

OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
Osmaniye Korkut Ata University
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt / Volume: 1 Sayı / Issue: 2 Yıl / Year: 2017 ISSN 2564-7733 e-ISSN 2587-1625

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi (Owner of the Journal)	DANIŞMA KURULU (Advisory Board)
Prof. Dr. Murat TÜRK Rektör	Prof. Dr. Ahmet AKSOY (Gazi Üniversitesi)
Editör (Editor)	Prof. Dr. Ahmet Mete ÇİLİNGİRTÜRK (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep TÜRK	Prof. Dr. Alkan SOYAK (Marmara Üniversitesi)
Editör Yardımcıları (Editorial Assistants)	Prof. Dr. Altan ÇABUK (Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nazan ŞAK	Prof. Dr. A.F.M. Ataur RAHMAN (North South University)
Yrd. Doç. Dr. Samet EVCİ	Prof. Dr. Beyhan MARŞAP (Gazi Üniversitesi)
Yayın Kurulu (Editorial Board)	Prof. Dr. Dilek ALTAŞ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep TÜRK	Prof. Dr. Ebru ÇAĞLAYAN AKAY (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nazan ŞAK	Prof. Dr. Esen YILDIRIM (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Samet EVCİ	Prof. Dr. Fatma Nur TUĞAL (Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
İngilizce Redaktör (English Redactor)	Prof. Dr. Flavia Mirela BARN (West University of Timisoara)
Okt. Dr. Serpil UÇAR	Prof. Dr. Jiri STROUHAL (Skoda Auto University)
Sekreteryası (Secretaria)	Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN (Marmara Üniversitesi)
Arş. Gör. Alptuğ AKSOY	Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN (Gazi Üniversitesi)
Arş. Gör. Erdem KÜRKLÜ	Prof. Dr. Murat TÜRK (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Arş. Gör. Kerem KİPER	Prof. Dr. Mutlu Başaran ÖZTÜRK (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Arş. Gör. Halenur SOYSAL KURT	Prof. Dr. Münevver TURANLI (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Arş. Gör. Erhan ERGİN	Prof. Dr. Nalan AKDOĞAN (Başkent Üniversitesi)
	Prof. Dr. Orhan SEVİLENGÜL (Başkent Üniversitesi)
	Prof. Dr. Selahattin GÜRİŞ (Marmara Üniversitesi)
	Prof. Dr. Serap ÇABUK (Çukurova Üniversitesi)
	Prof. Dr. Suat OKTAR (Marmara Üniversitesi)
	Prof. Dr. Şaban UZAY (Erciyes Üniversitesi)
	Prof. Dr. Tuncay CAN (Marmara Üniversitesi)
	Prof. Dr. Zeynep TÜRK (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
	Doç. Dr. Atilla ÇİFTER (İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi)
	Doç. Dr. Burak GÜRİŞ (İstanbul Üniversitesi)
	Doç. Dr. Bülent ÖZ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
	Doç. Dr. Erdal DİNÇER (Marmara Üniversitesi)
	Doç. Dr. K. Haldun AKALIN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
	Doç. Dr. Mehmet CİHANGİR (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
	Doç. Dr. M. Fedai ÇAVUŞ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
	Doç. Dr. Tuba BAŞKONUŞ DİREKÇİ (Gaziantep Üniversitesi)
	Doç. Dr. Veland RAMADANI (South East European University)
	Yrd. Doç. Dr. Claudiu BOTOC (West University of Timisoara)
	Yrd. Doç. Dr. Joanna HERNIK (West-Pomeranian University of Technology)
	Yrd. Doç. Dr. Miruna Lucia NACHESCU (West Timisoara University)
	Yrd. Doç. Dr. Sakib Bin Amin (North South University)
	Dr. Alexandra Ileana MUTIU (Babes Bolyai University)

OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
Osmaniye Korkut Ata University
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt / Volume: 1 Sayı / Issue: 2 Yıl / Year: 2017 ISSN 2564-7733 e-ISSN 2587-1625

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, elektronik ve basılı olmak üzere Haziran ve Aralık aylarında yılda iki defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce dillerinde iktisadi ve idari bilimler alanlarında ve bu alanlarla ilişkili konuları kapsayan makaleler kabul edilmektedir.

Makaleleriyle dergimize katkı sağlayan yazarlarımıza, makale değerlendirme sürecinde desteğini esirgemeyen hakem ve danışma kurulumuza katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Dergimizin tarandığı endeksler;

YAYIN TÜRÜ: Ulusal Süreli

İletişim Adresi / Contact Info

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Karacaoğlan Yerleşkesi, Fakiuşağı Mah., 80000 Osmaniye / Türkiye

<http://dergipark.gov.tr/oskaiibfd>

iibfdergi@osmaniye.edu.tr

+90 328 827 10 00

HAKEM KURULU
(Referee Board)

Prof. Dr. Levent ÇITAK (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgut ÇÜRÜK (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep TÜRK (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal Can KILIÇ (Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat Necip ARMAN (Adnan Menderes Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Aygül KILINÇ (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Emre YAKUT (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hatice Sevgi ZENGİN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Metin ÖZŞAHİN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Osman AĞIR (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özlem ERGÜT (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Samet EVCİ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tuba BEKİŞ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tuğba YOLCU (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Muhasebe Alanında Çalışma İsteğini Belirleyen Faktörlerin İncelenmesi: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama	1-12
<i>Doç. Dr. Bülent ÖZ, Yrd. Doç. Dr. Servet ÖNAL, Arş. Gör. Murat MAT</i>	
27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği	13-28
<i>Arş. Gör. Dr. Levent BÖRKLÜOĞLU</i>	
Karar Vermede Hedef Programlama Yöntemi ve Uygulamaları.....	29-46
<i>Arş. Gör. Serap Pelin TÜRKÖĞLU</i>	
Finansal Varlık Olarak Bitcoin'in İncelenmesi ve Birim Kök Yapısı Üzerine Bir Uygulama	47-58
<i>Öğr. Gör. Atilla HEPKORUCU, Öğr. Gör. Sevdanur GENÇ</i>	
Faktör Analizi İle İllerin Kültür, Sanayi, Toplumsal Yapı ve Ulaştırma Gelişmişlik Düzeylerinin Sıralanması ve Yorumlanması.....	59-82
<i>Arş. Gör. Melike DEMİRCİ</i>	
1998 Suriye'ye Türk Kuvvet Kullanma Tehdidinin Hukukiliği.....	83-97
<i>Yrd. Doç. Dr. Özhan HANCILAR</i>	
Kentleşme Sorunlarının İntihar Üzerine Etkisi.....	98-116
<i>Arş. Gör. Ahmet Şafak EŞMELER</i>	
İş Akış Kuramı ve Beş Faktör Kişilik Modeli İlişkisi Üzerine Bir Araştırma	117-128
<i>Yrd. Doç. Dr. Meryem Derya YEŞİLTAŞ, Prof. Dr. Murat TÜRK</i>	

MUHASEBE ALANINDA ÇALIŞMA İSTEĞİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ: İŞLETME BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

Doç. Dr. Bülent ÖZ¹
Yrd. Doç. Dr. Servet ÖNAL²
Arş. Gör. Murat MAT³

Özet

Bu çalışmanın amacı öğrencilerin muhasebecilik mesleğine ilişkin algılarının ve muhasebe mesleğini tercih etmede etkili olan faktörlerin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi'nde 2015-2016 bahar döneminde eğitim görmekte olan 210 İşletme bölümü öğrencisine anket uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarının değerlendirilmesinde SPSS 22.0 istatistik programından yararlanılmış olup, öğrencilerin muhasebe mesleğini tercih etmesini etkileyen faktörlerin tespiti amacıyla faktör analizi, bağımsız t testi kullanılmıştır. Ayrıca, cinsiyet, mezun olunan lise türü ve okunan sınıf değişkenlerine göre faktörlerde değişiklik olup olmadığı test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, öğrencilerin “kişisel ilgi” ve “sosyal statü ve çevre etkisi” faktörleri öğrencilerin muhasebe alanında çalışma isteği üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca, incelenen faktörlere bakışta cinsiyete göre anlamlı farklılık bulunmazken, mezun olunan lise türü, okunan sınıf ve genel not ortalaması değişkenlerine göre muhasebe ve muhasebecilik mesleğine bakışta anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Mesleği, Muhasebe Eğitimi, Meslek Algılaması

EXAMINING THE FACTORS DETERMINING THE WILLINGNESS TO WORK IN ACCOUNTANCY PROFESSION: AN APPLICATION TO BUSINESS ADMINISTRATION STUDENTS

Abstract

The purpose of this study is to determine the perceptions of the students about the accountancy profession and the factors that are effective in choosing the accounting profession. For this purpose, questionnaire was applied to 210 Business department students who were studying in the spring semester of 2015-2016 in Osmaniye Korkut Ata University. In the evaluation of the research results, SPSS 22.0 statistical program was used and factor analysis and independent t test were used in order to determine the factors affecting student to choose the accounting profession. In addition, independent sample t-test and Anova were used to analyze whether there are any changes in factors according to gender, graduated high school type, and class variables. Finding suggests that factors of “personal interest” and “social status and environment effect” are effective in students' willingness to work in the field of accountancy profession. Moreover, there are significant differences in the view of factors examined according to type of graduated high school, class and grade point average while there is no meaningful difference according to gender.

Keywords: Accountancy Profession, Accounting Education, Attitude Toward Profession

¹ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İşletme Bölümü, bulentoz@osmaniye.edu.tr

² Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İşletme Bölümü, servetonal@osmaniye.edu.tr

³ Sorumlu Yazar, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İşletme Bölümü, murat.mat@osmaniye.edu.tr

1. GİRİŞ

Muhasebe ve muhasebecilik mesleği, şirketlerin finansal durumlarına ilişkin doğru ve tam bilgileri kamuoyuna sunmasının yanında şirketlerin geleceğe yönelik alacakları kararlarda da şirket yönetimine yardımcı olmaktadır (Ekşi vd., 2011: 68). Bu bakımdan; muhasebenin sunduğu bilgiler işletme yöneticileriyle beraber üçüncü kişileri ve kamuyu da ilgilendirmektedir (Kavak, 2006: 3). Muhasebenin üstlendiği bu rol, muhasebecinin yalnız müşterisine veya bağlı olduğu kuruma karşı değil topluma karşı da sorumlu olması gereğini doğurmaktadır. Bu durum muhasebe mesleğini icra eden kişilerde aranan nitelik ve sorumlulukları arttırmaktadır (Yıldız, 2011: 156). Küreselleşme, teknolojik gelişmeler, giderek karmaşıklaşan işletme faaliyetleri muhasebecilerin birçok konuda daha nitelikli hale gelmelerini gerektirmiştir (Bozkurt, Öksüz ve Karakuş, 2013: 61). Bu bakımdan, donanımlı ve yüksek etik değerlere sahip bireyleri muhasebe mesleğine kazandırmak mesleğin geleceği ve toplumsal kazanımlar adına önem taşımaktadır.

Ülkemizde muhasebecilik mesleği 1989 yılında çıkarılan 3568 sayılı “Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu” ile düzenlenmiştir. 2008 yılında 3568 sayılı kanunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklik ile beraber staj süresi üç yıla çıkarılmıştır. Ayrıca, meslek mensubu olabilmek için gerekli eğitim durumu şartında değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişiklik ile meslek mensubu olabilmek için hukuk, iktisat, maliye, işletme, muhasebe, bankacılık, kamu yönetimi ve siyasal bilimler dallarında eğitim veren fakülte ve yüksekokullardan birinden mezun olmuş olma şartı getirilmiştir. Bu değişikliklerle beraber ön lisans ile ticaret meslek lisesi ve maliye meslek lisesi mezunu öğrencilerin meslek mensubu olabilmek hakları kaldırılmıştır. İşletme bölümü mezunları aldıkları yoğun muhasebe eğitimi dolayısı ile muhasebecilik kariyeri için öne çıkmaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı, işletme bölümü öğrencilerinin muhasebe mesleğine yönelik algılarının belirlenmesi ve muhasebecilik mesleğini tercih etmede etkili olan faktörlerin incelenmesidir. Bu çalışma ile öğrencilerin muhasebecilik mesleğine yönelik olası yanlış algılarının tespit edilmesi ve muhasebe mesleğine yönelik algıyı etkileyen faktörlerin belirlenmesi aracılığıyla muhasebe eğitimi veren kurumların strateji geliştirmelerine yardımcı olacak bilgilerin sunulması hedeflenmektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi’nde İşletme bölümü öğrencilerine anket uygulanmıştır. Çalışmada öncelikle, öğrencilerin muhasebe mesleğine yönelik algılarının ölçüldüğü bazı çalışmalara yer verilmiş, ardından öğrencilere uygulanan anket sonuçları sunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Saemann ve Crooker (1999) öğrencilerin yaratıcılıkları, muhasebe mesleğine karşı algıları ve muhasebe bölümünü alan olarak seçmeleri arasındaki ilişkiyi ve algılarının muhasebe dersini aldıktan sonraki değişimini incelemeyi amaçlamışlardır. Bu doğrultuda aynı öğrencilere dönem başında ve dönem sonunda yaratıcılık düzeylerinin ve muhasebe mesleğine yönelik algılarının tespitine yönelik anket uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, öğrencilerin muhasebe mesleğini insani ilişkilerden uzak ve kesin kural ve standartlara dayalı olarak nitelendiren geleneksel görüşe sahip olduğu ve bunun da mesleğe olan ilgiyi azalttığı tespit edilmiştir. İşletme ve muhasebe bölümü öğrencilerinin diğer bölüm öğrencilerinden daha az yaratıcı oldukları görülmüştür. Muhasebeye giriş dersini aldıktan sonra yaratıcı öğrencilerde muhasebeye karşı geleneksel görüşten uzaklaşma eğilimi görülmesine rağmen dersi almadan önceye göre muhasebe bölümünün yaratıcı öğrencilere daha az cazip geldiği görülmüştür. Sonuç olarak, muhasebecilik mesleğinin kesin kurallara ve talimatlara dayalı olarak algılanması ve muhasebeye giriş dersindeki ağır iş yükü yaratıcı öğrencilerin muhasebe alanını seçmelerini

engellemektedir. Ancak, çalışmada yaratıcı kişiliğin tek başına mesleğe olan ilgiye etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Çalışmada mesleğin anlamlı biçimde ilginç görülmesinin muhasebe bölümünü seçmedeki etkisi ise pozitifdir.

Marriott ve Marriott (2003)'ın öğrencilerin muhasebe mesleğine karşı tutumlarının dönem başı ve sonundaki değişimini tespit etmeye yönelik çalışmalarında, iki farklı türdeki üniversitede dönem başı ve sonunda aynı öğrencilere anket uygulamışlardır. Araştırma sonucunda öğrencilerin muhasebe mesleğinin prestijli bir iş olduğu konusundaki fikirleri muhasebe derslerinden sonra olumluya gitmesine rağmen, öğrencilerin muhasebe dersinden sonra muhasebeyi sevmeye noktasında dönem başına göre bir düşüş görülmüştür. Öğrenciler muhasebe derslerinden sonra muhasebe mesleğini daha az ilginç ve muhasebeci olmayı daha az zevkli bulmuşlardır.

Cengiz ve Yayla (2005), öğrencilerin muhasebe mesleğini seçimini etkileyen faktörleri ve demografik değişkenleri ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu amaçla, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde öğrenim göre öğrenciler üzerinde anket uygulanmıştır. Veriler Anova ve regresyon analizi yöntemleri ile incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda, muhasebe mesleğinin tercih edilmesinde kişilik özellikleri ve anne eğitim düzeyi etkili olmakzen; diğer demografik değişkenlerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, kişisel etkenlerden “mesleğin kendi tercih olması”, “aile ve çevre etkisi” ve “mesleğin ilgi çekici olduğu inancı” mesleğin tercih edilmesinde etkili faktörler olarak bulunmuştur. Mesleğe bağlı etkenlerden “kazançlı bir meslek olması” ve “geniş iş olanakları” faktörleri de mesleğin tercih edilmesinde etkili oldukları bulunmuştur.

Byrne ve Willis (2005) İrlandalı öğrencilerin muhasebe mesleğine karşı olan algılarını ve öğrencilerin algılarını etkileyen temel faktörleri tespit etmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda öğrencilerin kariyer ve muhasebeye ilişkin algılarını ölçmeye yönelik bir anket uygulanmıştır. Araştırmanın sonucuna göre öğrencilerin muhasebe mesleğine karşı algıları olumsuzdur. Öğrenciler muhasebe mesleğini sıkıcı, kesin kurallara ve standartlara dayalı bir meslek olarak gören geleneksel görüşe sahiptirler. Çalışmada öğrencilerin muhasebe mesleğini karşı algılarını etkileyen temel faktörler ise muhasebeyi önceden görmüş olmak, medya ve öğretmenler olarak sıralanmaktadır.

Dinç (2008) çalışmasında Meslek Yüksek Okulu'nda muhasebe bölümünde eğitim gören öğrencilerin muhasebe mesleğini seçerken etkili olan faktörleri ve faktörlere ilişkin algılarda öğrenciler arasında farklılığın bulunup bulunmadığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Veriler üzerinde faktör analizi ve bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Çalışmada, Karadeniz bölgesinde 10 meslek yüksek okulunda 649 öğrenci üzerinde yapılan anket sonucunda, son sınıfta okuyan öğrencilerin çoğunluğunun muhasebe alanında çalışmayı düşündükleri tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, öğrencilerin yüksek kazanç ve sorumluluk beklentisi, kariyer beklentisi, mesleki bilgi ve becerisi, mesleki tecrübe ve sosyal statü faktörlerinin muhasebe mesleğine yönelik etkili olduğu, aile çevresi ve eğitim çevresi faktörlerinin ise etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özcan vd. (2008) tarafından yapılan çalışmada, Akdeniz Üniversitesi MYO Muhasebe bölümü öğrencilerinin muhasebe programını tercih etme sebepleri, muhasebecilik mesleğine bakışları ve aldıkları eğitimden memnuniyet düzeyleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, bayan öğrenciler erkek öğrencilere oranla öğrenim gördükleri programdan daha memnun oldukları, muhasebe mesleğini “dürüstlük esasına göre kayıt tutma” olarak nitelendirdikleri, aldıkları eğitimin iş bulmalarında katkı sağladığı ve toplumun muhasebe mesleğine olan algılarının pozitif olduğu görüşlerine daha çok katıldıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca, birinci öğretim öğrencilerinin ikinci öğretim öğrencilerine göre muhasebeciliği daha itibarlı ve

kazançlı bir meslek olarak gördükleri, muhasebe mesleğini seçtikleri için daha memnun oldukları, toplumun muhasebecilik mesleğine karşı algılarını daha olumlu gördükleri, iş bulma açısından aldıkları eğitimi daha yeterli buldukları ve dört yıllık eğitime geçme konusunda daha istekli oldukları tespit edilmiştir.

McDowall ve Jackling (2010)'nin çalışmalarında, Avusturyalı ve yabancı öğrencilerin muhasebe çalışmalarında ve muhasebecilik mesleğini seçmelerindeki temel faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırmada toplam 225 öğrencinin anket sonuçları değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma sonucunda, öğrencilerin muhasebe mesleğine karşı algılarının pozitif olduğu tespit edilmiştir. Ancak, muhasebeye karşı ilgi düzeyi ve muhasebe mesleğine yönelik algıda Avusturyalı ve yabancı öğrenciler arasında önemli farklılıklar olduğu sonucuna varılmıştır.

Ekşi vd. (2011) tarafından Kilis'te yapılan çalışmada cinsiyet ve öğrenim durumu değişkenlerinin muhasebe mesleğine bakışa etkilerinin tespiti amaçlanmıştır. Bu doğrultuda tesadüfi örnekleme yöntemi ile farklı düzeylerdeki toplam 263 öğrenci üzerinde yüz yüze görüşme yönetimi ile anket uygulanmıştır. Verilerin analizinde anova ve t testlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre muhasebe mesleğini daha itibarlı bulduğu tespit edilmiştir. Öğrenim durumu değişkeninde ise muhasebe mesleğinin itibarlı, kazançlı, iş olanağı geniş, geleceği açık, strateji geliştirmeye elverişli ve masa başı iş olması önermelerinde anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Burada meslek lisesi öğrencilerinin muhasebe mesleğine bakışları yüksekokul ve fakülte öğrencilerine oranla daha olumludur.

Tepeli ve Kayıhan (2015) çalışmalarında, İşletme bölümünde lisans, lisansüstü ve uzaktan eğitim alan öğrencilerin muhasebe mesleğine olan algılarını ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırmada Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde eğitim alan 360 öğrencinin anketi değerlendirilmiştir. Çalışmada, İşletme bölümü öğrencilerinin muhasebe mesleğine yönelmelerine etki eden faktörler, öğrencilerin demografik özellikleri çerçevesinde incelenmiştir. Sonuç olarak öğrencilerin genel olarak muhasebe mesleğine yönelmede fayda-maliyet faktörü en önemli faktör olurken çevre faktörü ise en az öneme sahip faktör olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, muhasebe mesleğine yönelmede etki eden faktörlerin öğrencilerin demografik özelliklerine göre farklılaştığı saptanmıştır.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Öğrencilerin muhasebe alanına yönelik olası önyargılarının ve muhasebe mesleğine yönelmede etkili olan faktörlerin tespit edilmesi mesleğin geleceği açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi'nde İşletme eğitimi alan öğrencilerin muhasebe alanına yönelik algıları ve algıları etkileyen faktörleri demografik değişkenlerle beraber incelemektir. Bu sayede öğrencilerin muhasebe mesleğine ve muhasebeye ilişkin yargıları tespit edilmek suretiyle gerekli önlemler alınabilecektir.

3.2. Veri Toplama ve Araştırmanın Yöntemi

Öğrencilerin muhasebeye ve muhasebe mesleğine yönelik algılarını tespit etmek amacıyla yapılan araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu Nelson (1991) ve Çelik ve Serinkan (2011) tarafından yapılan çalışmalardan uyarlanarak hazırlanmıştır. Anket formu iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin sorular yer almaktadır. İkinci kısımda ise öğrencilerin genel olarak muhasebe mesleğine ve muhasebeye ilişkin algılarını ölçmek üzere 22 önerme yer almaktadır. Bu kısımda yer alan sorular beşli likert ölçek (1= hiç katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= kararsızım, 4=katılıyorum,

5= kesinlikle katılıyorum) ile hazırlanmıştır. Hazırlanan anketler Osmaniye Korkut Ata Üniversitesinde 2015 – 2016 eğitim ve öğretim döneminin bahar yarıyılında eğitim gören İşletme bölümü öğrencilerine uygulanmıştır. Yapılan araştırmada 210 İşletme bölümü öğrencisine anket uygulanmıştır. Anket formunda bulunan tüm ifadeler için Cronbach's Alpha değeri 0,867 olarak bulunmuştur. Veriler SPSS 22.0 programı ile analiz edilmiştir.

Araştırmada öncelikle muhasebe mesleğine ve muhasebeye ilişkin algıları ölçen 22 ifadeyi tek tek analiz etmek karmaşık ve gereksiz olacağından ifadeler faktör analizine tabii tutulmuştur. Faktör analizinde dört ifade tek bir faktöre düzgün biçimde yüklenemediğinden analiz dışında bırakılmıştır. Ardından elde edilen faktörlere yüklenen ifadelerin aritmetik ortalamaları alınarak faktör sayısı dörde düşürülmüş ve bu yeni faktörlere Anova ve bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Bu analizlerle demografik özelliklere göre faktörlerde anlamlı farklılığın bulunup bulunmadığı test edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Tablo 1’de ankete katılan öğrencilere ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılar hakkında genel bilgiler

Cinsiyet	s	%	Gelecekte muhasebe alanında çalışma isteği	s	%
Kadın	134	63,8	Evet	110	52,4
Erkek	76	36,2	Hayır	100	47,6
Toplam	210	100	Toplam	210	100
Genel Not Ortalaması	s	%	Sınıf	s	%
1,0-2,0	36	17,1	Birinci Sınıf	57	27,1
2,0-2,5	95	45,2	İkinci Sınıf	50	23,8
2,5-3,0	56	26,7	Üçüncü Sınıf	34	16,2
3,0-4,0	23	11,0	Dördüncü Sınıf	69	32,9
Toplam	210	100	Toplam	210	100
Mezun Olunan Lise Türü	s	%			
Genel Lise	130	61,9			
Anadolu Lisesi	52	24,8			
Meslek Lisesi	28	13,3			
Toplam	210	100			

Ankete katılan öğrencilerin %63,8’i kız öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin %52,4’ü gelecekte muhasebe alanında çalışmayı istemektedir. Ayrıca, öğrencilerin %45,2’si 2,0-2,50 arasında ortalamaya sahiptir. Dördüncü sınıf okuyan öğrenciler %32,9 ile en yüksek paya sahiptir. Katılımcıların, çoğunluğu genel lise mezunu öğrencilerden oluşmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların ifadelerine vermiş oldukları yanıtların ortalamaları

İfadeler	n	\bar{x}	s
Muhasebe derslerini severim	210	3,14	1,24
Muhasebe sevdiğim dersler arasındadır.	210	3,11	1,27
Muhasebe dersleri zevklidir.	210	3,10	1,29
Genelde muhasebe çalışmayı severim	210	2,92	1,29
Muhasebe çalışmak beni kaygılandırmaz	210	2,90	1,28
Muhasebe alanında kendimi geliştirmeyi ve bu konuda daha çok çalışmayı isterim	210	3,20	1,31
Muhasebe zevklidir ve beni motive eder	210	3,18	1,27
Muhasebecilik saygın bir meslektir	210	3,59	1,10
Muhasebecilik sadece bir sürü kuralın ezberlenmesidir (T)	210	3,02	1,18
Muhasebeci grupla çalışmaktan çok yalnız çalışır (T)	210	2,75	1,00
Muhasebeci olursam akranlarım benim iyi bir kariyer yaptığımı düşünürler	210	3,20	0,99
Muhasebe ilginçtir	210	3,41	1,00
Muhasebeci olmak çok prestijli bir iştir	210	3,47	1,13
Muhasebe birçok katı kuraldan ibarettir; kişisel yargı ve soyut düşünce içermez (T)	210	2,84	1,16
Muhasebe hukuk ve tıp düzeyinde bir uzmanlıktır	210	2,72	1,26
Muhasebeci işinde az kişisel tatmin bulur (T)	210	3,09	1,07
Muhasebeci olmaktan haz duyardım	210	3,05	1,14
Muhasebeciler sıkıcı insanlardır (T)	210	3,25	1,24
Ailem muhasebeci olmamı isterdi	210	2,83	1,17
Muhasebeci sayılarla uğraşır; insanlarla nadir çalışır	210	3,07	1,09
Muhasebeyi severim	210	3,20	1,25
Profesyonel muhasebeci birçok insanla etkileşime girer	210	3,47	1,05

* (T) ile gösterilen ifadeler olumsuz anlam içerdiğinden ters kodlanmıştır.

Tablo 2’de ifadelerine ait ortalamalar incelendiğinde “Muhasebecilik saygın bir meslektir” ifadesi 3,59 ile en yüksek ortalamaya sahiptir. “Muhasebe hukuk ve tıp düzeyinde bir uzmanlıktır” önermesi ise 2,72 ile en düşük ortalamaya sahip ifadedir. Bu durum öğrencilerin muhasebeciliği saygın bir meslek olarak algılamak ile beraber muhasebenin hukuk ve tıp düzeyinde bir bilim olarak düşünmediklerini göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan 22 muhasebe mesleğine ve bilimine ilişkin algıları ölçmek üzere 22 ifade yer almaktadır. Bu 22 ifadenin daha az sayıdaki faktörlere indirgenmesi ile daha anlaşılır bir hale gelmesini sağlamak amacıyla faktör analizi uygulanmıştır.

Verilerin faktör analizine uygunluğunun test edilmesi için KMO ve Bartlett’s testine başvurulmuştur. Tablo 3’de bu testin sonucuna yer verilmiştir.

Tablo 3: KMO ve Barlett's testi sonuçları

KMO Örnek Yeterlilik Ölçüsü		,916
Barlett's Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	2642,195
	Serbestlik Derecesi	253
	Anlamlılık	,000

KMO değeri 0,916 olduğu görülmektedir. Faktör analizine uygunluk için bu değer 0,60'nin üstünde olması yeterli görülmektedir. Ayrıca, Barlett's küresellik testinin sonucunun anlamlı olması da bu veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Faktör analizinde "Muhasebeci olmaktan haz duyardım", "Muhasebe ilginçtir", "Muhasebecilik sadece bir sürü kuralın ezberlenmesidir (T)" ve "Profesyonel muhasebeci birçok insanla etkileşime girer" önermeleri iki farklı faktöre yüklendiği için analizden çıkarılmıştır. Kalan önermeler ile temel bileşenler yöntemi ile varimax rotasyonlu faktör analizi uygulanmıştır. Tablo 4'de faktör yükleri 0,40'nin üstünde olan değerlere yer verilmiştir.

Tablo 4: Faktör analizi

İfadeler	Faktör1	Faktör2	Faktör3	Faktör4
Muhasebe dersleri zevklidir.	,910			
Muhasebe derslerini severim	,897			
Muhasebe sevdiğim dersler arasındadır	,885			
Genelde muhasebe çalışmayı severim	,845			
Muhasebe çalışmak beni kaygılandırmaz	,792			
Muhasebe alanında kendimi geliştirmeyi ve bu konuda daha çok çalışmayı isterim	,781			
Muhasebe öğrenmek beni motive eder	,743			
Muhasebeyi severim	,713			
Muhasebeci olmak çok prestijli bir iştir		,733		
Muhasebeci olursam akranlarım benim iyi bir kariyer yaptığımı düşünürler		,703		
Muhasebecilik saygın bir meslektir		,680		
Muhasebe hukuk ve tıp düzeyinde bir uzmanlıktır		,584		
Ailem muhasebeci olmamı isterdi		,522		
Muhasebeci işinde az kişisel tatmin bulur (T)			,776	
Muhasebe birçok katı kuraldan ibarettir; kişisel yargı ve soyut düşünce içermez (T)			,681	
Muhasebeciler sıkıcı insanlardır (T)			,645	
Muhasebeci sayılarla uğraşır; insanlarla nadir çalışır (T)				,809
Muhasebeci grupla çalışmaktan çok yalnız çalışır (T)				,744

* (T) ile gösterilen ifadeler olumsuz anlam içerdiğinden ters kodlanmıştır.

Yapılan faktör analizi sonucunda öz değeri 1'in üzerinde olan dört faktör elde edilmiştir. Elde edilen 4 faktör toplam varyansın % 66,36'sını açıklayabilmektedir. Bu değer in %50'nin üzerinde olması faktör analizinin sonucunun yeterliliği konusunda olumlu karşılanmaktadır (www.istatistik.gen.tr).

Yapılan faktör analizi sonucunda elde edilen dört faktör şunlardır:

Faktör 1: Kişisel İlgi

Faktör 2: Mesleki Statü ve Çevre

Faktör 3: Mesleki Tatmin

Faktör 4: Mesleki Sosyallik

Meslek seçimine etki eden faktörlere ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5: Meslek seçiminde etkili olan faktörler

Faktörler	N	Ortalama	Standart Sapma
Faktör 1: Kişisel İlgi	210	3,08	0,11
Faktör 2: Mesleki Statü ve Çevre	210	3,16	0,76
Faktör 3: Mesleki Tatmin	210	3,06	0,83
Faktör 4: Mesleki Sosyallik	210	2,91	0,85

Tablo 5'e göre, "mesleki statü ve çevre faktörü" 3,16 ile en yüksek ortalamaya sahiptir. "Kişisel ilgi" faktörü ise 3,08 ortalama ile ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada 3,06 ortalama ile "mesleki tatmin" faktörü yer alırken; "mesleki sosyallik" faktörü ise 2,91 ile en düşük ortalamaya sahiptir.

Gelecekte muhasebe alanında çalışmak isteyen öğrenciler ile istemeyen öğrencilerin yukarıda belirlenen faktörlere ilişkin algılarında farklılığın bulunup bulunmadığının test edilmesi amacıyla t-testine başvurulmuştur.

Tablo 6: Gelecekte muhasebe alanında çalışma isteğine göre faktörlerin incelenmesi

Faktörler	Mesleğe Sahip Olma İsteği					
	Evet (n=110)		Hayır (n=100)		T Testi	
	\bar{x}	s	\bar{x}	s	t	Öne.
Kişisel İlgi	3,66	0,88	2,44	0,97	-9,57	,000
Mesleki Statü ve Çevre Faktörü	3,34	0,76	2,96	0,75	-3,61	,000
Mesleki Tatmin Faktörü	3,15	0,92	2,96	0,71	-1,61	,108
Mesleki Sosyallik	2,86	0,88	2,97	0,82	0,86	,391

Gelecekte muhasebecilik alanında çalışma isteğine göre faktörler incelendiğinde "kişisel ilgi" ve "mesleki statü ve çevre" faktörlerinin %1 anlamlılık düzeyinde farklılaştığı görülmektedir. Bu bakımdan "kişisel ilgi" ve "mesleki statü ve çevre" faktörlerinin ilerde muhasebe ile ilgili bir mesleğe sahip olma isteği üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Ancak, "mesleki tatmin" ve "mesleki sosyallik" faktörleri için iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Tablo 7'de meslek seçimini etkileyen faktörlerin cinsiyete göre t testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 7: Cinsiyete göre faktörlerin t-testi sonuçları

Faktörler	Cinsiyet					
	Kız (n=134)		Erkek (n=76)		T Testi	
	\bar{x}	s	\bar{x}	s	t	Öne.
Kişisel İlgi	3,00	1,07	3,22	1,16	-1,35	,179
Mesleki Statü ve Çevre Faktörü	3,17	0,69	3,15	0,92	0,16	,870
Mesleki Tatmin Faktörü	3,12	0,83	2,95	0,84	1,43	,155
Mesleki Sosyallik	2,94	0,76	2,86	1,00	0,64	,523

Faktörlere ilişkin algılarda cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın bulunup, bulunmadığına dair bağımsız t testi sonuçlarına göre, faktörlere yönelik algılarda cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir. Mezun olunan lise türüne göre faktörlere bakışta farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için Anova testine başvurulmuştur. Yapılan Anova testinin sonuçlarına tablo 8’de yer verilmektedir.

Tablo 8: Mezun olunan lise türüne göre faktörlere bakış

Faktörler	Mezun Olunan Lise Türü							
	Genel Lise (n=130)		Anadolu Lisesi (n=52)		Meslek Lisesi (n=28)		Anova	
	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	F	Öne.
Kişisel İlgi	3,20	1,12	2,80	0,99	3,04	1,17	2,48	,086
Mesleki Statü ve Çevre Faktörü	3,35	0,69	2,86	0,86	2,81	0,72	11,9	,000
Mesleki Tatmin Faktörü	3,16	0,89	2,89	0,73	2,89	0,69	2,69	,070
Mesleki Sosyallik Faktörü	2,87	0,78	2,89	1,03	3,13	0,80	1,02	,363

Tablo 8 incelendiğinde mezun olunan lise türüne göre “mesleki statü ve çevre faktörü”nde %1’de anlamlı farklılık yer almaktadır. Yapılan Post Hoc Scheffe testi sonucuna göre genel lise öğrencileri grubunun ortalaması anadolu lisesi ve meslek lisesi gruplarından istatistiksel olarak anlamlı biçimde daha yüksektir. “ Mesleki tatmin faktörü” ve “kişisel ilgi” faktörlerinde gruplar arasında %10 anlamlılık düzeyinde farklılık bulunmaktadır. Bu farklılık genel lise ile anadolu lisesi grupları arasında ortaya çıkmaktadır. Mezun olunan lise türü değişkenine göre faktörler incelendikten sonra, faktörlere bakışta öğrencinin okuduğu sınıfa göre anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığına yönelik Anova testi sonuçları tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: Okuduğu sınıfa göre öğrencilerin muhasebe bilimine ve mesleğine bakışları

Faktörler	Okuduğu Sınıfa Göre									
	Birinci Sınıf (n=125)		İkinci Sınıf (n=51)		Üçüncü Sınıf (n=34)		Dördüncü Sınıf (n=69)		Anova	
	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	F	Öne.
Kişisel İlgi	2,85	1,06	2,83	1,16	3,48	1,01	3,25	1,08	3,79	,011
Mesleki Statü ve Çevre Faktörü	3,04	0,73	3,05	0,87	3,06	0,87	3,38	0,65	2,93	,034
Mesleki Tatmin Faktörü	3,04	0,75	3,13	0,81	3,21	1,09	2,95	0,77	0,87	,455
Mesleki Sosyallik Faktörü	2,99	0,89	2,74	0,92	3,21	0,63	2,83	0,84	2,47	,063

Tablo 9’da faktörler arasında sınıf gruplarına ilişkin Anova testi sonuçları yer almaktadır. Sonuç olarak “kişisel ilgi” ve “mesleki statü ve çevre” faktörlerinde %5 anlamlılık düzeyinde farklılık bulunmaktadır. Yapılan Post Hoc Scheffe testi sonucuna göre, “kişisel ilgi” faktörü için üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin bakışları birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinden daha olumludur. “Mesleki statü ve çevre” faktörüne bakış ise dördüncü sınıf öğrencileri; birinci, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinden daha olumludur. “Mesleki sosyallik” faktörü ise %10 anlamlılık düzeyinde farklılaşmaktadır. “Mesleki sosyallik” faktöründe üçüncü sınıf öğrencileri; ikinci sınıf ve dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha olumludur. Öğrencilerin faktörlere bakışta genel not ortalamasına göre farklılık bulunup, bulunmadığına ilişkin anova testi sonucu tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10: Genel not ortalamasına göre faktörlerin anova sonuçları

Faktörler	Akademik Başarı									
	1,0-1,99 (n=36)		2,0-2,49 (n=95)		2,5-2,99 (n=56)		3,0-4,0 (n=23)		Anova	
	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	F	Öne.
Kişisel İlgi	2,75	0,98	2,85	1,00	3,42	1,04	3,72	1,41	7,36	,000
Mesleki Statü ve Çevre	3,38	0,65	2,98	0,81	3,17	0,71	3,54	0,79	4,85	,003
Mesleki Tatmin	3,02	0,73	2,97	0,77	3,02	0,82	3,61	1,09	3,95	,009
Mesleki Sosyallik	3,15	0,71	2,79	0,86	2,83	0,89	3,22	0,85	2,78	,042

Faktörlere ilişkin algılarda genel not ortalamasına göre anlamlı bir farklılığın olup, olmadığına dair Anova testi sonucuna göre, “kişisel ilgi”, “mesleki statü ve çevre” ve “mesleki tatmin” faktörlerinde %1’de anlamlı farklılık bulunurken, “mesleki sosyallik” faktörü için ise %5’de anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yapılan Post Hoc Scheffe testi sonucuna göre genel not ortalaması 2,49’ın üzerinde olan gruplar genel not ortalaması 2,50’nin altında olan gruplara göre “kişisel ilgi” faktörü ortalamaları daha yüksektir. Genel not ortalaması 1,0-1,99 arasında olan öğrencilerin “mesleki statü ve çevre” faktörüne bakışları genel not ortalaması 2,0-2,49 arasında olan öğrencilere göre daha olumludur. Genel not ortalaması 3,0-4,0 arasında olan öğrencilerin “mesleki statü ve çevre” faktörüne bakışları ise genel not ortalaması 2,0-2,49 ve 2,5-2,99 arasında olan öğrencilere göre daha olumludur. “Mesleki tatmin” faktöründe genel not ortalaması 3,0-4,0 arasında olan öğrencilerin bakışları diğer gruplara göre daha yüksektir.

“Mesleki sosyallik” faktörüne bakışta ise genel not ortalaması 1,0-1,99 ve 3,0-4,0 arasında olan öğrenciler 2,0-2,49 arasında olan öğrencilere göre daha olumludur.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi’nde İşletme bölümünde okuyan öğrencilerin muhasebecilik mesleğini tercih etmelerinde etkili olan faktörler ve faktörlere ilişkin algılarda gruplar arasında farklılıkların bulunup bulunmadığı incelenmiştir.

Yapılan araştırma sonucunda, öğrencilerin meslek seçiminde muhasebe alanına yönelmelerinde “kişisel ilgi” ve “mesleki statü ve çevre” faktörlerinin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak, “mesleki tatmin” ve “mesleki sosyallik” faktörleri için muhasebe mesleğini isteyenler ile istemeyenler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. İşletme bölümü öğrencilerinin çoğunun muhasebe ile üniversitede tanıştıkları düşünüldüğünde muhasebeyi üniversitede sevdirmenin öğrencilerin kariyer tercihleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca, öğrencilerin kariyer tercihlerinde mesleğin statüsü ve çevre faktöründen etkilendikleri görülmektedir.

Faktörlere ilişkin algıda mezun olunan lise türü değişkenin etkisi incelendiğinde, genel lise mezunu öğrencilerin, “mesleki statü ve çevre” faktörüne ilişkin algıları anadolu lisesi ve meslek lisesi mezunu öğrencilere göre daha olumludur. Ayrıca; genel lise mezunu öğrencilerin, anadolu lisesi mezunu öğrencilere göre muhasebeye karşı daha ilgili oldukları ve muhasebeciliği daha tatmin edici bir meslek olarak gördükleri sonucuna varılmıştır.

Sınıf değişkenine göre faktörlere ilişkin algıya bakıldığında ise “kişisel ilgi” faktörü için üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin bakışları birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinden daha olumludur. “Mesleki statü ve çevre” faktöründe ise dördüncü sınıf öğrencileri; birinci, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinden daha olumludur. Ayrıca, “mesleki sosyallik” faktörü için üçüncü sınıf öğrencileri ikinci sınıf ve dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha olumludur.

Genel not ortalamasına göre faktörlere ilişkin algıya bakıldığında genel not ortalaması 2,49’ın üstünde olan öğrencilerin “kişisel ilgi” faktörüne yönelik algıları 2,50’nin altında olan öğrencilere göre daha yüksektir. Ayrıca genel olarak bakıldığında genel not ortalaması 3,0-4,0 arasında olan öğrencilerin “Mesleki statü ve çevre”, “mesleki tatmin” ve “mesleki sosyallik” faktörlerine bakışlarının diğer gruplara göre daha olumlu olduğu söylenebilir.

Muhasebe derslerinin sevdirmesinin öğrencilerin muhasebe alanına yönelmelerindeki etki göz önüne alındığında; muhasebe eğitimi verilen kurumların muhasebe derslerini öğrencilere sevdirmeleri mesleğin geleceği açısından önem taşımaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, yeni faktörlerin eklenmesi ve çalışma grubunun muhasebe eğitimi verilen diğer bölümleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

3565 sayılı kanun maddesi, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3568.pdf>, Erişim Tarihi: 07.08.2017.

Bozkurt, İ., Ökstüz, S., & Karakuş, R. (2013). Muhasebe eğitiminin niteliği ve bu eğitimin muhasebecilik mesleği ile ilgili algılara etkisi: Çankırı Meslek Yüksekokulu örneği, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 60-76.

Byrne, M. & Willis, P. (2005). Irish secondary students' perceptions of the work of an accountant and the accounting profession, *Accounting Education*, 14:4, 367-38.

- Cengiz, E., & Yayla, H. E. (2005). Muhasebe mesleğinin tercih edilmesinde etkili olan faktörlerin belirlenmesine yönelik bir alan çalışması: Karadeniz Teknik Üniversitesi örneği. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, c.5, 147-168.
- Çelik, M. & Serinkan C. (2011). Muhasebe dersine yönelik tutumlarda üniversite öğrencilerinin bireysel ve bölümsel farklılıkları, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 13(3), 289-321.
- Dinç, E. (2008). Meslek seçiminde etkili faktörlerin incelenmesi: Meslek Yüksek Okulu-muhasebe programı öğrencileri üzerine bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2), 90-106.
- Ekşi, İ., Özçalıcı, M. & Büyükkoyunlu, B. (2011). Meslek algılanmasında etkili olan faktörler: Muhasebecilik örneği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (52), 67-80.
- Kavak, Ş. (2006). Genel Muhasebe. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Marriott, P. & Marriott, N. (2003). Are we turning them on? A longitudinal study of undergraduate accounting students' attitudes towards accounting as a profession, *Accounting Education*, 12(2) , 113-133.
- McDowall, T., & Jackling, B. (2010). Attitudes towards the accounting: An Australian perspective. *Asian Review of Accounting*, 18(1), 30-49.
- Nelson, I. T. (1991). Accounting attitude scale, available from the author. Irv.nelson@usu.edu
- Özcan, İ., Ünal, F., & Helhel, Y. (2009) Muhasebe programı öğrencilerinin cinsiyet ve öğretim durumunun muhasebe mesleğine yönelik tutumları ile ilişkilendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (41). 170-181.
- Seamann, G. & Crooker, K. J. (1999). Student perceptions of the profession and its effect on decisions to major in accounting. *Journal Of Accounting Education*, 1(17), 1-22.
- Tepeli, Y., & Kayıhan, B. (2015). Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının değerlendirilmesi: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 138-156.
- www.istatistik.gen.tr (Erişim Tarihi= 8.9.2016)
- Yıldız, G. (2010). Muhasebe mesleğinde meslek etiği ve Kayseri il merkezinde bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (36), 155-178.

27 MAYIS ASKERİ DARBESİ SONRASINDA ORDU İÇİNDE İKTİDAR MÜCADELESİ: MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ VE SİLAHLI KUVVETLER BİRLİĞİ

Arş. Gör. Dr. Levent BÖRKLÜOĞLU¹

Özet

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında Demokrat Parti iktidarının devrilmesiyle birlikte, müdahaleyi gerçekleştiren çekirdek subay kadrosu Milli Birlik Komitesi ismiyle ülkeyi yönetmeye başlamış ve devletin hemen her kademesinde yürütülen faaliyetlerde tek başına söz sahibi olmuştur. Zaman içerisinde ülke yönetiminde takip edilecek yöneme dair yaşanan düşünce farklılıkları komitenin yıpranarak zayıflamasına neden olmuş, ortaya çıkan otorite boşluğu ise ordu içerisinde Milli Birlik Komitesi'ne alternatif bir örgütlenme olarak meydana getirilen Silahlı Kuvvetler Birliği oluşumu ile doldurulmuştur. Bir an önce genel seçimlere gidilerek idarenin sivil iktidara bırakılmasından yana olan Milli Birlik Komitesine karşı siyaset mekanizmasına hiçbir şart altında güvenmeyen, 27 Mayıs müdahalesinin öngördüğü reformlar yerleşik kılıncaya kadar ülke idaresinin askerlerin elinde olmasını savunan Silahlı Kuvvetler Birliği arasındaki mücadele darbe sonrasındaki iki yıl boyunca devam etmiştir. Bu çalışmanın dayandığı temel hipotez, modernleşme projesini askeri elit eliyle gerçekleştiren Türkiye'de, siyasal yaşamda ordunun kısa vadede ülke yönetimine yön verme iddiasından vazgeçmediği yönündedir.

Anahtar Sözcükler: 27 Mayıs Askeri Darbesi, Ordu, Milli Birlik Komitesi, Silahlı Kuvvetler Birliği.

STRUGGLE FOR POWER WITHIN THE ARMY FOLLOWING THE MILITARY COUP OF MAY 27th: NATIONAL UNION COMMITTEE AND ARMED FORCES UNION

Abstract

Together with the collapse of Democrat Party rule following the coup of May 27th, core officers undertaking the intervention started to rule the country under the name "National Unity Committee" and had a say in activities carried out at almost every level of the state. Within time, ideological differences regarding the method of rule caused the committee to wear off, and the related authority gap was filled in by the Armed Forces Union, an entity created as an alternative organization to National Union Committee. The struggle between the National Union Committee that supports holding the general elections and leaving the rule to civil authority and the Armed Forces Union that supports maintaining the military rule until the reforms projected by the intervention were realized continued for 2 years after the coup. The main hypothesis of this study is that in the short term the army did not disclaim to direct the politics of Turkey where the modernization project was realized by the military elite.

Keywords: Military coup of May 27th, Army, National Union Committee, Armed Forces Union

¹ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, leventborkluoglu@osmaniye.edu.tr

1. GİRİŞ

Modern Türkiye'nin siyasal yaşamı asker-siyaset ilişkileri özelinde incelemeye tabi tutulduğunda doğal olarak öncelikle askeri darbeler üzerine odaklanılmış, ülke yönetiminin ordu tarafından yeniden sivil siyasete bırakılmaya kadar geçen zaman dilimi askeri bir ara rejim süreci olarak değerlendirilmiştir.

27 Mayıs 1960 müdahalesi gibi, emir-komuta zincirine bağlı kalınmadan, pek çok farklı dünya görüşüne mensup, siyasal iktidarı tasfiye etme amacı güden bir ortak zeminde buluşmuş, çoğunluğunu hırslı, ihtiraslı ve idealist orta ve alt kademe subay grubunun oluşturduğu zümrelerin öncülüğünde gerçekleşen darbeler; sonrasındaki işleyiş sürecinin devamlılığı açısından ordu içindeki güç merkezlerinin birbirlerine karşı üstünlük mücadelelerine girmesiyle birlikte ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Yalnızca hükümeti darbe yoluyla devirmek gibi bir ortak paydada sorunsuz bir biçimde bir araya gelen gruplar, darbe sonrasında çatısı altında toplandıkları örgütlenmeler vasıtasıyla devlet yönetimine dair izlenmesi gereken yol ve yöntem hususunda karşı karşıya gelmişlerdir.

Bu bağlamda ele alındığında 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında ordu içerisinde ülke yönetiminde -belli bir müddeti içerse de- söz sahibi olmak isteyen iki temel yapılanma dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi darbeyi gerçekleştiren ve ideolojik yönden homojen bir yapıya sahip olmayan subayların oluşturduğu Milli Birlik Komitesi olup, müdahale sonrası ilk bir yıl içerisinde fikrîsel anlaşmazlıklar yüzünden kendi içinde bir tasfiyeye gittikten sonra yeni devlete dair bir takım temel düzenlemelere öncülük eden bir profil sergilemiştir. Silahlı kuvvetler personeli ve üniversiteler bünyesinde girişilmesi planlanan revizyon, yeni anayasa yapımı ve yönetimin olabildiğince kısa bir süre içerisinde düzenlenecek seçimler aracılığıyla sivil idareye teslim edilmesi düşüncesi komitenin genel eğiliminin karakteristiğini sunan unsurlar olarak karşımıza çıkmıştır.

Milli Birlik Komitesine rakip olarak değerlendirilebilecek ve ordu içerisinde çok kapsamlı bir örgütlenmeye giderek bilhassa Yassıada Yargılamalarıyla birlikte ilk güçlü mesajını veren yapılanma ise Silahlı Kuvvetler Birliği olmuştur. Özellikle devrik Demokrat Parti iktidarı ve onun temsil ettiği zihniyet dünyasına karşı son derece katı ve tavizsiz tutumlarıyla bilinen Silahlı Kuvvetler Birliği, 1962'den sonra daha da radikal bir tutum izlemiş, başını albayların çektiği cunta yapılanmalarıyla kendisinden söz ettirir olmuştur. Cumhuriyetin kurucu felsefesinin ışığında 27 Mayıs'ın öngördüğü reformları yerleşik kılıp, düzeni rayına oturtana kadar siyaset mekanizmasının devre dışı kalmasını savunan birlik içerisindeki albaylar grubu, 1962 ve 1963'te Talat Aydemir öncülüğünde iki adet başarısız darbe girişimine de imza atmışlardır.

1965 genel seçimleriyle birlikte karşıtı oldukları politik duruşun mirasçısı konumuyla Adalet Partisi'nin tek başına iktidara gelişi, 27 Mayıs felsefesinin toplum nezdindeki geçerliliğini beş yıla sınırlı tutsa da gerek Milli Birlik Komitesinin gerekse Silahlı Kuvvetler Birliği'nin beslediği düşünce ikliminin etkileri 1971 yılına kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Farklı saiklerden hareketle olsa da hem sonuçsuz kalmış 9 Mart 1971 askeri darbe girişimi hem de başarıya ulaşmış 12 Mart 1971 askeri muhtırasının genetik ve zihinsel kodlarında 1960-1964 yılları arasında damga vuran bu iki askeri örgütlenmenin izlerini görmek mümkündür.

Bu çalışmada da ilk aşamada askeri rejim tiplerinin teorik temelleri üzerinde durularak, Türkiye'nin siyasal yaşamındaki askeri müdahalelerin arkasında yatan düşünsel arka plan ortaya konulacaktır. Devamında ise Milli Birlik Komitesinin ortaya çıkışı, yapısı, temel felsefesi ve faaliyetleri, daha sonra kurulan Silahlı Kuvvetler Birliği örgütü ile aynı

parametreler üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Sonuç kısmında ise bu iki yapının işleyiş tarzı üzerinden askerin düşünce dünyasına dair bir değerlendirme yapılacaktır.

2. ASKER-SİVİL İLİŞKİLERİ VE ASKERİ REJİMLERİN İŞLEYİŞİNE DAİR TEORİK BİR ÇERÇEVE

Asker-sivil ilişkileri ile ilgili olarak ilk etapta siyaset bilimci Eric Nordlinger'in ortaya koyduğu üç temel model göze çarpmaktadır. Sivil ve askeri güçlerin aynı aristokrat sınıf tarafından paylaşıldığı “*Geleneksel-Aristokratik Model*”; ordunun oldukça profesyonelleşmiş, politika dışında yer almış ve sivil iktidara bağlı olduğu, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika gibi bölgelerde bilinen “*Liberal Demokratik Model*”; askeri subayların iktidar partisinin düşünce süzgecinden geçtiği ve siyasi subayların doğrudan kontrol mekanizması olarak askeri birliklerle iç içe olduğu, örneklerine Çin Halk Cumhuriyeti'nde rastladığımız “*Totaliter Nüfuz Edici Model*” bu sınıflandırmanın özünü teşkil etmektedir (Nordlinger, 1977, s. 10-18).

Modern siyasal ideolojiler bağlamında ordunun devlet yönetiminde kapsadığı pozisyonu anlamak için ise Samuel Huntington tarafından yapılan analiz dikkat çekici bir mahiyet taşır. Örneğin Liberalizmde genel olarak silahlanma ve sürekli ordular pek benimsenmez. Bunlar hem barışa hem de anayasal düzene tehdit olarak algılanır. Şayet askeri örgütlenme gerekliyse bu liberal ilkeleri yansıtan bir askeri örgütlenme olmalıdır. Ulusal savunma sadece bir avuç insanın değil herkesin sorumluluğudur. Savaş gerekli hâle gelirse devlet, halk milisleri ve vatandaş ordularına dayanıp “silah altında bir ulus” olarak savaşmalıdır (Huntington, 2006, s. 97).

Faşizmde güçlü bir ordu hayati önem taşır. Faşist öğretiye göre savaş, siyasetin aracı değil amacıdır. Askerin dikkatli ve savaş yanlısı olmayan dış politikasına karşın; faşist, çatışmaya girilmesi ve devletin gücünün nihai sınırına kadar genişlemesi gibi ilân ettiği amaçları çerçevesinde dinamik, saldırgan ve devrimci bir politikayı savunur. Faşizm, diğer tüm toplumsal kurumların devlet ve partiye tabi kılınması gerektiğine inanır. Dolayısıyla devlet dışındaki potansiyel güç odaklarının varlığına düşmanca yaklaşır. Bizzat askerlik mesleğinin uygun bir ideolojik rengi olması gerekir. Ayrıca Faşizm de tıpkı Liberalizm gibi topyekûn savaşa, kitlesel ordulara ve askerliğin her vatandaşın görevi olduğuna inanmaktadır (Huntington, 2006, s. 98).

Marksizm için temel grup sınıftır, insanlık yatay bir sıralama içindedir. Asker içinse temel grup ulus devlettir ve insanlık dikey bir sıralama içerisindedir. Asker, devletin birçok değişik nedenle savaşa girebileceğini kabul ederek güç ve güvenlik endişelerini vurgular. Marksizm içinse devletlerin arasında meydana gelen savaşların temelinde ekonomik emperyalizm vardır. Marksizm'in meşruiyet tanıdığı tek savaş sınıf savaşları, onayladığı tek silahlı kuvvetler türü ise sınıf araçlarıdır. Marksizm evrensel askeri değer ve yapıları tanımaz, her silahlı gücün niteliği, uğrunda savaştığı sınıfın çıkarları ile belirlenir. Bu bağlamda Marksist öğretisi, “proleter” niteliklerde örgütlenmiş ve kapitalist çıkarlara muhalif bir silahlı güç yanlısıdır (Huntington, 2006, s. 99).

Muhafazakârlık düşüncesi² ise kendi mantığının dürtüsüyle askeri işlevlerin taleplerinden kaynaklanan askeri değerlerle çatışmaya girmez. Askeri kurumlara yüklenmek istenilen belli bir kalıp yoktur. Askeri davranış kalıpları ile Liberalizm, Marksizm ve Faşizm arasında doğalarından kaynaklanan karşıtlıklar ve çatışmalar söz konusu iken; Muhafazakârlık açısından hiçbir uyum problemi yaşanmaz (Huntington, 2006, s. 99-100).

² Belirtmek gerekir ki Huntington'un bu noktada ölçü aldığı muhafazakârlık modeli, Edmund Burke öncülüğünde gelişen Anglo-Amerikan Muhafazakârlığıdır.

Askeri rejimler özelinde mesele ele alındığında ise öncelikle tarihsel arka plan ışığında “Pretoryanizm” düşüncesi karşımıza çıkmaktadır. Pretoryanizmin kökenini teşkil eden “pretoryen” kavramı tarihte ilk kez eski Roma’da imparatoru korumakla görevli seçkin askerlerden kurulu bir gücü anlatmak adına kullanılmıştır. Bizzat imparator tarafından tayin edilen seçkin ve yetenekli askerlerden oluşan Pretorlar, onu dışarıdan gelmesi muhtemelen tehditlere karşı korumakla görevlendirilmişlerdir. Fakat ilerleyen zamanlarda merkezi otoriteye yakın olmanın ve söz konusu otoriteyi korumanın verdiği imtiyazla giderek güçlenmişler ve kendilerini devletin gerçek sahibi olarak addeden muhafızlar olarak görmeye başlamışlardır. Böylelikle günümüze kadar gelen tarihsel süreç içerisinde pretoryanizm, ordunun kendisini devletin ve rejimin bekçisi olarak gördüğü politik yapıları anlatmak için kullanılmaktadır (Balta, 2016, s. 180).

Türkiye’deki ordu-siyaset ilişkileri ile uyum sağlayabilecek farklı askeri rejim tiplerinin neler olduğu konusunda ise yine Nordlinger’in sınıflandırması aydınlatıcı olacaktır. Söz konusu rejim tipleri; meşruiyetlerini dayandırdıkları temeller, yönetimde kalmak için belirledikleri süreler ve siyasi, ekonomik, toplumsal reformları gerçekleştirebilme yetkinlikleri gibi ölçütler göz önünde bulundurularak ayrıma tabi tutulmuşlardır.

İktidarı devralmadan hükümet kararları üzerinde veto yetkisini kullanan, meclis, anayasa gibi devlet mekanizmalarının almış olduğu kararların ordu tarafından sınırlandırıldığı “*Riyaset Rejimler*”, siyasi iktidarı doğrudan doğruya devralan fakat onu süresiz olarak elinde tutmaya niyetli olmayan, askeri müdahaleye yol açan durumun yeniden yaratılmasına olanak vermeyeceği umulan koşullar sağlandıktan sonra iktidarı yeniden sivil ellere devretmeyi hedefleyen “*Muhafız Rejimler*”, ileri derecede siyasi denetim uygulayan, uzun süre iktidarda kalmayı amaçlayan, büyük ideallere sahip liderleri bünyesinde barındıran, ulusallaştırma ve toprak reformu gibi yöntemler aracılığıyla yeniden yapılanma plânları yapan “*Hükmedici Rejimler*” bu çerçevede örnek olarak gösterilebilecek başlıca askeri rejim tipleri arasındadır (Nordlinger, 1977, s. 21-27).

Söz konusu rejim tipleri Türkiye’nin siyasi yaşamı ölçü alındığında belirli dönemsel kesitlere göre ayrı ayrı karşımıza çıkmış olup, işleyiş tarzındaki farklılıklar doğal olarak birbirinden farklı sonuçları da beraberinde getirmiştir. Örneğin çok partili hayat geçişe kadar olan cumhuriyetin erken döneminde hükümet ve ordu arasında bir organik bağdan söz etmek mümkündür. 27 Mayıs ve 12 Eylül ise muhafız tipi askeri rejime daha yakın duran bir içeriğe sahiptirler. Nitekim ilkinde bir yıl, ikincisinde ise üç yıl içerisinde yeni partiler kurulmuş ve genel seçimlere gidilerek idare sivil iktidarlara devredilmiştir. Hükmedici askeri rejim tipini tesis etmeyi amaçlayan subay tipi (Alparslan Türkeş, Talat Aydemir) Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinden çıkmış olması rağmen bu örneklerin kafalarındaki düşüncelerini uygulamaya koymaları pek mümkün olmamış, çok zorda kalmadıkça sivil iradeyle ters düşmek istemeyip çok partili siyasi yaşamı benimseyen yüksek komuta kademesi tarafından bir şekilde pasifize edilmişlerdir.

Linz’e göre toplumların birçoğunda sivil karaktere sahip, demokrasinin kuralları işletilerek yapılan anayasalar orduya, onun siyasi idareye müdahalesini meşrulaştıran bir tayin edici yetki vermektedir. Ayrıca sivil grupların siyasi bakımdan tarafsız bir subay kadrosunu kabullenememe durumu ve çeşitli siyasi oluşumların askeri alandaki nüfuzlarını pekiştirme isteği devam ettiği sürece silahlı kuvvetlerin liberal modele uygun olarak objektif bir denetimden geçmesi pek mümkün gözükmemektedir (Linz, 2017, s. 219-223).

Öte yandan önemli politik aktörler, belli şartlar söz konusu olduğunda ordunun süreçte hakem rolü oynamasını, gerektiğinde de siyasi iktidarı engellemesini yahut devirmesini meşru karşılarlar. Sivil elitlerin politik bakış açısı benzerliğinden yoksun bir ordunun hükümet darbesi

yapmasını onaylaması, darbesi sonrasında bu girişimi destekleyen güçler arasında kurulması muhtemel bir ittifakı kolaylaştırır. Sivil elitler, silahlı kuvvetlerin yönetime müdahalesini meşru görürken, uzun bir dönem için yönetimin askeri idarenin elinde bulunmasını anti demokratik bir tavır olarak değerlendirirler. Değerler üzerinden sağlanan bu yüksek oranlı uyum sivil ve askeri elitlerin okullar aracılığıyla sosyalleşmesi ile ilintilidir. Subayların sivilere karşı duyduğu entelektüel ve sosyal saygı ordunun yönetime katılmasını ve sivil liderliğin devamının önünü açar (Stepan, 1971, s. 64).

Nitekim 27 Mayıs'a giden süreçte dönemin başat politik aktörlerinden Cumhuriyet Halk Partisi genel başkanı İsmet İnönü'nün meclis kürsüsünden sarfettiği "Şartlar tamam olduğunda ihtilal meşru bir hakktır." cümlesi böylesi bir girişimin kendileri tarafından meşru karşılanacağını somut bir kanıttır. Özellikle akademisyenler ve yargı bürokrasinin oluşturduğu sivil elitler de darbeyi gerçekleştiren cunta ile aynı doğrultuda hareket etmiş, belli bir süre sonra da iktidarın sivil siyasetçilere bırakılması gerekliliğinin de altını çizmişlerdir.

Bu bağlamda Türk Siyaseti açısından değerlendirdiğimizde ister muhtıra isterse darbe olsun askerin bir şekilde sivil idareye müdahale ediş tarzını kendilerince haklı nedenlere dayandıracak sivil zümreler veya politik teşekküller mutlaka olmuştur. Yine aynı çevreler darbe yahut muhtıra sonrasında bir an önce seçimlere gidilerek hükümetin yeniden sivilere devredilmesi gerekliliğini de her fırsatta vurgulamışlardır. Ordu içinde darbe sonrası daha uzun süreli yönetimden yana eğilimler belirlediğinde, darbeyi destekleyen sivil oluşumlarla bu eğilimdeki askeri gruplar arasında gerilim yaşanmıştır. Kurmay Albay Talat Aydemir'in 1962 ve 1963 tarihindeki iki darbe girişimi bu gerilim hattının somut bir neticesi olarak karşımıza çıkmıştır.

3. 27 MAYIS DARBESİNİN KURUMSAL OTORİTESİ OLARAK MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ: MUHAFİZ REJİMİN TESİSİ

Nordlinger'in yapmış olduğu sınıflandırma bağlamında meseleye yaklaşılacak olunursa 27 Mayıs darbesi sonrasında idareyi ele alan Milli Birlik Komitesi cuntasının genel eğilimi kendilerince darbeye yol açan şartların ortadan kaldırılmasından sonra iktidarın sivil siyaset mekanizmasına devredilmesi yönünde şekillenmiştir. Ordu tehlikeye düştüğünü düşündüğü rejimin bir müddet muhafızlığını üstlendikten sonra genel seçimler yoluyla iktidarı elde edecek siyasi parti veya partilere ülke idaresini devretme düşüncesinde olmuştur. Bu muhafızlık dönemi boyunca, darbenin temel felsefesi ile uyum sağlayamayacak olan askeri ve sivil bürokrasi bünyesindeki grupların sistemin dışına itilmesi benimsenen temel yöntem olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca kurucu ideolojinin prensiplerini egemen bürokrasinin istediği doğrultuda yeniden hayata geçirmek adına gerekli hukuki alt yapının sağlanması için başta üniversiteler olmak üzere pek çok kurumun desteğine başvurulmuştur.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin gerçekleştirilerek on yıl süren Demokrat Parti iktidarının devrilmesinden sonra ilk etapta darbe oluşumunun lideri kabul edilen Orgeneral Cemal Gürsel'in yeniden Ankara'ya davet edilmesi, müdahalenin hukuksal bir zemine oturtulması, devrik iktidar mensuplarının yargılanması ve ülke yönetiminin yeniden seçimler vasıtasıyla sivil siyaset mekanizmalarına devredilmesine kadar geçecek süre içerisinde bir tür ara rejim idaresi kurulması çalışmaları siyasal gündemin başlıca meselelerini teşkil etmiştir. Bu doğrultuda darbeyi gerçekleştiren subay grubu öncelikle İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi hukuk fakültelerindeki öğretim üyelerinden 27 Mayıs'ı meşru bir zemine oturtma amacından hareketle bir anayasa hazırlamalarını talep etmişlerdir. Bununla birlikte müdahalenin planlayıcısı ve uygulayıcısı olarak bir komite oluşturulmuş ve Milli Birlik Komitesi ismini almıştır.

38 subaydan oluşan komitede en yaşlı subay 65, en genç subay 27 yaşındadır. Bu 38 üyenin 32'si kurmay subaydır. Bunlardan dört tanesi (Sami Küçük, Ahmet Yıldız, Numan Esin ve Muzaffer Özdağ) Harp Okulu'nu kendi dönemlerinin birincisi olarak bitirmişlerdir. Komite üyelerinin 32'si karacı, 3'ü havacı, 2'si denizci, 1 tanesi de jandarmadır. Komite içerisinde 2 orgeneral, 2 tümgeneral, 1 tuğgeneral, 9 albay, 6 yarbay, 11 binbaşı ve 7 yüzbaşı bulunmaktadır. Komite üyelerinin statüleri de net değildir. Üyeler bakanların üstünde bir statüye sahiptirler. Bu da onları o günün protokol anlayışında Genelkurmay Başkanı'nın da önüne geçirmektedir. Ancak bir de üniformaları üzerindeki yıldızları vardır ki bu durum ilerleyen dönemde rahatsızlık yaratacaktır (Özdağ, 1997, s. 270). Komitede askeri yüksek öğrenim dışında yükseköğrenim yapanlar, Orhan Erkanlı (TODAİE)³ ve Muzaffer Özdağ (Hukuk) olup; Alpaslan Türkeş, Washington'da Uluslararası Ekonomi tahsiline; Numan Esin ise Edebiyat Fakültesi'ne devam etmektedir. Milli Birlik Komitesi üyelerinin geldikleri aileler alt ve orta sınıftır. Sekiz üyenin babası subay, altısının memur, altısının esnaf ve zanaatkar, dördünün serbest meslek, ikisinin de çiftçidir (Özbudun, 1966, s. 29).

Yeni anayasa yürürlüğe girene kadar komite ülkeyi yönetebilmek adına, hukuk profesörlerince hazırlanan 27 maddelik bir geçici anayasaya başvurmuştur. Buna göre yeni anayasa hazırlanıp, iktidar seçimlerle parlamentonun takdirine bırakılana kadar meclisin 1921 Anayasasına göre sahip olduğu tüm yetkiler Milli Birlik Komitesine geçmiştir. Yasama yetkisi doğrudan komiteye ait olup, yürütme yetkisini ise devlet başkanınca atanıp kendisinin onaylayacağı hükümet vasıtasıyla kullanacaktır. Bakanlar kurulu ve komitenin ayrı ayrı her üyesi kanun teklif etme yetkisine sahiptir. Komitenin hukuki varlığı ise T.B.M.M'nin genel seçimlerle yeniden kurulmasıyla sona erecektir (T.C. Resmi Gazete, 1961, s. 2766).

27 Mayıs sonrasında komitenin en kritik icraatı silahlı kuvvetler bünyesinde girilen geniş çaplı tasfiye hamlesidir. Bu tasfiyelerde ilk etapta üst rütbeli komutanlar odağa alınmıştır. Darbeyi hazırlayan, gerçekleştiren ve komiteyi oluşturan subaylar, yüzbaşidan başlamak üzere ağırlıklı alt ve orta rütbeliler olup, general ve amiraller ilk anda fiili durumu kabullenmekle birlikte kısa bir süre sonra kızgınlığa kapılmış ve komite ile ordunun bu en üst kademedeki komutanları arasında ister istemez gizli sürtüşme belirtileri başlamıştır (Seyhan, 1966, s. 101). Komite üyeleri de generallere, Demokrat Parti (DP) iktidarına karşı tavır almayışlarından, sivil yetkililerle olan ilişkilerinde “ordunun şerefine ters düşecek şekilde” davranmalarından dolayı tepkilidirler (Ulay, 1969, s. 144).

Cemal Gürsel'in fazla sayıdaki generalin emekliye ayrılmasını sağlayacak kararnamenin altına imza atmaya direnmesine rağmen, sert tartışmalar sonucunda komitenin diğer üyelerinin istediği olmuş; emekliye sevk edilen generallerin yerlerine genç ve rütbeleri komutanlıklarına atandıkları birliklere oranla düşük olan subaylar getirilmiştir. Ordu komutanlıklarına korgeneral veya tümgeneraller, kolordu komutanlıklarına tümgeneral veya tuğgeneraller, tümen komutanlıklarına da albaylar getirilmiştir (Erkanlı, 1973, s. 42). Neticede 3 Ağustos 1960 tarihi saat 19.00 itibarıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yüksek komuta kademesi tamamen değiştirilmiş; sayısı 235'i bulan general ve amiral emekliye sevk edilmiştir. Operasyon sonunda orduda 20 general kalmıştır. Bu gelişmeyi takiben 20 Ağustos – 2 Eylül tarihleri arasında 3672'si Kara Kuvvetlerinden olmak üzere 4000 civarında subay emekliye ayrılmıştır (Özdağ, 1997, s. 307-311).

Milli Birlik Komitesi'nin ikinci büyük tasfiye girişiminin muhatabı ise üniversiteler olmuştur. Komite tarafından “tembel, yeteneksiz, reform düşmanı” olarak nitelenen 147 öğretim üyesi ve elemanı üniversitelerden atılmıştır. Bu karar üzerine üniversitelerden rektörlük düzeyinde tepkiler yükselmiş, İstanbul, Ankara ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi rektörleri

³ Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.

görevlerinden istifa etmişlerdir. 27 Mayıs askeri darbesinin en kritik bileşenlerinden ve destekçilerinden olan, 27 Mayıs'ı bir nevi "demokrasinin zaferi" olarak nitelendiren üniversitelerin, darbe sonrasında askeri otorite tarafından bu tip davranışa maruz kalması iktidarı elinde bulunduran güç merkezlerinin keyfi hareket edişini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴

Darbe sonrasında komitenin en çok önem verdiği hususlardan bir tanesi de yapmış oldukları müdahalenin başta Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olmak üzere, herhangi bir muhalif parti veya grubun güdümünde yapıldığı izleniminin doğmasına izin vermemek olmuştur. Zira başta İsmet İnönü olmak üzere pek çok siyaset eliti Demokrat Parti veya onun politik mirasçısı herhangi bir oluşumun ortaya çıkmadığı bu boşluk ortamından faydalanmak amacıyla olabildiğince çabuk bir süre içerisinde genel seçimlere gidilmesi noktasında komiteyle sıkça karşı karşıya gelmeye başlamışlardır. Bu çerçevede Milli Birlik Komitesi pek çok defa 27 Mayıs'ın herhangi bir politik zümreyi hedef alarak yapılmadığının, temel hareket noktasının kardeş kavgasına son vermek olduğunun altını çizmek durumunda kalmıştır.

Milli Birlik Komitesi'nin, 27 Mayıs'ın siyasal ve hukuksal meşruluğu üzerinden faaliyetlerini yürütmeye odaklanan bir otorite olmuş, 27 Mayıs'ın temel felsefesiyle çelişen tüm kişi ve kurumlara yönelik agresif bir tutum takınmıştır. Komite içerisinde ülkenin bundan sonraki geleceğinin hangi doğrultuda çizilmesi gerektiğine dair üzerinde konsensüs sağlanmış bir fikri birliktelikten bahsetmek zordur. Zira çok çeşitli ideolojik kaynaklardan beslenerek dünya görüşlerini şekillendiren komite üyelerini 27 Mayıs darbesi için bir araya getiren ortak zemin cumhuriyetin temel niteliklerine bağlılık ve söz konusu niteliklerle çelişen çalışmalar yürüttüğünü düşündükleri Demokrat Parti iktidarına karşı bu doğrultuda geçtikleri muhalif pozisyon olmuştur. Darbenin üzerinden henüz bir yıl geçmişken bundan sonra nasıl bir yöntem takip edilmesi gerektiği hususunda su yüzüne çıkan düşünce farklılıkları komiteyi siyaseten yıpratmıştır.

4. MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ İÇİNDEKİ FİKRİ BÖLÜNMELE VE 14'LER OLAYI

Milli Birlik Komitesi içindeki görüş ayrılıklarının temel olarak üç noktada şekillendiği söylenebilir. Meselenin özünü ise iktidarın sahibinin kim olacağı ve bunu hangi şartlar altında paylaşacağı teşkil etmiştir. Komite içerisinde askeri müdahale sonra iktidarı sivilere devretmek hususunda acele edilmemesi gerektiğini, hızlı bir şekilde seçimlere gidilerek iktidarın seçimi kazanan partinin ya da partilerin kontrolüne verilmesi gerektiğini ve geçiş sürecinin aşılması adına yetkilerin doğrudan CHP'ye aktarılmasının gerektiğini savunan üç grubun otorite çatışması ilerleyen süreçte fiili anlamda bölünmelere de sebep olacaktır.

Komite içerisinde Alparslan Türkeş, Dündar Taşer, Muzaffer Özdağ gibi isimlerin başını çektiği grup, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren kadroların belli bir müddet daha ülke yönetiminde söz sahibi olması gerektiğini, ülkenin ihtiyaç duyduğu kalkınma hamlelerinin ve reformların sivil siyasetçiler aracılığıyla hayata geçirilemeyeceğini savunmuşlardır. Türkiye'nin yüz yüze olduğu bölgesel gelişmişlik farkları kesintiye uğratılmış Atatürk devrimlerinin sonuçlandırılmasıyla giderilecektir. Gerçek demokrasi ancak sosyal reformların uygulanmasıyla tesis edilebilir. Bunun için de öncelikle Atatürk devrimlerinin ve 27 Mayıs'ın gereklerine karşı çıkan tüm odakların bertaraf edilmesi gerekmektedir. Siyasi partilerin yönetici kadroları fikri ve ahlaki yapı bakımından temsil ettikleri çıkar gruplarının tutumlarını yansıtmaktadır. Statükonun devamından yana olan bu merkezler, özellikle feodal ilişkilerin hâkim olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde "demokrasi oyunu" oynamaktadır (Özdağ, 1997, s. 281-282).

⁴ 1962 yılında çıkarılan bir yasa ile 147'ler yeniden görevlerine dönmüşlerdir.

Türkeş grubu hızla yapılması gereken reformlar arasında toprak reformunu, sağlık reformunu, eğitim reformunu, sosyal yardımlaşma reformunu ve din reformunu ön plâna çıkarmıştır. Ayrıca iş seferberliğine gidilmeli, ağır sanayinin kurulması için çalışılmalı, atom enerjisi için çalışmalar yapılmalıdır. Milli Savunma yeniden örgütlenmelidir. Ordunun eğitimi ve vurucu gücü artırılmalıdır. Kuvvet komutanlıkları kaldırılmalı ve Genelkurmay Başkanlığı yeniden yapılandırılarak, kuvvetler doğrudan doğruya buradan idare edilmelidir (Özdağ, 1997, s. 282-283). Ülkenin kurtulabilmesi için ‘bir sıçrama yapma’ gerektiğine inanan Türkeş ve arkadaşları; bu işi ancak Milli Birlik Komitesi gibi her şeye hâkim olan bir hükümetle ve bir meclisle bir süre daha iş başında kalmak suretiyle gerçekleştirebileceklerine ve gerçekleşen bu sıçrama ile verimli sonuçlar alabileceklerine inanmışlardır (Elevli, 1967, s. 381).

Komite içerisinde etkili olan bir başka grup ise idareyi uzun süreliğine ordunun elinde tutmaya niyetli olmayan, çok partili demokratik hayatın işleyiş prensiplerini makul bir süre içerisinde uygulamaktan yana tavır gösteren subay kadrosudur. 27 Mayıs Türkiye’sinin özellikle Batı dünyası nezdindeki prestijini yitirmemesi ve askeri diktatörlükle yönetilen bir ülke izlenimini vermemesi adına gereken tüm hamlelerin yapılmasını temel amaç edinmişlerdir.

Başta devlet başkanı Cemal Gürsel olmak üzere, Cemal Madanoğlu, Osman Köksal, Sami Küçük gibi isimlerin içinde yer aldığı söz konusu oluşum, 27 Mayıs sürecinin kansız bir şekilde sonuçlandırılmasını, yeni bir anayasa hazırlanmasını, Atatürk devrimlerine dönülmesini, silahlı kuvvetlerde yeniden bir yapılanmayı ve seçimlere gidilmesini hedeflemişlerdir (Özdağ, 1997, s. 283). Böylelikle ordu içine girmiş olduğu siyasetten çıkarılacak ve kışlasına çekilerek asli görevleriyle ilgilenecektir.

Fikret Kuytak, Refet Aksoyoğlu ve Ekrem Acuner gibi isimlerin bulunduğu üçüncü grup ise herhangi bir seçime başvurulmaksızın iktidarın direkt olarak CHP’ye devredilmesi görüşündedir (Altuğ, 1991, s. 37). Bu grubun tavrını belirleyen görüşün, içinden geçilen zor süreçte ülkeyi ancak eski bir komutan hem de milli mücadelenin iki numaralı ismi olan, devlet tecrübesi yüksek İsmet İnönü’nün düzlüğe çıkarabileceği yönündeki kuvvetli inanç olduğu söylenebilir. Geçiş sürecinin aşılmasında başında “İsmet Paşa” olan bir hükümetin görev almasının ülke açısından büyük bir şans olduğu düşünülmüştür.

1961 yılı itibariyle iktidarın sivilere devredilip devredilmeyeceği hususu komite içerisinde artık daha sert tartışmalara neden olmaya başlamış, gruplar bu konuda düşüncelerini birbirlerine karşı daha sert ve net bir şekilde ifade etme yolunu seçmişlerdir. Tartışmaların bir başka temel noktasını, Milli Birlik Komitesi’nin iktidar süresini uzatıp; ilköğretim seferberliği, toprak reformu, sağlık işlerinin sosyalizasyonu, ticarete liberalizm yerine devletçiliği benimseyen hamlelerde bulunup bulunmama meselesi oluşturmuştur (İpekçi, 1961, s. 15).

Komitenin Türkeş kanadına göre siyasi partilerin yürüttüğü hiçbir siyasal iktidar, ülkeyi sınıf atlatacak reformları gerçekleştirebilme yeteneğine sahip değildir. Dolayısıyla bu çerçevede devrilen DP ile CHP arasında herhangi bir fark yoktur. Grubun eleştirileri bu noktada CHP üzerinde yoğunlaşmış, bu partinin devrimciliğinin ve halkçılığının bir samimiyet tabanı üzerine kurulmadığı, bürokrasinin sultasına dayalı hantal yapıda bir memur devleti, aydın diktası ve askeri idare arasında mekik dokuyan çarpık bir cumhuriyet anlayışına sahip oldukları vurgulanmıştır (Özdağ, 1997, s. 343).

Gücü ele geçirme mücadelesinin bu derece keskinleştiği bir dönemde Cemal Gürsel ve Cemal Madanoğlu’nun başını çektiği grup, radikal çizgide düşünce ve planlara sahip olduklarını gördükleri Türkeş ve ekibini komitenin dışına itmeye karar vermişlerdir. Bu doğrultuda Alparslan Türkeş de dahil olmak üzere toplam 14 üyenin komitedeki görevlerine son verilmiş, söz konusu subaylar dünyanın çeşitli ülkelerindeki başkentlerde askeri ateşe olarak görevlendirilmişlerdir.

14'ler, 1962 yılına kadar Türkiye'ye dönememişler, bu nedenle sivil bir hükümet kuruluncaya kadar olayların seyri üzerinde etkili olamamışlardır. Öte yandan bu tasfiye hareketi paradoksal bir şekilde Milli Birlik Komitesi'nin zayıflamasına yol açmış; Türkiye'nin kısa sürede sivil yönetime döneceği çok büyük bir olasılık olarak görüldüğü için komite içindeki subaylar siyasi geleceklarini güvence altına alma çabasıyla başka mecralara yönelmeye başlamıştır (Hale, 1996, s. 123). Ayrıca girişilen bu tasfiye hareketinin bir başka sonucu da Birinci Milli Birlik Komitesi Dönemi'nin fiilen sona ermiş olmasıdır. Bundan sonra bir bakıma kısa bir geçiş süreci niteliği taşıyacak olan İkinci Milli Birlik Komitesi Dönemi başlayacaktır.

5. 27 MAYIS REJİMİNİN RADİKAL UZANTISI: SİLAHLI KUVVETLER BİRLİĞİ

27 Mayıs darbesinin üzerinden bir yıl geçmesinin ardında siyasal yaşamda normalleşme süreci başlamış, CHP'nin yanı sıra Demokrat Parti geleneğini politik miras olarak kendi üzerine devralan Adalet Partisi (AP) sivil siyasetin öne çıkan iki önemli aktörü olmuştur. Dikkat çekici bir diğer gelişme ise AP'nin genel başkanlığına, 27 Mayıs darbesine karşı mesafeli durmasıyla bilindiği için Milli Birlik Komitesi ile arası pek de iyi olmayan ve Genelkurmay Başkanlığını yürütürken komite tarafından emekliye ayrılarak tasfiye edilen Ragıp Gümüşpala'nın getirilmesidir.

Asker kanadına bakıldığında ise Milli Birlik Komitesi üyelerinin bölünmesine neden olan hadiseler ağı, ordu içerisindeki bazı genç komutanları endişelendirmeye başlamıştır. Komite üyelerinin bir kısmının tabii senatörlük veya milletvekili olma arzusuyla siyasi ikbal peşinde koşarken, orduyu bu gayelerine ortak etmeye çalışmaları orta ve alt kademedeki subay kadrosunun tepkilerini çekmelerine sebep olmuştur. Bu çerçevede Ankara ve İstanbul'da çoğunluğu albay rütbesinde bulunan bazı subaylar; ordunun siyasete karıştığını, emir ve kumanda zincirinin koparılmaya çalışıldığını iddia ederek birtakım tedbirler alınmasını istemişlerdir (İsen, 1964, s. 15). Öte yandan 27 Mayıs'ın komuta kademesinin subay kadrosunun gönlünde yatan, arzuladığı reformları gerçekleştirememiş olması zaten var olan memnuniyetsizliği daha da ileri boyutlara taşımıştır.

Aktif komuta mevkilerindeki üst rütbeli subaylar da bu tehlikenin farkına varmış ve ordu bünyesindeki bütün rahatsız zümreleri bir araya toplayıp kontrol etmek amacıyla bir şemsiye örgüt oluşturarak tepkilerin önüne geçmeye çalışmıştır (Ahmad, 2007, s. 217). 1961 yılının Nisan ayında, ordunun birliğini ve disiplinini temin etmek hedefi ile kurulan bu çatı örgütlenmenin ismi "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği" olarak belirlenmiştir (İsen, 1964, s. 15). İlerleyen süreçte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın da bu yapılanmanın üyesi olacağına göz önünde bulundurulması, örgütün etki alanının ulaştığı noktayı göstermesi açısından oldukça fikir vericidir.

Silahlı Kuvvetler Birliği oluşumunun amaçları; Milli Birlik Komitesi'ni doğru yola sevk etmek ve onu ordunun saygınlığını sarsıcı hareketlerden men etmek, ordu içinde yapılan tasfiyelerden sonra ortaya çıkan grupları birleştirmek ve emir kumanda zincirine bağlamak, politika ve politikacının orduya sızmasına engel olmak, süratle seçimlere gitmek ve idareyi milli iradeye teslim etmek olarak özetlenebilir (Deniz, 2003, s. 21). Buna ek olarak her komutanın ve subayın yalnızca kendi üstünden emir alması, ordu dışındaki hiçbir siyasi gücün etkisinde kalmaması istenilmiştir (Yurdsever, 1983, s. 122).

Silahlı Kuvvetler Birliği örgütünün her bir ünitesi kendi içerisinde ayrıca örgütlenmiş; böylece tümen, kolordu, ordu, kuvvet komutanlıkları, Genelkurmay ve Deniz Kuvvetleri ile yüksek okullar asli görevlerinin dışında 27 Mayıs yönetimine katkıda bulunma amacını taşıyan bir kurumsal ağ içinde yer almışlardır. Örgütün İstanbul kolunda Faruk Gürler, Ankara kolunda ise Talât Aydemir başı çekmiştir. Toplantıların gündeminin belirlenmesinde ve alınan kararlarda bu iki kumandanın rolü oldukça büyüktür. Yapılan toplantılarda çeşitli yöndeki

siyasal gelişmeler istihbarat hâline dönüştürülmüş, hazırlanan istihbarat bültenleri komutanlara ulaştırılmıştır. Örgütün kontrol altında tuttuğu hedefler; Milli Birlik Komitesi, CHP, AP ve diğer partilerin faaliyetleri, Kurucu Meclisin çalışmaları ve ordu içinde 14'lere dayalı genç subayların faaliyetleri şeklinde özetlenebilir. Ankara'daki toplantılarda ağırlıklı olarak DP'nin devamı olarak kurulan, ordu kumandanı iken emekliye ayrılan Ragıp Gümüşpala'nın kurduğu AP'nin faaliyetleri ve CHP'nin Milli Birlik Komitesi ile olan ilişkileri gündeme gelmiştir (Deniz, 2003, s. 22-23).

AP'nin, Demokrat Parti'den doğan siyasi boşluğu doldurarak açıkta ve sahihsiz kalan merkez sağ seçmenin oylarının toplanma merkezi hâline gelmesi, Milli Birlik Komitesi ve CHP tarafından temkinli ve endişeli şekilde takip edilmiştir. Olası endişelerin temel dayanak noktasını, Adalet Partisi'nin 'intikamcı' bir bakış açısıyla gündemi yorumlayıp, devrik DP üyelerinin yeniden siyasete dâhil olabilmesi için izledikleri gerilim stratejisi oluşturmuştur. Ancak üçüncü bir güç merkezi olarak ortaya çıkan Silahlı Kuvvetler Birliği, hem 27 Mayıs darbesinin doğrudan muhatabı olarak tanımladığı Demokrat Parti çizgisinin devamı olan AP'yi hedef almış, hem de 27 Mayıs'ın "ruhu" ile örtüşmeyecek faaliyetler içerisinde bulunduğunu ve bu hareketi hedeflerinden saptırdığını düşündükleri CHP ve Milli Birlik Komitesinin karşısında bir duruş sergilemiştir. Tüm bu süreç Silahlı Kuvvetler Birliği içerisinde yeniden bir askeri darbe yapılmasına ihtiyaç duyan düşüncelerin filizlenmesine öncülük etmiş, özellikle albay rütbesindeki subayların başını çektiği gruplar, tekrardan denenecek bir CHP hükümetinin veya yeniden siyaset sahnesine güçlü şekilde çıkacak bir Demokrat Parti zihniyetinin, 27 Mayıs'ı anlamsız kılacağı görüşünde birleşmişlerdir. Öncülüğünü Talat Aydemir'in üstlendiği albaylara göre DP-CHP çekişmesinin ülkeye verdiği hasarın tamiri 27 Mayıs kadrolarının hayata geçireceği reformlarla yapılacakken, bu kez de olası bir AP-CHP rekabetinin ülke gündemini meşgul etmesi ister istemez yeni bir müdahaleyi zaruri kılacaktır.

6. SİLAHLI KUVVETLER BİRLİĞİ'NİN ORDU İÇİNDE ÜSTÜNLÜĞÜ ELE ALMASI

Silahlı Kuvvetler Birliği oluşumunun Türk ordusu içinde oldukça geniş bir yayılma alanı bularak, git gide güçlenmesi kurum içindeki gücünü kaybetmek istemeyen Milli Birlik Komitesini endişelendirmiştir. Siyasal iktidarı bir an önce sivil siyasete devretme yanlısı olan komite, kurulurken belirlemiş olduğu amaçların bütünüyle dışına çıkmış olan Silahlı Kuvvetler Birliğini tasfiye etmek adına çalışmalara başlamıştır.

Milli Birlik Komitesi ile Silahlı Kuvvetler Birliği'ni karşı karşıya getiren ilk ciddi olay Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in görev değişikliğinin gündeme gelmesi olmuştur. Şöyle ki Silahlı Kuvvetler Birliğini zayıflatmak isteyen Milli Birlik Komitesi, örgütün kurulmasında önemli rol oynayan Tansel'i Washington'da NATO bünyesinde çalışmak üzere görevlendirmiştir (Hale, 1996, s. 127). Düzenlenen tertiplerden haberdar olan Silahlı Kuvvetler Birliği üyesi ve Genelkurmay İkinci Başkanı Korgeneral Muhittin Önür, örgütü olup bitenler konusunda bilgilendirir. Bunun üzerine hiç vakit kaybetmeden örgütün güdümünde bulunan Ankara'daki Harp Okulu başta olmak üzere, 28. Tümen, Askeri Okullar ve Zırhlı Birlikler Kumandanlığı alarına geçirilir (Deniz, 2003, s. 24).

Bunu takiben Silahlı Kuvvetler Birliği, Milli Birlik Komitesi'ne ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e bir iltimat verir. iltimatında, Tansel'in görevine iadesi, Tansel'in Washington'a atanmasının planlayıcıları olan Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'ın görevlerinden alınması, bazı generallerin emekliye sevk edilmesi ve Savunma Bakanı Emekli General Muzaffer Alankuş'un kabineden uzaklaştırılması istenmiştir. Bu tepki olumlu yönde karşılık bulur ve 8 Haziran'da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, Korgeneral İrfan Tansel'in Hava Kuvvetleri Komutanı olarak kalmasını uygun gördüğünü belirten bir talimat

yayınlar. Madanoğlu ve Köksal da görevlerinden alınır (Ahmad, 2007, s. 218-219). Ordu içerisinde de Silahlı Kuvvetler Birliği'nin istemiş olduğu emeklilik istemleri işleme konulmuş; bu minvalde Kara Kuvvetleri Komutanı Celal Alko'un yerine Genelkurmay İkinici Başkanı Muhittin nr getirilmiş, İkinici Ordu Komutanı Őefik İlter ve bazı havacı subaylar emekli edilmiş, Milli Savunma Bakanı Muzaffer Alankuş görevden alınmıştır (Deniz, 2003, s. 25).

Ayrıca Milli Birlik Komitesi yelerinin artık askeri birlikleri komuta etmeleri, karargh, kışla ve garnizonlara girmeleri ile subay ataması girişimleri tamamen yasaklanmıştır. Milli Birlik Komitesi bundan sonra yönetim faaliyetlerini Silahlı Kuvvetler Birliği rgtnn gözetimi ve denetimi altında yapacaktır. Böylelikle ordunun dışarıdan istismar edilmesinin önüne geçileceği dşnlmştir (Deniz, 2003, s. 25).

İrfan Tansel hadisesinin bu şekilde sonuçlanması Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Milli Birlik Komitesi karşısında mutlak üstünlüğü ele geçirdiği anlamına gelmektedir. Zira bu tarihe kadar genelde kurmay albay rütbesindeki subaylar ile bazı kilit noktalardaki general ve amiraller tarafından temsil edilen Silahlı Kuvvetler Birliği, bu operasyonla birlikte ordunun en tepesine kadar sıçrama olanağı bulmuştur. Artık bir nevi perde arkası iktidar konumunda bulunan örgütün görüşleri, komiteden tasfiye edilmeden önceki 14'lerin düşünceleriyle paralellik arzelmeye başlamıştır. Sivil siyasete içinde buldukları süreçte hiçbir şekilde güven duymayan örgüt, kendileriyle aynı doğrultuda politika gtmeyecek bir hükümetin varlığını çok da anlamlı bulmamıştır. 27 Mayıs öncesindeki ikili siyasal yapıya dönülmesini kesinlikle istemeyen Silahlı Kuvvetler Birliği, Yassıada yargılamaları sonrasında verilen idam kararlarının bir an önce uygulanması için komiteye ve Cemal Grsel'e baskı yapmış, olası bir af düşüncesinin önüne infazların hızlandırılması yoluyla geçmiştir.

Böylesine gergin bir atmosfer içinde gidilen 1961 genel seçimlerinde merkez sağ cenahta yürütülen kampanyalar 27 Mayıs karşıtlığı üzerinden şekillenmiştir. Bu tutum, hem Milli Birlik Komitesi'ni hem de Silahlı Kuvvetler Birliğini endişeye sevk etmiştir. CHP dışındaki  parti – zellikle de Adalet Partisi- Menderes taraftarlığını gizleme gereği duymamış ve iktidara gelmeleri hâlinde, 27 Mayıs ncesi ve sonrasındaki eylemlerinden ötürü Milli Birlik Komitesi'nden hesap soracakları izlenimini yaratmıştır. Bu gidişatı engellemeye çalışan komite, hazırlamış olduğu 'Milli Deklarasyon' belgesini seçime katılacak olan partilerin kabul etmesini istemiştir. Cumhuriyeti Köylü Millet Partisi (CKMP) dışındaki bütün partiler kabul ettikleri bu deklarasyonla "DP zihniyetini" diriltmemeyi, bir bütün olarak Atatürk devrimlerini korumayı ve Yassıada Mahkemeleri'nin sonuçlarını etkileyebilecek beyanlarda bulunmamayı kabul etmiştir. (Hale, 1996, s. 129).

1961 genel seçimlerinin sonuçlarının ise Milli Birlik Komitesi'nden ziyade Silahlı Kuvvetler Birliği'nin endişelerini daha çok arttırdığı söylenbilir. Zira 27 Mayıs rejimine ve onun getirdiklerine eleştirel yaklaşan Adalet Partisi, Cumhuriyeti Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) kullanılan oyların %62'sini almayı başarmışlardır. 27 Mayıs darbesini alenen desteklemese de pek karşı çıkmayan CHP az bir farkla milletvekili seçimlerinde birinci parti olsa da senato seçimlerinde AP'nin arkasından ikinci olabilmiştir. AP, CKMP ve YTP'ye verilen oylar pratikte bir bakıma hem 27 Mayıs kadrosuna hem de CHP'ye karşı verilmiş sayıldığından, seçim sonuçları i ve dış vrelerde "Menderes'in zaferi" olarak yorumlanacak ve halk oylaması şeklinde kabul edilecektir (zdemir, 2008, s. 242).

1961 genel seçimleri sonrasında Silahlı Kuvvetler Birliği rgt içerisinde iki ayrı görüş hâkim olmuştur. Bir kısım komutanlar kuvvetli bir hükümet kurulamayacağını kabul etmekle birlikte verilen sözün yerine getirilmesi gerektiğini vurgulayarak idarenin yeni iktidara devredilmesini istemişlerdir. Ancak başta Talât Aydemir olmak üzere onunla aynı fikirde olan subayların oluşturduğu 'şahinler' grubu ise 'Bu seçimle meydana gelen meclis mrszdr. Bu

şekilde Türkiye'nin beklediği kalkınma ve reformlar sağlanamaz' diyerek seçimlerin iptalini ve Milli Birlik Komitesi ile bütün siyasi partilerin feshedilmesini talep etmişlerdir (İsen, 1964, s. 18).

Tüm bu gelişmelerden sonra Silahlı Kuvvetler Birliği örgütünün 21 Ekim 1961 tarihinde yapmış olduğu toplantısında genel kanaat, seçim sonuçlarıyla yeniden 27 Mayıs öncesi karışık siyasi ortama dönüleceği, bunun ordu tarafından kabul edilemez olduğu yönünde şekillenmiştir. Görüşmeler sonucunda "21 Ekim Protokolü" adı verilen belge kabul edilmiş, söz konusu protokol çerçevesinde ordunun 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni TBMM toplanmadan evvel fiilen duruma müdahale etmesi, iktidarın milletin gerçek ve kabiliyetli temsilcilerine bırakılması, seçim sonuçlarının tanınmayarak bütün siyasi partilerin siyasetten men edilmesi, Milli Birlik Komitesi'nin feshedilmesi ve tüm bu kararların 25 Ekim 1961 günü uygulamaya konulması kararlaştırılmıştır (Yurdsever, 1983, s. 125).

Ancak protokolün Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarına onaylatılması aşamasında örgüt üyeleri bir dirençle karşılaşmışlardır. Kendisi de Silahlı Kuvvetler Birliği örgütünün bir üyesi olan Genelkurmay Başkanı Sunay, Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı, İnönü'nün de başbakan olması hâlinde sorunların çözüleceğine inanmaktadır. Ordunun millete verdiği sözün âdil seçimlerle yerine getirildiğini, bunun sonucunda idarenin devredilmesi gerektiğini ifade eden Sunay, müdahaleden vazgeçilerek imzaların geri alınmasını istemiştir. Toplantıya katılan kumandanlar da bu fikre iştirak etmişlerdir. Bu noktada tüm siyasi parti başkanlarının bir araya getirilerek bir protokol imzalanması kararlaştırılmıştır (İsen, 1964, s. 20)

Bu doğrultuda 24 Ekim 1961 tarihinde dört parti başkanı ile yapılan pazarlıkların ardından, Çankaya'da Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in huzurunda bir toplantı yapılarak partilerin 27 Mayıs'a ve orduya bağlılıklarını Türk ulusuna ilân etmelerine karar verilmiştir. Siyasi partiler, Silahlı Kuvvetler Birliği örgütünün hazırlamış olduğu ve 'Çankaya Protokolü' olarak bilinen belgeyi imzalamak zorunda kalmışlardır. Protokol gereğince; 27 Mayıs'ı meşru kabul ettiklerini ve ona sadık kalacaklarını, orduya bağlılıklarını, yıkıcı faaliyetlerden uzak durarak Türkiye'nin esenliği için çalışacaklarını ve Gürsel'in cumhurbaşkanı olmasını onayladıklarını açıkça ilân etmişlerdir (Deniz, 2003, s. 36).

Böylelikle bir tür darbe metni vasfını taşıyan 21 Ekim Protokolü, tepe noktasındaki komuta kademelerinin desteğini alamayarak kadük bir nitelik kazanmıştır. İlginçtir ki onu geçersiz kılan Çankaya Protokolü de siyasi partiler üzerinde yaratmış olduğu tahakküm açısından çok da demokratik teamüllere uygun gözükmemektedir. Ordunun yüksek komuta kademesi bir yandan alt kademelerdeki darbe yanlısı yükselişleri bastırmak adına siyaset mekanizmasına bir nevi rejime sadakat belgesi imzalatırken; öte yandan da çok partili siyasal yaşamın sıkıntılı da olsa yürümesini sağlayarak uluslararası çevrelerin gözünde saygınlığını yitirmemiş olacaktır. Fakat takip gelişmeler ışığında görülmektedir ki siyaset üzerinde etkinliği kısmen yumuşatılmış bu askeri vesayet şekli yeniden bir askeri darbe yanlısı olan subay kadrosunu tatmin etmemiştir.

Bundan sonraki süreçte mücadele sivil siyasetin yerleşik kılınmasından yana olan Başbakan İnönü, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Milli Birlik Komitesi üyeleri, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin -başta Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay olmak üzere- üst rütbeli komutanları ile askerini bir an önce idareyi ele alması ve 27 Mayıs'ın yarım kalan reformlarının tamamlanması gerekliliğini savunan Silahlı Kuvvetler Birliği'nin başını Talat Aydemir'in çektiği albaylar grubu arasında geçmiştir.

Genel seçimler sonrası kurulan CHP-AP koalisyonu, Aydemir ve arkadaşlarının daha çok tepkisini çekmiş; yeni bir müdahale için ordunun tepe yönetimine baskıda bulunmuşlardır.

O dönem Doğan Avcıoğlu öncülüğünde çıkarılan Yön Dergisi'nin kaynaklık ettiği düşüncelerden de etkilenen Aydemir ve ekibi, Türkiye'nin düze çıkışının Batılı anlamda bir parlamenter demokrasi ile mümkün olamayacağını savunmuşlardır. Aydemir'e göre kurucu değerler çerçevesinin ve 27 Mayıs'ın öngördüğü prensiplerin dışına taşmadan kapitalist olmayan milli bir kalkınma yolu benimsenerek gerçekleştirilecek köklü reformlarla ülke arzulanana noktaya gelecektir. Söz konusu reformların uygulanması CHP'nin, 27 Mayıs anlayışına muhalif AP ile koalisyon hükümeti kurmasıyla yarıda kalmış olup, kalınan noktadan devam edilebilmesi adına yeni bir askeri müdahale şarttır.

Silahlı Kuvvetler Birliği örgütü içinde askeri müdahalenin gerekliliği konusunda net bir şekilde iki bölünmenin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. General rütbesindeki komutanların oluşturduğu üyeler, Başbakan İsmet İnönü'nün manevi şahsının, tarihsel kişiliğinin ve karizmasının da verdiği güvenle rejimin tehdit altında olmadığını, 27 Mayıs'ın lideri Cemal Gürsel'in de cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte oluşan politik ortamda kalkışılacak bir darbenin ülkeye zarar vereceğini savunmuşlardır. Aydemir'in sözcülüğünü yaptığı, rütbeleri albay ile teğmenlik arasında değişen genç ve ateşli subay grubu ise DP'nin devamı olduğunu açıkça belirten bir siyasi partinin iktidar ortağı olmasının 27 Mayıs'ın ruhu ve gerçekleştirilme amacıyla çeliştiğini iddia ederek yeni bir müdahalenin gerekliliği vurgusunu sıkça yapmışlardır.

Nitekim İnönü, Sunay ve Gürsel'in tüm ikazlarına ve karşı çıkışlarına rağmen Aydemir öncülüğünde 1962 ve 1963 yılında iki başarısız askeri darbe girişiminde bulunulmuş, ilkinde herhangi bir adli cezaya çarptırılmadan hükümet tarafından emekli edilen subaylar, ikinci denemenin sonucunda ise çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Girişimin tepe noktasındaki iki ismi Talat Aydemir ve Fethi Gürcan idam edilmiştir. Bunun yanı sıra darbe girişimine katılan Harp Okulu öğrencilerinin büyük bir kısmı beraat etmiş, az bir bölümü de hapis cezası almıştır. Ancak gelecek kuşaklara da bir tür ikaz olması açısından 1459 Harbiye öğrencisinin okulla olan ilişkileri kesilmiş, bu kararlar Harbiye iki yıl boyunca mezun verememiştir. Okulla ilişkileri kesilen Harbiyelilere daha sonradan çıkarılan bir afla yükseköğretim kurumlarına kaydolma hakkı tanınmıştır (Akyaz, 2002, s. 231).

Aydemir ve arkadaşlarının, dolayısıyla Silahlı Kuvvetler Birliğinin Nordlinger'in yapmış olduğu sınıflandırmanın ışığında "Hükmedici Rejim" tipini benimseyen bir oluşum olduğu söylenebilir. Siyaset kurumuna duyulan derin güvensizlik, kurucu ideolojinin ilkeleriyle yoğurulmuş radikal bir idealizm, asker olmanın doğal bir gereği olarak kendilerine biçtikleri kurtarıcılık misyonu söz konusu grubun, Milli Birlik Komitesine oranla daha ayırt edici özellikleri arasındadır. "Ülke düze çıkarılınca kadar" askerin hükmedeceği bir rejim altında geçecek bir zaman diliminin ardından uygun gördükleri bir dönemde iktidarın sivil siyasete devredilmesi bu yapının temel felsefesini teşkil etmiştir. Ancak bu düşünce modeli ne ordunun geneli, ne siyaset mekanizması, ne de sermaye kesiminden ciddi bir destek görmüştür.

7. SONUÇ

Selçuklu'dan Osmanlı'ya, oradan da günümüze kadar gelen, üzerinde yaşadığımız coğrafya, onun nüfuz alanında belirleyici güç olma hedefi ve buradan yola çıkarak dünyaya bir düzen getirme ideali, ordu ile millet arasında oluşan kuvvetli birlikteliği daha da perçinlemiş; milli mücadele yıllarında zirve noktasına ulaşan bu dayanışma hâli, milletin ordusuna olan inanç ve sevgisini geleneksel/dini atıflarda bulunarak göstermesini de beraberinde getirmiştir. "Peygamber Ocağı", "Mehmetçik" gibi kavramlar veya "Her Türk asker doğar" felsefesi bu bağlılığın çarpıcı örneklerini teşkil etmektedir. Ordunun da kamuoyuna yazılı açıklama yaptığı dönemlerde örneklerine günümüzde de rastlamış olduğumuz "Türk Silahlı Kuvvetleri ve onun

özünü oluşturan Türk Milleti” şeklindeki tanımlamalar, “asker-millet” anlayışını yeterince içselleştirdiğinin bir kanıtıdır.

Ancak bu kaynaşmış birlikteliğin bilhassa çok partili siyasete geçildikten sonra birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiş olduğu dikkati çekmektedir. Ordu kurumunun özellikle Jön Türkler döneminden itibaren siyasetin görev alanına girmek suretiyle gerek doğrudan gerekse perde arkasında aktif olarak müdahil olduğu bir tarihsel geçmişten gelen Türkiye’de halkın oyu ile seçilmiş sivil iktidarların maruz kaldığı askeri darbeler, 1950’li yıllarda henüz yeni filizlenmeye başlayan demokrasi sürecinin arzulan noktalarına gelmesini engellemiştir.

“Ordu-Devlet/Asker-Millet” geleneğinin yerleşik durumda olduğu bir sosyo-politik mirası devralan düşünce yapısı içerisinde, silahlı kuvvetler iktidar gücünün temel unsuru olarak ortaya çıkmış; devletin ve halkın çıkarı için gerçekleştirilmesi gereken reformların yalnızca ordu tarafından başarılabilceği fikrine dayanan bir örgütlenme modeli, demokratik siyaset mekanizmalarının yerine ikame edilmek istenmiştir.

Ordu, Milli Mücadelenin kazanılması ile yeniden elde etmiş olduğu prestijden güç alarak kendisini Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve onu birincil derecede niteleyen ilkelerin gerçek koruyucusu olarak görmüş; sahip olduğu bu ruh hâli kendisinin iç politikada yaşanan gelişmelere taraf olmamasını olanaksız kılmıştır. Korunması gereken değerler (Cumhuriyet, laiklik, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü vb.) tehlikeye düştüğünde harekete geçmeyi asli bir görev kabul eden askeri mantık, “özensiz”, “çıkarıcı”, “bencil” ve “beceriksiz” olarak değerlendirdiği sivil siyasetçileri tehdit algılamasında ön sıralara koymuştur.

Siyaset kurumlarının ülkeyi belirlenen hedeflere götürmekte yetersiz kalacağı ön kabulünden hareket eden gruplar, iç hizmet kanununun kendilerine verdiğini düşündükleri “rejimi koruma ve kollama görevi”ni 27 Mayıs 1960’ta doğrudan müdahale ile yerine getirmiş; takip eden beş yıllık dönem içerisinde de iki kez müdahale girişiminde bulunmuştur. “Ülkeyi içinde düştüğü durumdan kurtarma” güdüsünün belirleyici olduğu bu girişimler; bizzat düzenleyicileri tarafından Atatürk’ün belirlemiş olduğu ve Türkiye’yi muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarma hedefini gerçekleştirme idealine hizmet etmek şeklinde nitelendirilse de, gerçekte ulaşılmak istenen noktanın itici gücünü oluşturan “demokratik hukuk devleti” anlayışı onarılmış güç hasarlarla uğramış, toplumun bütün kesimleri özellikle ekonomik ve sosyal açıdan ciddi bedeller ödemek durumunda kalmıştır.

27 Mayıs askeri müdahalesi ile yönetime el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri, oluşturduğu Milli Birlik Komitesi aracılığıyla bir tür ara rejimi beraberinde getirmiş, demokratik siyaset düzene geçiş öncesinde yeni bir anayasa hazırlanması çalışmalarına hız vermiştir. Ülke için en iyisini, en idealini ve en doğrusunu kimin istediğine yönelik fikir ayrılıklarının kaynaklık ettiği otorite ve iktidar mücadelesi ise 27 Mayıs darbesi sonrasında ordunun temel meşguliyet alanını oluşturmuştur. Modernleşme aşamasını büyük ölçüde askeri elitleri aracılığıyla tamamlamış, kalkınma sürecinde ise hedeflediği noktanın gerisinde kalmış 1960’ların Türkiye’sinde orta ve alt rütbeli idealist ve ihtiraslı subaylar bu doğrultuda inisiyatif üstlenmeyi doğal bir sorumluluk olarak adanmıştır. Üst düzey komuta kademesi ise uzun süreli bir askeri idareyi risk ve macera olarak değerlendirmiş, İsmet İnönü gibi tecrübeli bir eski asker ve devlet adamının varlığının rejimin geleceğinin sağlıklı temellere oturtulması açısından yeterli olacağını düşünmüştür.

İşte bu iki ayırım üzerinden ordu içinde yükselen iki güç merkezi – Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği- 1960’ların ilk yarısında iktidar kavgasına girişmiştir. Yönetimi güvenilebileceği sivil odaklara bırakıp, politik alandan da bütünüyle el çekmeden sadece gözetleme ve denetleme fonksiyonlarını yerine getirmek isteyen komite ile 27 Mayıs’ın çizmiş olduğu hedefleri gerçekleştirmek adına askerin doğrudan yönetimi ele alması gerektiğini

savunan Silahlı Kuvvetler Birliği'nin mücadelesi, devrik DP iktidarının temsilcisi konumundaki AP'nin hükümet ortağı olmasıyla zirve noktasına ulaşmıştır.

27 Mayıs sonrası askeri bir güç merkezi olarak ortaya çıkan Milli Birlik Komitesi ile komitenin yaklaşım ve faaliyetlerini müspet bulmadığı için yeni bir atılımın gerekliliğine inanarak kurulan Silahlı Kuvvetler Birliği arasındaki otorite mücadelesi 1962 ve 1963'teki iki darbe girişiminin de başarısızlığa uğraması sonucu fiilen sona ermiştir. Milli Birlik Komitesi, seçimlere gidilmesi, yeni parlamentonun ve hükümetin kurulması neticesinde otomatikman kendisini feshetmiş olsa da zihniyet olarak hükümet ve cumhurbaşkanı nezdinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Silahlı Kuvvetler Birliği örgütü ise sadece bir kanadıyla bu mücadeleden yenik ayrılmış gibi gözükse de Aydemir'in girişimlerine karşı çıkan ve engelleyen üst rütbeli komutanların oluşturduğu üyeler 12 Mart 1971 muhturasını veren ekip olarak çok geçmeden yeniden siyasetin merkezine yerleşmişlerdir.

Bu gelişme de göstermektedir ki ülkenin gidişatına siyaset mekanizmasının yerine yön verme arzusu, gayreti ve çabası Türkiye'de ordunun kültürel kodlarına özellikle II. Meşrutiyet yılları ile işlenmeye başlamış, bu durum çok partili hayata geçiş süreci ile de kesintisiz olarak devam etmiştir. Ordu içerisindeki anlaşmazlık ve görüş ayrılıklarının özünde ise doğru zamanın tayin edilmesinde yaşanan uyumsuzluk yatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2007). Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980 (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım), Hil Yayınları, İstanbul.
- Akyaz, D. (2002). Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Altuğ, K. (1991). 27 Mayıs'tan 12 Mart'a, Yılmaz Yayınları, Ankara.
- Balta, E. (2016). "Siyasal Şiddetin Örgütlenmesi", Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler (Ed. Yüksel Taşkın), 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 171-203.
- Deniz, O. (2003). Parola: Harbiyeli Aldanmaz (Der. Yasemin Bradley), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Elevli, A. (1967). 1960-1965 Olayları ve Batırılmayan Gemi Türkiye, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara.
- Erkanlı, O. (1973). Anılar... Sorunlar... Sorumlular..., Baha Matbaası, İstanbul.
- Hale, W. (1996). 1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul.
- Huntington, S. (2006). Asker ve Devlet (Çev. K. Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- İpekçi, A. (1961). "14'ler Faşist miydi, Sosyalist mi?", Yön, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 15.
- İsen, C. (1964). Geliyorum Diyen İhtilal: 22 Şubat 21 Mayıs, Tan Matbaası, İstanbul.
- Linz, Juan J. (2017). Totaliter ve Otoriter Rejimler (Çev. Ergun Özbudun), 4. Basım, Liberte Yayınları, İstanbul.
- Nordlinger, Eric A. (1977). Soldiers in Politics: Military Coups and Governments, Englewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey.

- Özbudun, E. (1966). The Role of the Military in Recent Turkish Politics, Center for International Affairs, Harvard University.
- Özdağ, Ü. (1997). Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, H. (2008). “Siyasi Tarih (1960-1980)”, Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980 (Ed. Sina Akşin), 4. Cilt, 10. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, s. 227-286.
- Seyhan, D. (1966). Gölgedeki Adam, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul.
- Stepan, A. (1971). The Military in Politics Changing Patterns in Brazil, Princeton University Press, Princeton.
- Ulay, S. (1969). Harbiye Silah Başına, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi Yayınları, Ankara.
- Yurdsever, N. (1983). Türkiye’de Askeri Darbe Girişimleri (1960-1964), Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- T.C. Resmî Gazete. (1960). 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Geçici Kanuna ek «Kurucu Meclis Teşkili» Hakkında Kanun (Yayın No. 10862). Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10682.pdf>

KARAR VERMEDE HEDEF PROGRAMLAMA YÖNTEMİ VE UYGULAMALARI

Arş. Gör. Dr. Serap Pelin TÜRKÖĞLU*

Özet

Teknolojideki ve ekonomideki hızlı gelişmeler kişileri karmaşık karar verme problemleriyle karşı karşıya getirmektedir. Gerçek hayatta karşılaştığımız karar verme problemlerinde genellikle birden çok kriteri dikkate alırız. Çok kriterli karar verme; birden çok sayıda ve genellikle birbiriyle çelişen kriterlerin bulunduğu durumlarda söz konusu olan mevcut alternatiflerden birinin seçilmesi sürecidir. Hedef programlama çok amaçlı problemlerin çözümünde kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerinin en önemlilerinden biridir. Bu çalışmada hedef programlama yönteminin yapısı, gelişimi, çeşitleri, çözüm yöntemleri ve uygulama alanları analiz edilmiştir. Bu çalışmanın gelecekte, alanda yapılan çalışmalara kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hedef Programlama, Karar Verme, Çok Kriterli Karar Verme.

GOAL PROGRAMMING METHOD AND APPLICATIONS IN DECISION MAKING

Abstract

Rapid developments in technology and economy confronts people with complex decision making problems. In our decision making problems we face in real life, we often consider more than one criterion. Multi-criteria decision making is selection of one of the existing alternatives in question, where there are multiple and often conflicting criteria. One of the most important decision making methods is goal programming that is used in the solution of multi-objective problems. In this study the structure, development, types, solution methods and application areas of goal programming method are analyzed. It is thought that this work will be the source of future work in the field.

Keywords: Goal Programming, Decision Making, Multi-Criteria Decision Making.

*Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, pelin.turkoglu@giresun.edu.tr.

1. GİRİŞ

Hayatımızın her alanında karar verme durumuyla sıklıkla karşı karşıya kalırız. Karar verme, bir süreci ifade etmektedir. Karar verme durumunun gerçekleşmesi için birden çok alternatifin olması gereklidir. Böylece alternatifler birbirleriyle karşılaştırılarak amaca en uygun olanı seçilir. Bu seçme süreci “karar verme” olarak adlandırılır. Karar vericiler karar verirken her zaman optimal çözümü tercih etmeye çalışırlar. Ne yazık ki; doğru bir optimal çözüm, tek bir kriter dikkate alındığında vardır. Gerçek durumlarda, sadece bir kriter göz önüne alınarak verilen karar yetersiz kabul edilir (Loken, 2007, s. 1585).

Literatürde, karar verme kavramı birçok araştırmacı tarafından tanımlanmıştır. Hwang ve Masud (1979); karar vermeyi, mevcut tüm alternatifler arasından birinin seçilmesi süreci olarak tanımlamışlardır. Kersten ve Szpakowicz ‘e göre (1994); kişiler amaçlarına ulaşabilmek için kararlar verirler ve bu kararları uygularlar. Bu yazarlar; karar vermeyi, nedensel ve mantıksal bir süreç olarak görmüşlerdir. Gigerenzer’e (2001) göre karar verme; tercihleri, yargıları, sonuç çıkarmayı ve sınıflandırmayı içeren bir kavramdır. Fülöp (2005); karar vermeyi, karar vericinin tercihlerine ve değerlerine bağlı alternatiflerin tanımlanması ve seçilmesi çalışması olarak ifade etmiştir. Fülöp’e göre, karar verirken sadece alternatifleri tanımlamayız; aynı zamanda amaçlarımıza, hedeflerimize, arzularımıza, değerlerimize vb. en iyi uyan alternatifi seçmek isteriz. Naqvi vd. ’ne (2006) göre; karar verme, kişinin seçimlerinin faydaya veya zarara yol açacağı konusunda bir belirsizlikle karşılaşılması sonucunda ortaya çıkar. Wang ve Ruhe (2007); karar vermeyi, belirli kriterlere dayalı alternatifler kümesi içerisinde bir tanesinin seçilmesini içeren bilişsel bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Swami (2013) çalışmasında; karar vermeyi, mevcut seçenekler arasından mantıklı olanının seçilmesi süreci olarak tanımlamıştır. Jafari vd. ’ne (2017) göre karar verme, alternatifler arasından birinin seçilmesine yol açan zihinsel süreçleri ifade etmektedir.

Çok kriterli karar verme; eş zamanlı uygulanan birden çok kriter arasından, en iyi tercihin seçilmesini sağlayan karar verme aracıdır (Mendoza ve Prabhu, 2000, s. 108). Çok kriterli karar verme, tek kriterli optimizasyon yöntemlerine tepki olarak ortaya çıkmıştır (Greene vd., 2011, s. 413). Çok kriterli karar verme; karar vermenin bir dalıdır ve birden çok kriter söz konusu olduğunda, kişilere karar vermede yardımcı olan yöntemlerin tümünü içerir. Çok kriterli karar verme kullanıldığı zaman; karmaşık problemler basite indirgenerek, kişilerin karar vermeleri kolaylaşır.

Çok kriterli karar verme yöntemleri; alternatiflerin önceden tanımlandığı ve karar vericilerin alternatifleri, çoklu kriterlere göre değerlendirerek sıraladığı problemleri ele alır. Çok fazla sayıda çok kriterli karar verme yöntemi mevcuttur. Çok kriterli karar verme yöntemleri genel olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar: çok amaçlı karar verme ve çok ölçütlü karar verme yöntemleridir. Çok amaçlı karar verme yöntemleri doğrusal programlamanın özel bir uzantısıdır. Doğrusal programlamada; amaç fonksiyonu ve kısıtlar doğrusaldır ve karar değişkenleri süreklidir. Fakat çok amaçlı karar verme yöntemlerinde; modele aynı anda çoklu amaç fonksiyonları dahil edilmektedir. Diğer yandan; çok ölçütlü karar verme yöntemlerinde amaç, çoklu ölçütlere göre karakterize edilmiş uygun alternatifler popülasyonunun seçilmesidir (Ho vd., 2006, s. 323).

Hedef programlama; çelişen amaçlara sahip karar problemlerinin çözümünde kullanılan, çok kriterli karar verme yöntemlerinin en önemlilerinden biridir. Aynı zamanda hedef programlama, doğrusal programlamanın bir uzantısıdır. Fakat doğrusal programlama tek bir amaca odaklanırken, hedef programlama birden çok amacı eş zamanlı olarak dikkate alır (Ahern ve Anandarajah, 2007, s. 70).

Bu çalışmada hedef programlama yöntemi incelenmiştir ve karar vermedeki uygulamaları araştırılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümünde hedef programlama yönteminin tanımı ve gelişimi açıklanmıştır. Sonraki bölümde yöntemin yapısı anlatılmıştır. Dördüncü bölümde hedef programlamanın çeşitleri, daha sonra çözümü ve uygulama alanları incelenmiştir. Son bölümde ise çalışmanın sonuç ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. HEDEF PROGRAMLAMAMININ TANIMI VE GELİŞİMİ

Hedef programlama; hedeflerin bütün özelliklerinin belirli olduğu ve karar vericinin, hedeflerin ulaşılamayan kısmının minimize edilmesi ile ilgilendiği karar verme problemlerini ele alan analitik bir yöntemdir. Hedef programlama, esnek kullanımıyla amacın maksimize veya minimize edilmesini içeren problemlerden farklı olarak birden çok ve çelişen amaçların amaç fonksiyonunda yer almasını sağlamaktadır. Böylece belirlenen hedeflerden en az sapmalı ve tatmin edici çözümü bulmaya yardımcı olmaktadır.

Hedef programlama, çok kriterli karar vermenin bir dalıdır ve çok amaçlı problemlerinin çözümünde yaygın bir şekilde kullanılır (Özcan ve Toklu, 2009, s. 1958). Hedef programlama, karar verici tarafından tanımlanan birbirleriyle çelişen amaçların optimizasyonunun yapılmasına olanak sağlar. Bunu yaparken hedef değerlerden sapmaları minimize etmeye çalışır.

Hedef programlama; ilk defa 1955 yılında Charnes, Cooper ve Ferguson tarafından, yönetici maaşlarının analizi üzerine yapılan çalışmada tanıtılmıştır. Charnes ve Cooper; hedef programlamayı başlangıçta “kısıtlı regresyon” olarak ifade etmişlerdir. Kısıtlı regresyon; ilgili kısıtlar altında regresyon fonksiyonlarının geliştirilmesini sağlayan güçlü parametrik olmayan bir yöntemdir (Ignizio ve Romero, 2003, s. 490). Charnes ve Cooper’ın 1961’de yaptıkları çalışmada ise; hedef programlama açıkça tanımlanmıştır. Lee ve Ignizio; 1970’li yılların başında hedef programlamaya ithaf edilen ilk kitapları yazmışlardır (Sinha ve Sen, 2011, s. 1411). Ayrıca Ijiri, Romero, Jones, Tamiz vb. araştırmacılar tarafından, hedef programlamayla ilgili çalışmalar genişletilmiş ve ilerletilmiştir (Ignizio ve Romero, 2003, s. 491). Yapılan bu çalışmalar, 1970’lerin ortalarından günümüze kadar birçok uygulamanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda çoklu ve çelişen amaçların olduğu karar verme problemlerinin analizi için hedef programlama güçlü ve etkin bir yöntem olarak literatürdeki çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır.

Hedef programlamada; doğrusal programlamada olduğu gibi amaç fonksiyonunun maksimize veya minimize edilmesi yerine, hedeflerden sapmalar minimize edilmektedir. Doğrusal programlamanın simpleks algoritmalarında bu sapmalar, aylak değişkenler olarak adlandırılırlar. Bu değişkenler, hedef programlama için önemlidirler. Sapma değişkeni; her bir hedef veya alt hedeften, pozitif ve negatif sapmalar olarak iki boyutta temsil edilmektedir (Sinha ve Sen, 2011, s. 1411). Hedef programlamada ana amaç, bu sapmaların minimize edilmesidir. Genel hedef programlama modeli matematiksel olarak şu şekilde ifade edilmektedir (Lee, 1973, s. 28):

$$\text{Min } Z = \sum_i^m (d_i^+ + d_i^-) \quad (1)$$

s.t.

$$Ax - Id^+ + Id^- = b \quad (2)$$

$$x, d^+, d^- \geq 0 \quad (3)$$

Bu modelde; m hedeflerin, m elemanlı sütun vektörünü (b_1, b_2, \dots, b_m) ifade eder. A ; hedefler ve alt hedefler arasındaki ilişkiyi ifade eden $m \times n$ 'li matrisi göstermektedir. x ; alt hedeflerdeki (x_1, x_2, \dots, x_n) değişkenleri temsil eder. d^+ ve d^- hedeflerden sapmalardır. I ise; m boyutlu birim matristir.

3. HEDEF PROGRAMLAMAMININ YAPISI

Hedef programlamanın temel amacı; çok amaçlı problemleri, her birinin tek bir amacı olan bir veya daha fazla probleme dönüştürmeyi sağlamaktır. Böylece hedef programlama, ele alınan problemin tüm hedeflerini gerçekleştirebilecek etkin bir çözümü bulmaya yardımcı olur. Hedef programlamanın yapısını oluşturan temel kavramlar şu şekilde sınıflandırılabilir:

Amaç fonksiyonu: Hedef programlama modelinde; amaçların hedeflerden istenmeyen sapmalarını minimize eden fonksiyondur. Amaç fonksiyonu; istenmeyen sapma değişkenlerinin matematiksel olarak gösterimini temsil etmektedir. Hedef programlama modellerinden elde edilen sonuçlar, seçilen amaç fonksiyonuna karşı çok duyarlıdır. Bu nedenle, karar vericinin gerçek tercihlerini yansıtmayan yanlış bir amaç fonksiyonu, kabul edilemez sonuçlar sağlayabilir (Romero, 2004, s. 676). Tüm amaç fonksiyonlarının tek bir amaç fonksiyonu şeklinde yazılmasıyla birleşik amaç (başarı) fonksiyonu oluşturulur.

Sapma Değişkeni: Belirlenen hedef değeri ile sonuçta ulaşılan değer arasındaki farkı ölçer (Jones ve Tamiz, 2010, s. 4). Negatif sapma, belirlenen hedeflerin altında kalan sapma miktarını ifade eder. Pozitif sapma ise; belirlenen hedefleri aşan sapma miktarıdır.

Amaç: Karar vericinin tercihlerinin yönünü ifade eden kriterlerdir. Tercih yönünden kasıt, amaçın maksimize veya minimize edilmesidir. Örneğin; maliyetlerin minimize veya kârın maksimize edilmesidir. Maksimize veya minimize edilecek amaçlar kümesine sahip karar problemi, çok amaçlı optimizasyon problemi olarak adlandırılır (Jones ve Tamiz, 2010, s. 3). Hedef programlamada çoklu amaçlar tek amaç şeklinde yazılabilmektedir.

Hedef: Karar vericinin amaçlarla ilgili ulaşmak istediği rakamsal seviyeyi gösterir. Yani; amaçların somutlaştırılarak rakamsal değerlere dönüştürülmüş şeklini ifade etmektedir. Tablo 1'de başlıca hedef çeşitleri gösterilmektedir.

Tablo 1. Başlıca hedef çeşitleri

Hedef Çeşidi	Önem	Örnek
1	En fazla hedef seviyesine ulaşmak	Maliyetleri 1 milyon \$'lık bir bütçe içinde tutmak
2	En az hedef seviyesine ulaşmak	En az 20 parça üretmek
3	Tam olarak hedef seviyesine ulaşmak	Tam 20 işçi çalıştırmak

Kaynak: Jones ve Tamiz, 2010, s. 4.

Karar Değişkeni: Karar vericinin kontrolünde olan faktörlerdir (Jones ve Tamiz, 2010, s. 3). Örneğin; bir işletmenin bir sonraki ay üreteceği ürün miktarı karar değişkeni olarak ele alınabilir.

Kısıt: Çeşitli karar değişkenlerinden oluşan, eşitlik veya eşitsizlik şeklindeki fonksiyonlardır. Çözümün pratikte uygulanabilir olması için karar değişkenleri üzerinde, sırayla yerine getirilmesi gereken kısıtlamalardır (Jones ve Tamiz, 2010, s. 5). Hedef programlamada kısıtlar; sistem kısıtları ve hedef kısıtları olmak üzere ikiye ayrılır. Sistem kısıtları; mutlaka sağlanması gereken, değişmez kısıtlardır. Hedef kısıtları ise; karar vericilerin ulaşmak istediği hedefleri gösteren fonksiyonlardır. Sistem kısıtları gibi katı ve değişmez değildirler, daha esnek bir yapıya sahiptirler.

4. HEDEF PROGRAMLAMA ÇEŞİTLERİ

Literatürde en eski ve en yaygın kullanılan hedef programlama çeşitleri şunlardır (Romero, 2004, s. 676-677):

- Archimedean hedef programlama olarak bilinen ağırlıklı hedef programlama,
- Öncelikli hedef programlama olarak bilinen lexicographic hedef programlama,
- Chebyshev hedef programlama olarak bilinen minmax hedef programlama.

Ağırlıklı hedef programlamada amaç; istenmeyen sapma değişkenlerinin minimize edilmesidir. Sapma değişkenlerinin ağırlıklandırılması; sapmaların önem seviyeleri dikkate alınarak yapılır. Karar vericiler tarafından; sapma değişkenlerinin önem derecelerine göre, negatif ve pozitif sapmalara ağırlıklar atanır. Ağırlıklı hedef programlama; sapma değişkenleri arasında ödünleşime izin verir. Bunu yaparken, sapmaları ağırlıklandırır. Ağırlıklı hedef programlama modeli şu şekildedir (Tamiz vd., 1998, s. 570):

$$\text{Min } z = \sum_i^k (u_i n_i + v_i p_i) \quad (4)$$

s.t.

$$f_i(x) + n_i - p_i = b_i, \quad i = 1, \dots, Q, \quad x \in C_s, \quad (5)$$

$f_i(x)$, x 'in doğrusal bir fonksiyonudur ve b_i , amaç için hedef değerdir. n_i ve p_i hedef değerden negatif ve pozitif sapmaları ifade etmektedir. u_i ve v_i sapmaların pozitif ağırlıklarını temsil etmektedir. Karar verici için ilgili sapma değişkeninin minimize edilmesi önemsiz ise; bu ağırlıklar sıfır değerini alır. C_s ise; doğrusal programlamada bulunan kısıtların kümesidir. Ağırlıklı hedef programlama modelini kullanan çalışmalardan önemli görülenler tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Ağırlıklı hedef programlama modelini uygulayan çalışmalar

Yazarlar	Uygulama Alanı
Ballarin vd. (2011), Zografidou vd. (2016)	Enerji Sektörü
Bravo vd. (2017)	Tesis Yeri Seçimi
Prišenk vd. (2014)	Tarım Sektörü

Öncelikli hedef programlamada; farklı hedefler, önceliklerinin seviyelerine göre kategorize edilir. Bu yaklaşımda; ilk önce üst seviye hedefler optimize edilir, daha sonra alt seviye hedefler dikkate alınır. Böylece hedef programlama problemleri sıralı bir şekilde formüle edilir ve çözülür (Deb, 1999, s. 80). Öncelikli hedef programlama modeli şu şekilde formüle edilmektedir (Özcan ve Toklu, 2009, s. 1958):

$$\text{LEXMIN}a = [\sum_{q \in pr_1} (\alpha_q d_q^- + \beta_q d_q^+), \dots, \sum_{q \in pr_r} (\alpha_q d_q^- + \beta_q d_q^+), \dots, \sum_{q \in pr_Q} (\alpha_q d_q^- + \beta_q d_q^+)] \quad (6)$$

s.t.

$$f_s(x) =, \leq, \text{ or } \geq b_s, s \in S \quad (7)$$

$$g_q(x) + d_q^- - d_q^+ = t v_q, q \in pr_r, r \in Q \quad (8)$$

$$d_q^-, d_q^+ \geq 0, q \in pr_r \quad (9)$$

pr_i , r . öncelik seviyesinde yer alan hedefler kümesi indeksini temsil eder. α_q ve β_q sırasıyla d_q^+ ve d_q^- için ağırlık faktörleridir. $f_s(x)$, sistem kısıtı; $g_q(x)$, hedef kısıtı ve tv_q , q hedefinin amaç değeridir.

Öncelikli hedef programlama yöntemi, önem derecelerine göre hedeflerin önceliklendirilmesiyle başlar. Model daha sonra; yüksek öncelikli hedefin optimum değerinin düşük öncelikli hedef tarafından kötüleştirilmesine izin verilmeyecek şekilde, her seferinde bir hedefi optimum kılar (Taha, 2000, s. 348). Literatürde öncelikli hedef programlama modelini uygulayan çalışmalardan bazıları tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3. Öncelikli hedef programlama modelini uygulayan çalışmalar

Yazarlar	Uygulama Alanı
Palacios vd. (2015)	Çizelgeleme Çalışmaları
Mansoori vd. (2009)	Tarım Sektörü
Chowdary (2012)	Üretim Planlama

Minmax hedef programlama, ağırlıklı hedef programlama yaklaşımına benzemektedir. Fakat bu yaklaşımda; hedeften sapmaların ağırlıksal toplamlarının minimize edilmesi yerine, hedeften maksimum sapma minimize edilir (Deb, 1999, s. 80). Bu yöntem, karar vericinin tercih bilgisini gerektirmemektedir. Minmax hedef programlama genel olarak aşağıdaki gibi formüle edilir (Verma vd., 2010, s. 303):

$$\text{Min } \lambda_i \quad \lambda_i \geq 0 \text{ için,} \quad (10)$$

s.t.

$$Z_i(x) + d_i^- - d_i^+ = G_i \quad (11)$$

$$\lambda_i \geq d_i^- - d_i^+ \quad (12)$$

$$\lambda_i \geq d_i^+ - d_i^- \quad (13)$$

$$x, d_i^+, d_i^- \geq 0 \quad x \in X \quad (14)$$

d_i^+ ve d_i^- sırasıyla; i 'inci hedeften (G_i) pozitif ve negatif sapmaları ifade eder. Eğer pozitif sapmanın (d_i^+) herhangi bir değeri için (>0), negatif sapma (d_i^-) "0" değerini alıyorsa; amaç fonksiyonu [$Z_i(x)$] değeri, hedef değerden daha büyük olur. Benzer şekilde, eğer negatif sapmanın (d_i^-) herhangi bir değeri için (>0) pozitif sapma (d_i^+) "0" değerini alıyorsa; amaç fonksiyonu [$Z_i(x)$] değeri, hedef değerden daha küçük olur. λ_i , maksimum sapmayı gösterir. Bu yaklaşımda, maksimum sapma (λ_i) minimize edilir. Bu yüzden minmax hedef programlama olarak adlandırılır. Minmax hedef programlamayı kullanan bazı çalışmalar tablo 4'te belirtilmektedir.

Tablo 4. Minmax hedef programlamayı uygulayan çalışmalar

Yazarlar	Uygulama Alanı
Ignizio (2004)	Kaynak Tahsisi
Tamiz vd. (2013)	Portföy Seçimi
García vd. (2010)	Finans Sektörü

En yaygın kullanılan hedef programlama modelleri: ağırlıklı, öncelikli ve minmax hedef programlama olmasına rağmen; literatürde başka hedef programlama çeşitleri de mevcuttur. Bunlardan biri de genişletilmiş hedef programlamadır. Bu modelin genel gösterimi şöyledir (Liao, 2009, s. 139):

$$\text{Min } (1-\lambda)D + \lambda \sum_{i=1}^n \alpha_i d_i^+ + \beta_i d_i^- \quad (15)$$

s.t.

$$\alpha_i d_i^+ + \beta_i d_i^- - D \leq 0 \quad (16)$$

$$f_i(X) - d_i^- + d_i^+ = g_i \quad i=1,2,\dots,n \quad (17)$$

$$d_i^+, d_i^- \geq 0 \quad i=1,2,\dots,n \quad (18)$$

$X \in F$ (F, uygun çözüm kümesidir.)

λ ; istenmeyen sapma değişkenlerinin ağırlıklı toplamının minimizasyonu ile ilişkilendirilen önemini ağırlıklandıran bir parametredir. $\lambda=0$ için; amaç fonksiyonu, minmax hedef programlamanın amaç fonksiyonuna dönüşür. $\lambda=1$ için ise; modelin amaç fonksiyonu, ağırlıklı hedef programlamanın amaç fonksiyonu haline gelir. λ 'nın diğer değerleri için; (0-1) aralığında, minmax ve ağırlıklı hedef programlamanın ağırlıklı kombinasyonları tarafından ara çözümler sağlanır (Liao, 2009, s. 139). Genişletilmiş hedef programlama modelindeki diğer değişkenler, ağırlıklı hedef programlama modelindeki gibi tanımlanır. Genişletilmiş hedef programlamayı literatürde uygulayan çalışmalardan bazıları tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. Genişletilmiş hedef programlamayı uygulayan çalışmalar

Yazarlar	Uygulama Alanı
Kalu (1999)	Sermaye Bütçeleme
Jones ve Wall (2016)	Tesis Yeri Seçimi
Pal ve Kumar (2014)	Kaynak Tahsisi

Her bir amaç fonksiyonu farklı bir hedef programlama çeşidine yol açmaktadır (Tzeng, 2003, s. 5). Çalışmada belirtilen yöntemler dışında; bulanık (Chen vd., 2017, s. 654-663; Mokhtari ve Hasani, 2017, s. 230-242; Jayaraman vd., 2017, s. 255-270), kesirli (Audet vd., 2004, s. 113-120; Gómez vd., 2006, s. 79-88; Radhakrishnan ve Anukokila, 2014, s. 359-377), doğrusal olmayan (Pang ve Wu, 2014, s. 192-200; He vd., 2016, s. 2065-2081; Li vd., 2016, s. 563-574), stokastik (Shakourloo, 2017, s. 1007-1021; Azimian ve Aouni, 2017, s. 351-365; Masri, 2017, s. 179-192), etkileşimli (Reeves ve Hedin, 1993, s. 747-753; Kharrat vd., 2011, s. 85-104), tamsayı (Mohammadi vd., 2012, s. 1291-1302; Lotfi ve Ghaderi, 2014, s. 23-36; Ragab vd., 2016, s. 7864-7878) vb. hedef programlama çeşitleri literatürde yer almaktadır.

5. HEDEF PROGRAMLAMAMININ ÇÖZÜMÜ

Hedef programlama probleminin çözümü için üç farklı yöntem vardır. Bunlar (Acharya vd., 2011, s. 54-55):

- İki değişkenli problemlere uygulanan grafik yöntemi,
- Sıralı hedef programlama yöntemi,
- Çok aşamalı simpleks yöntemi.

Sıralı doğrusal hedef programlama yönteminin temel özelliği; hedef programlama problemlerine, doğrusal programlamanın bilgisayar programlarını çalıştırmasına izin vermesidir. Çok aşamalı simpleks yöntemi ise, Danzig'in simpleks yönteminin değiştirilmiş bir versiyonudur (Bhargava vd., 2011, s. 124). Çok aşamalı simpleks yönteminde amaçlar; eş zamanlı olarak gerçekleştirildiğinden, çözümü zaman alıcıdır. Sıralı hedef programlama yönteminde; amaçlar teker teker dikkate alındığından çözüm zamanı daha kısadır.

Öncelikli hedef programlama problemlerini çözmek için; karar vericiler, ya sıralı hedef programlama yöntemini ya da çok aşamalı simpleks yöntemini tercih ederler. Öncelikli doğrusal hedef programlama yaklaşımı, sıralı doğrusal hedef programlama olarak ifade edilir.

Gökçen ve Ağpak (2006) çalışmalarında; hedef programlamanın iki yolla çözülebileceğini ifade etmişlerdir: (i) eğer hedeflerin ağırlıkları tam olarak tanımlanmışsa, simpleks algoritması kullanılarak ve (ii) eğer hedeflerin ağırlıkları tam olarak tanımlanmamışsa fakat; sıralanmışsa ($P_1 > P_2 \dots > P_n$), öncelikli hedef programlama kullanılarak (Gökçen ve Ağpak, 2006: 580).

Bilgisayar teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle birlikte; hedef programlama, çeşitli yazılımlar (LINDO, LINGO, Excel Solver, CPLEX, TORA vb.) kullanılarak da kolayca çözülebilmektedir.

6. HEDEF PROGRAMLAMA YÖNTEMİNİN UYGULAMA ALANLARI

Hedef programlama gerçek hayat problemlerinin çözümünde kullanılan ve uygulama alanı oldukça geniş bir yöntemdir. Birçok alan ve sektörde kullanılan hedef programlama yönteminin uygulama alanlarından önemli görülenlerinden bazıları şu şekildedir:

- Ulaşım sektörü ve Araç Rotalama Çalışmaları: El-Wahed ve Lee (2006) çalışmalarında, çok amaçlı ulaşım problemi için tercih edilen uzlaşmacı çözümü belirlemek için etkileşimli bir bulanık hedef programlama yaklaşımı sunmaktadırlar. Calvete vd. (2007), zaman pencereli ve çok amaçlı araç rotalama problemi için iki aşamalı bir yaklaşım önermektedirler. Zangiabadi ve Maleki (2007), çalışmalarında çok amaçlı ulaşım problemi için en uygun uzlaşmacı çözümü belirlemek için bulanık hedef programlama yaklaşımını kullanmaktadırlar. Narayanamoorthy ve Anukokila (2014), çalışmalarında çok amaçlı ulaşım problemini aralık maliyetiyle çözmek için bulanık hedef programlama yaklaşımı önermektedirler. Çalışmada ayrıca önerilen yaklaşımın potansiyel kullanımını göstermek için sayısal bir örnek verilmektedir. Abdelaziz vd. (2017), çalışmalarında havaalanı otobüsü rotalama probleminin ele alınması önerilmektedir. Önerilen model, Tunus-Kartaca havalimanında bulunan bir ulaştırma şirketinden alınan gerçek hayat verileri kullanılarak test edilmektedir. Yousefi vd. (2017), çalışmalarında zaman pencereli araç rotalama problemi için hedef programlama modeli önermektedirler. Bu çalışmada kullanılan araç sayısı ve gidilen mesafe minimize edilirken müşteri memnuniyeti de dikkate alınmaktadır.

- İşgücü ve Üretim Planlama: Price ve Piskor (1972), Kanada kuvvetleri içindeki memurlar için işgücü sistemi için bir hedef programlama modeli önermişlerdir. Model, üç yıllık bir planlama ufku boyunca birçok mesleki sınıftaki çeşitli rütbe seviyeleri için promosyon kotalarını ve güçlerini sabitleyen kontrol sisteminin bir parçasını oluşturmaktadır. Yazarlar çalışmalarında, önerilen emniyet politikalarını değerlendirmek için sistemin kullanımına bir örnek vermektedirler. Ayrıca hedef programlamanın, işgücü planlaması için en yararlı araç olduğunu dile getirmişlerdir. Selim vd. (2008), çalışmalarında tedarik zinciri sistemlerinde üretim-dağıtım planlama sorunu ele almaktadırlar. Bulanık hedef programlama modelini çalışmalarında kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçları bulanık hedef programlama yaklaşımının, farklı tedarik zinciri yapılarındaki üretim-dağıtım planlama sorunlarını ele almada etkili bir şekilde kullanılabileceğini ortaya çıkarmıştır. Leung ve Chan (2009), üretim kapasitesi, işgücü seviyesi, fabrika yerleri, makine kullanımı, depolama alanı ve diğer kaynak sınırlamaları gibi farklı operasyonel kısıtlamaları içeren üretim planlama sorununu ele almaktadırlar. Çalışmalarında kârı maksimize etmek, onarım masraflarını en aza indirmek ve Çin üretim tesisinin makine kullanımını hiyerarşik olarak en üst düzeye çıkarmak için bir hedef programlama modeli geliştirmişlerdir. Önerilen modelin etkinliğini ve verimliliğini test etmek için bir yüzey ve malzeme bilimi şirketinden alınan bir dizi veri kullanılmıştır. Bhargava vd.

(2015), çalışmalarında üretimin yapılacağı ve belirli kısıtlamalar dahilinde satılacak birim sayısının belirlenmesi hedeflenen bir imalat tesisinde bulanık meta-hedef programlama modeli önermektedirler.

- **Portföy Seçimi:** Parra vd. (2001), çalışmalarında bulanık hedef programlama kullanarak özel bir yatırımcı için getiri, risk ve likidite olmak üzere üç kriteri göz önüne alarak optimum portföyü analiz etmişlerdir. Chen (2008), çalışmasında portföylerin beklenen getiri ve risk altındaki değeri ve yatırımcının tercihlerini birleştirmenin esnekliği arasındaki dengeyi göz önüne alan yeni bir portföy seçim modelinin oluşturulması için polinom hedef programlamanın uygulamıştır. Ampirik analizde Pacific Rim ülkelerinin 10 uluslararası hisse senedi piyasasının tarihsel verileri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları önerilen modelin, geleneksel bir varlık tahsis modelinin problemlerini çözmeye becerisini göstermiş olduğunu kanıtlamıştır. Azmi ve Tamiz (2010), çalışmalarında hedef programlama yönteminin portföy seçimi ve analizi problemlerine uygulanmasının incelenmesini sağlanmaktadır ve portföy seçimi bağlamında performans ölçümüne genel bir bakış sunmaktadır. Balletero vd. (2015), çalışmalarında menkul kıymet portföylerini seçmek için klasik beklenen fayda maksimizasyon teorisine dayanan ortalama-varyanslı stokastik hedef programlama modeli kullanmışlardır. Yakut ve Çankal (2016), 2004-2013 dönemi için BİST 30 hisse senetlerinin aylık kapanış fiyatlarını kullanarak Markowitz ortalama varyans modeli, hedef programlama ve çok amaçlı genetik algoritma yöntemleriyle 8 farklı getiri risk seviyesinde portföyler oluşturmuşlardır. Bu çalışmada teknikler açısından karşılaştırılma yapıldığında kuadratik hedef programlamanın genetik algoritmadan daha iyi sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Kazemi vd. (2017), çalışmalarında olasılık teorisine dayanarak portföy elde edilmesi için çok amaçlı bir portföy optimizasyon modeli önermişlerdir ve daha sonra önerilen modeli, her hedefin aspirasyon (doyum) seviyesini karşılamak için bir bulanık hedef programlama modeli olarak çözmüşlerdir. Ayrıca çalışmada önerilen modelin çeşitli beklenmedik koşullara uygulanabilecek kadar çok yönlü olduğunu göstermek için etkin portföy seçiminin sayısal örneği verilmiştir.

- **Kaynak Tahsisi Çalışmaları:** Blake ve Carter (2002), hastanelerde kaynak tahsisi için bir metodoloji tanımlamışlardır. Metodolojide doğrusal hedef programlama modelini kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçları kullanılan modelin akut bakım hastaneleri tarafından verilen hizmetlerin sayısına, çeşidine ve fiyatına ilişkin kararlar almak için uygulanabileceğini göstermiştir. Mehroolhasani vd. (2016), hedef programlama modeli kullanarak Kerman'daki Shafa hastane yataklarını yeniden tahsis etmişlerdir. Çalışmanın sonuçları yanık, kalp cerrahisi, acil ve ortopedi gibi bölümlerde bir yatak sıkıntısı olduğunu ve kulak burun boğaz, oftalmoloji ve nöroloji bölümlerinde yatak fazlalığı olduğunu göstermiştir. Jayashree vd. (2016) Hindistan'daki JNT üniversitesinin kaynaklarının tahsisi için bir hedef programlama modeli önermişlerdir. Önerilen model, uzun dönemli bütçe planlaması ve kaynak tahsisi için bir araç olarak görülmüştür. Kamran vd. (2017), çalışmalarında acil sağlık merkezleri için farklı kısıtlamaları ve çoklu hedefleri (maliyet, kabul edilen hasta sayısı, devir süresi, servis kapasitesi vb.) göz önüne alan kaynak (personel, hastane ekipmanları ve tesisleri) dağılımı problemini ele almışlardır. Problem ağırlıklandırılmış hedef programlama yöntemi ile çözülmüştür.

- **Çizelgeleme Çalışmaları:** Azaiez ve Sharif (2005), çalışmalarında hemşire çizelgeleme modeli geliştirmişlerdir. Model, 0-1 doğrusal hedef programlama yöntemi ile çözülmüştür. Mevcut elle yapılmış programların iyileştirilmesi için Suudi Arabistan'daki Riyad Al-Kharj hastane programına uyarlanmıştır. Geliştirilen model, hem literatürde yer alan önerilen bazı politikaları göz önünde bulundurmanın yanı sıra hastane amaçlarını ve hemşirelerin tercihlerini de içermektedir. Tamiz ve Yaghoobi (2010) çalışmalarında hemşireleri hastane servislerine tahsis etmek için bulanık hedef programlama modeli geliştirmişlerdir. İran'ın Kerman kentindeki bir hastaneye uygulanmıştır. Önerilen model tarafından geliştirilen aylık program hem hastane hedeflerini hem de hemşirelerin tercihlerini hesaba katmıştır. Li ve

Liu (2017), çalışmalarında işlerin işlem sürelerinin belirsiz değişkenler olduğunu varsaymışlardır ve her bir makinenin tüm işlerini maliyet kısıtlamaları altında önceden belirlenmiş bir zamana kadar tamamlaması beklenen makine çizelgeleme problemi için belirsiz bir hedef programlama modeli önermişlerdir. Todovic vd. (2015), Bosna Hersek'teki bir polis karakolundaki polis memurlarının aylık programlarının belirlenmesinde hedef programlama yöntemi kullanmışlardır.

- Tesis Yeri Seçimi: Kanoun vd. (2010), çalışmalarında Tunus'taki Sfax bölgesinde bir yangın ve acil servis istasyonunun yerini belirlemek için hedef programlama yöntemini uygulamışlardır. Chang (2015), çalışmasında yenilenebilir enerji endüstrisinin kapasite artırımı planlaması problemi için çok seçenekli bir hedef programlama modeli önermiştir. Bu model, farklı enerji tesislerinin optimum karışımı, yer seçimi ve diğer ölçütlerle ilgili kararları içermektedir. Uygulanan modelle üretilen enerji, yatırım maliyeti, kaçınılan emisyon, iş yaratma, işletme ve bakım maliyetleri, mesafe güvenliği ve sosyal kabul ile ilgili önceden tanımlanmış hedeflerden toplam sapmayı en aza indirmek için farklı enerji tesisleri uygun yerler doğrulanmıştır. Ayrıca Tayvan'daki yenilenebilir enerji planlama sorununun sosyal kabulünün yararlılığını göstermek için çok seçenekli hedef programlama modeli kullanılmıştır.

- Diyet Problemleri: Anderson ve Earle'nin (1983), çalışmalarında hedef programlamayı seçilen diyetlerde beslenme dengesinin sağlanması için bir yöntem olarak sunmaktadırlar. Bhargava vd. (2011), çalışmalarında beslenme gereksinimlerini karşılamak için sıklıkla belirli besinlerin aşırı miktarda alınmasına neden olan diyetleri ele almışlardır ve ağırlıklı hedef programlamayı analiz yöntemi olarak kullanmışlardır. Gerdessen ve De Vries (2015), çalışmalarında diyet problemi için genişletilmiş hedef programlamayı kullanmışlardır.

- Tarım Sektörü: Barnett vd. (1982), çalışmalarında Senegalli çiftçilerin çok hedefli amaç fonksiyonu için ağırlıkları ampirik olarak tahmin etmekte hedef programlama yöntemini uygulamışlardır. Prišenk vd. (2014) çalışmalarında çiftliklerdeki süreçleri optimize etmek için doğrusal programlama ve ağırlıklı hedef programlamanın temel özelliklerini sunmuştur. Dave (2015), çalışmasında tarım sektöründeki hedef programlama çalışmalarını analiz etmiştir.

- Hedef programlama yöntemi ayrıca tedarikçi seçiminde (Choudhary ve Shankar, 2014, s. 1-9; Jadidi vd., 2014, s. 158-165; Karimi ve Rezaeinia, 2014, s. 1227-1234), yatırım ve finansal planlamada (Kvanli, 1980, s. 207-218; Batson, 1989, s. 112-120; Kooros ve McManis, 1998, s. 152-164; Schniederjans ve Hamaker, 2003, s. 8-17), muhasebe çalışmalarında (Buffa, 1983, s. 93-108; Tayi ve Leonard, 1988, s. 401-410; Gardner vd., 1990, s. 154-170; Puelz ve Lee, 1992, s. 1186-1200; Agarwal vd., 2012, s. 359-385; Aouni vd., 2017, s. 41-54), pazarlama çalışmalarında (Taylor ve Anderson, 1979, s. 136-144; Bard, 1990, s. 755-766; Kwak vd., 1991, s. 334-344; McGlone ve Calantone, 1992, s. 1231-1239; Paksoy ve Chang, 2010, s. 3586-3598), enerji ve çevre çalışmalarında (Nanda vd., 1988, s. 26-32; Chang ve Wang, 1997, s. 303-321; Pati vd., 2008, s. 405-417; San Cristóbal, 2012, s. 4461-4464; La Scala vd., 2014, s. 658-666; Mamun vd., 2015, s. 111-125; Chang, 2015, s. 379-389) yaygın olarak kullanılmaktadır.

Hedef programlama yöntemi esnek kullanımıyla birçok alana kolaylıkla uygulanabilmektedir. Hedef programlama yöntemi kullanılarak başarılı sonuçlar elde edilen gerçek hayat uygulamalarından bazıları şunlardır (Ignizio ve Romero, 2003, s. 490):

- 1950'lerde General Electric şirketi için yapılan yönetici tazminatı analizi,
- Apollo insanlı aya iniş programında kullanılan, Saturn II fırlatma aracı için antenlerin tasarımı ve dağıtımı,
- Patriot Hava Savunma Sistemi için bir yerleşim düzeninin belirlenmesi,
- Birleşik Krallık'ta balıkçılıktaki kararların alınması,

- Finans sektöründeki denetim işlemlerinin yapılması (örneğin, Yunanistan Ticaret Bankası için),
- ABD Deniz Kuvvetleri torpilleri için akustik düzenin tasarımı,
- Ayrıca; tarım, finans, mühendislik, enerji, kaynak tahsisi alanlarındaki problemlerin çözümü.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çok kriterli karar verme; 1970'li yılların başlarından itibaren önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir ve o zamandan beri çok kriterli sistematik ve rasyonel karar vermenin temelini oluşturan teori ve modellere katkı sağlamıştır (Carlsson ve Fullér, 1996, s. 139). Çok kriterli karar verme birden çok kriterin olduğu durumlarda alternatiflerden birinin seçilmesi sürecini ifade etmektedir.

Çok kriterli karar vermede iki önemli düşünce okulu mevcuttur: Amerikan ve Avrupa okulu. Amerikan okulu, yöneylem araştırması geleneğini izlemiştir. Bu okula ait yöntemlerin bir kısmı; çok ölçütlü fayda teorisi tabanlı değer veya fayda fonksiyonunu kullanmaktadır. Yöntemlerin diğer bir kısmı ise; arzu edilen veya tatmin edici sonuçların belirtilmesi fikri üzerine odaklanmaktadır. Avrupa okulu, optimumu elde eden yöneylem araştırması fikrinden uzaklaşmıştır ve karar vericilere, alternatifleri ikili şekilde karşılaştırmaya yardımcı olmak için sıralama ilişkileri geliştirmiştir (Greene vd., 2011, s. 413-414).

Çok kriterli karar verme problemleri çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak analiz edilmektedir. Bu yöntemlerin çoğu dört adımı içerir: (i) karar probleminin oluşturulması, (ii) tercihlerin belirtilmesi ve modellenmesi, (iii) alternatif değerlendirmelerinin toplanması ve (iv) önerilerde bulunulması. Bu yöntemler arasındaki temel farklar; alternatif değerlendirmelerinde kullanılan algoritma türlerinin farklılığından, gerekli girdi veri çeşitlerinden ve nihai sonuçlardan kaynaklanmaktadır (Betrie vd., 2013, s. 37).

Hedef programlama; çok kriterli karar vermenin güçlü ve popüler bir yöntemidir. Çoklu amaçların olduğu karar verme durumlarında sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak literatürde yerini almaktadır. Ayrıca kullanımı kolay bir yöntemdir, çelişen amaçların amaç fonksiyonunda bulunmasını sağlar, çözümünde karmaşık prosedürler kullanılmaz. Böylelikle yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Bu çalışmada hedef programlama yönteminin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu amaçla hedef programlama yönteminin tanımı, gelişimi, çeşitleri, çözüm yöntemleri ve önemli uygulama alanları incelenmiştir. Literatürde sınırlı sayıda yer alan, hedef programlama yöntemi ve uygulamalarının genel değerlendirmesini içeren bu çalışmanın karar vericilere ve bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutması beklenmektedir. Gelecek çalışmalar için hedef programlamanın diğer çok kriterli karar verme yöntemleriyle beraber kullanımı ve ilgili alanlardaki uygulamaları incelenebilir. Ayrıca hedef programlama yöntemini içeren hibrit modellerin uygulama alanları ileride yapılacak çalışmalarda değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdelaziz, F. B., Masri, H. ve Alaya, H. (2017). A recourse goal programming approach for airport bus routing problem. *Annals of Operations Research*, 251(1-2), 383-396.
- Acharya, S., Nanda, S. ve Mishra, B. B. (2011). Solving multi-choice linear goal programming problem with preemptive priorities. *Journal of Orissa Mathematical Society*, 30(1), 52-70.

- Agarwal, Y., Iyer, K. C. ve Yadav, S. S. (2012). Multiobjective capital structure modeling: An empirical investigation of goal programming model using accounting proxies. *Journal of Accounting, Auditing ve Finance*, 27(3), 359-385.
- Anderson, A. M. ve Earle, M. D. (1983). Diet planning in the third world by linear and goal programming. *Journal of the Operational Research Society*, 34(1), 9-16.
- Aouni, B., McGillis, S. ve Abdulkarim, M. E. (2017). Goal programming model for management accounting and auditing: A new typology. *Annals of Operations Research*, 251(1-2), 41-54.
- Audet, C., Carrizosa, E. ve Hansen, P. (2004). An exact method for fractional goal programming. *Journal of Global Optimization*, 29(1), 113-120.
- Azaiez, M. N. ve Al Sharif, S. S. (2005). A 0-1 goal programming model for nurse scheduling. *Computers ve Operations Research*, 32(3), 491-507.
- Azimian, A. ve Aouni, B. (2017). Supply chain management through the stochastic goal programming model. *Annals of Operations Research*, 251(1-2), 351-365.
- Azmi, R. ve Tamiz, M. (2010). A review of goal programming for portfolio selection. *Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems*, 638, 15-33.
- Ballarin, A., Vecchiato, D., Tempesta, T., Marangon, F. ve Troiano, S. (2011). Biomass energy production in agriculture: A weighted goal programming analysis. *Energy Policy*, 39(3), 1123-1131.
- Ballesteros, E., Garcia-Bernabeu A. ve Hilario, A. (2015). Portfolio selection by goal programming techniques. *International Series in Operations Research and Management Science*, 219, 111-129.
- Bard, J. F. (1990). Using multicriteria methods in the early stages of new product development. *Journal of the Operational Research Society*, 41(8), 755-766.
- Barnett, D., Blake, B. ve McCarl, B. A. (1982). Goal programming via multidimensional scaling applied to senegalese subsistence farms. *American Journal of Agricultural Economics*, 64(4), 720-727.
- Batson, R. G. (1989). Financial planning using goal programming. *Long Range Planning*, 22(5), 112-120.
- Betrie, G. D., Sadiq, R., Morin, K. A. ve Tesfamariam, S. (2013). Selection of remedial alternatives for mine sites: A multicriteria decision analysis approach. *Journal of Environmental Management*, 119, 36-46.
- Bhargava, A. K., Bansal, D., Chandramouli, A. B. ve Kumar, A. (2011). Weighted goal programming model formulation and calculation of diet planning. *International Transactions in Mathematical Sciences and Computers*, 4(1), 123-132.
- Bhargava, A. K., Singh, S. R. ve Bansal, D. (2015). Production planning using fuzzy meta-goal programming model. *Indian Journal of Science and Technology*, 8(34), 1-9.
- Blake, J. T. ve Carter, M. W. (2002). A goal programming approach to strategic resource allocation in acute care hospitals. *European Journal of Operational Research*, 140(3), 541-561.

- Bravo, M., Jones, D., Pla-Santamaria, D. ve Wall, G. (2017). Robustness of weighted goal programming models: An analytical measure and its application to offshore wind-farm site selection in united kingdom. *Annals of Operations Research*, 1-15.
- Buffa, F. P. (1983). A zero-base budgeting process with goal programming feedback. *Computers, Environment and Urban Systems*, 8(2), 93-108.
- Calvete, H. I., Galé, C., Oliveros, M. J. ve Sánchez-Valverde, B. (2007). A goal programming approach to vehicle routing problems with soft time windows. *European Journal of Operational Research*, 177(3), 1720-1733.
- Carlsson, C. ve Fullér, R. (1996). Fuzzy multiple criteria decision making: recent developments. *Fuzzy Sets and Systems*, 78, 139-153.
- Chang, C. T. (2015). Multi-choice goal programming model for the optimal location of renewable energy facilities. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 379-389.
- Chang, N. B. ve Wang, S. F. (1997). A fuzzy goal programming approach for the optimal planning of metropolitan solid waste management systems. *European Journal of Operational Research*, 99(2), 303-321.
- Charnes, A. ve Cooper, W. W. (1961). *Management Models and Industrial Applications of Linear Programming*. New York: John Wiley and Sons.
- Charnes, A., Cooper, W. W. ve Ferguson, R. (1955). Optimal estimation of executive compensation by linear programming. *Management Science*, 1(2), 138-151.
- Chen, H. H. (2008). Value-at-risk efficient portfolio selection using goal programming. *Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies*, 11(2), 187-200.
- Chen, L. H., Ko, W. C. ve Yeh, F. T. (2017). Approach based on fuzzy goal programing and quality function deployment for new product planning. *European Journal of Operational Research*, 259(2), 654-663.
- Choudhary, D., ve Shankar, R. (2014). A goal programming model for joint decision making of inventory lot-size, supplier selection and carrier selection. *Computers ve Industrial Engineering*, 71, 1-9.
- Chowdary, B. V. (2012). Production planning in a machine tool company: Application of a linear lexicographic goal programming approach. *International Journal of Multicriteria Decision Making*, 2(3), 282-310.
- Dave, A. (2015). Goal programming applications in agricultural management. *International Research Journal of Engineering and Technology*, 2(6), 883-887.
- Deb, K. (1999, February). *Solving goal programming problems using multi-objective genetic algorithms*. 1999 Congress on Evolutionary Computation, Washington, DC, United States.
- El-Wahed, W. F. A. ve Lee, S. M. (2006). Interactive fuzzy goal programming for multi-objective transportation problems. *Omega*, 34(2), 158-166.
- Fülöp, J. (2005, November). *Introduction to decision making methods*. In BDEI-3 workshop, Washington.
- García, F., Guijarro, F. ve Moya, I. (2010). Ranking spanish savings banks: a multicriteria approach. *Mathematical and Computer Modelling*, 52(7), 1058-1065.

- Gardner, J. C., Huefner, R. J. ve Lotfi, V. (1990). A multiperiod audit staff planning model using multiple objectives: Development and evaluation. *Decision Sciences*, 21(1), 154-170.
- Gerdessen, J.C. ve De Vries, J. H. M. (2015). Diet models with linear goal programming: impact of achievement functions. *European Journal of Clinical Nutrition*, 69(11), 1272-1278.
- Gigerenzer, G. (2001). Decision making: nonrational theories. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 5, 3304–3309.
- Gómez, T., Hernández, M., León, M. A. ve Caballero, R. (2006). A forest planning problem solved via a linear fractional goal programming model. *Forest Ecology and Management*, 227(1), 79-88.
- Gökçen, H. ve Ağpak, K. (2006). A goal programming approach to simple U-line balancing problem. *European Journal of Operational Research*, 171, 577-585.
- Greene, R., Devillers, R., Luther, J. E. ve Eddy, B. G. (2011). GIS-based multiple-criteria decision analysis. *Geography Compass*, 5(6), 412-432.
- He, Y., Gao, S., Liao, N. ve Liu, H. (2016). A nonlinear goal-programming-based DE and ANN approach to grade optimization in iron mining. *Neural Computing and Applications*, 27(7), 2065-2081.
- Ho, W., Dey, P. K. ve Higson, H. E. (2006). Multiple criteria decision-making techniques in higher education. *International Journal of Educational Management*, 20(5), 319-337.
- Hwang, C. L. ve Masud, A. S. Md. (1979). *Multiple Objective Decision Making-Methods and Applications: A State-of-The-Art Survey*. Berlin: Springer-Verlag.
- Ignizio, J. P. (1976). *Goal Programming and Extensions*. Lexington, MA: Lexington Mass: Heath, Lexington Books.
- Ignizio, J. P. (2004). Optimal maintenance headcount allocation: An application of chebyshev goal programming. *International Journal of Production Research*, 42(1), 201-210.
- Ignizio, J. P. ve Romero, C. (2003). Goal programming. *Encyclopedia of Information Systems*, 2, 489-500.
- Jadidi, O. M. I. D., Zolfaghari, S. ve Cavalieri, S. (2014). A new normalized goal programming model for multi-objective problems: A case of supplier selection and order allocation. *International Journal of Production Economics*, 148, 158-165.
- Jafari, M., Rahimi, M. ve Bayat, M. (2017). Unstabling in the legal environment and decision-making process. *Independent Journal of Management ve Production*, 8(1), 170-192.
- Jayaraman, R., Liuzzi, D., Colapinto, C. ve Malik, T. (2017). A fuzzy goal programming model to analyze energy, environmental and sustainability goals of the United Arab Emirates. *Annals of Operations Research*, 251(1-2), 255-270.
- Jayashree, D. N., Gupta, R. ve G.A., H. B. (2016). Optimum allocation of resources in university management through goal programming. *Global Journal of Pure and Applied Mathematics*, 12(4), 2777-2784.
- Jones, D. ve Tamiz, M. (2010). *Practical Goal Programming*. New York: Springer.
- Jones, D. F. ve Wall, G. (2016). An extended goal programming model for site selection in the offshore wind farm sector. *Annals of Operations Research*, 245(1-2), 121-135.

- Kalu, T. C. U. (1999). Capital budgeting under uncertainty: An extended goal programming approach. *International Journal of Production Economics*, 58(3), 235-251.
- Kamran, M. A., Karimi, B., Bakhtiari, H. ve Masoumzadeh, S. (2017). A resource allocation model in a healthcare emergency center using goal programming. *Journal of Engineering Research*, 4(4), 81-97.
- Kanoun, I., Chabchoub, H. ve Aouni, B. (2010). Goal programming model for fire and emergency service facilities site selection. *Infor*, 48(3), 143-153.
- Karimi, H. ve Rezaeinia, A. (2014). Supplier selection using revised multi-segment goal programming model. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 70(5-8), 1227-1234.
- Kazemi, A., Shakourloo, A. ve Alinezhad, A. (2017). A fuzzy goal programming model for efficient portfolio selection. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*, 10(22), 61-71.
- Kersten, G. E. ve Szpakowicz, S. (1994). Decision making and decision aiding: Defining the process, its representations, and support. *Group Decision and Negotiation*, 3(2), 237-261.
- Kharrat, A., Dhoub, S., Chabchoub, H. ve Aouni, B. (2011). Decision-maker's preferences modelling in the engineering design through the interactive goal-programming. *International Journal of Data Analysis Techniques and Strategies*, 3(1), 85-104.
- Kooros, S. K. ve McManis, B. L. (1998). A multiattribute optimization model for strategic investment decisions. *Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 15(2), 152-164.
- Kvanli, A. H. (1980). Financial planning using goal programming. *Omega*, 8(2), 207-218.
- Kwak, N. K., Schniederjans, M. J. ve Warkentin, K. S. (1991). An application of linear goal programming to the marketing distribution decision. *European Journal of Operational Research*, 52(3), 334-344.
- La Scala, M., Vaccaro, A. ve Zobaa, A. F. (2014). A goal programming methodology for multiobjective optimization of distributed energy hubs operation. *Applied Thermal Engineering*, 71(2), 658-666.
- Lee, S. M. (1972). *Goal Programming for Decision Analysis*. Philadelphia: Auerbach.
- Lee, S. M. (1973). Goal programming for decision analysis of multiple objectives. *Sloan Management Review*, 14(2), 19-37.
- Leung, S. C. ve Chan, S. S. (2009). A goal programming model for aggregate production planning with resource utilization constraint. *Computers ve Industrial Engineering*, 56(3), 1053-1064.
- Li, J., He, L., Lu, H. ve Xu, M. (2016). A simulation-based nonlinear goal programming model for groundwater remediation systems design. *Polish Journal of Environmental Studies*, 24(2), 563-574.
- Li, R. ve Liu, G. (2017). An uncertain goal programming model for machine scheduling problem. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 28(3), 689-694.
- Liao, C. H. (2009). Formulating the multi-segment goal programming. *Computers ve Industrial Engineering*, 56, 138-141.

- Loken, E. (2007). Use of multicriteria decision analysis methods for energy planning problems. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 11(7), 1584-1595.
- Lotfi, M. M. ve Ghaderi, S. F. (2014). A compromised multi-objective solution using fuzzy mixed integer goal programming for market-based short-term unit commitment problem. *Journal of the Operational Research Society*, 65(1), 23-36.
- Mamun, A., Shawwash, Z., Abdalla, A., Li, J. ve Siu, T. (2015). Application of a goal programming algorithm to incorporate environmental requirements in a multi-objective Columbia River Treaty Reservoir optimization model. *Canadian Water Resources Journal/Revue canadienne des ressources hydriques*, 40(1), 111-125.
- Mansoori, H., Reza Kohansal, M. ve Farid Khadem Ghousi, M. (2009). Introducing a lexicographic goal programming for environmental conservation program in farm activities: a case study in iran. *China Agricultural Economic Review*, 1(4), 478-484.
- Masri, H. (2017). A multiple stochastic goal programming approach for the agent portfolio selection problem. *Annals of Operations Research*, 251(1-2), 179-192.
- McGlone, T. A. ve Calantone, R. J. (1992). A goal programming model for effective segment determination: A comment and application. *Decision Sciences*, 23(5), 1231-1239.
- Mehroolhasani, M. H., Khosravi, S. ve Tohidi, M. (2016). Reallocation of Shafa hospital beds in Kerman using goal programming model. *Electronic Physician*, 8(8), 2733-2737.
- Mendoza, G. A. ve Prabhu, R. (2000). Multiple criteria decision making approaches to assessing forest sustainability using criteria and indicators: A case study. *Forest Ecology and Management*, 131, 107-126.
- Mohammadi, A., reza Sadeghi, M. ve Razmjooei, D. (2012). A heuristic application of Integer Goal Programming and Taguchi Method for planning cable cutting process in power plant projects. *Optimization Letters*, 6(7), 1291-1302.
- Mokhtari, H. ve Hasani, A. (2017). A multi-objective model for cleaner production-transportation planning in manufacturing plants via fuzzy goal programming. *Journal of Manufacturing Systems*, 44, 230-242.
- Nanda, J., Kothari, D. P. ve Lingamurthy, K. S. (1988). Economic-emission load dispatch through goal programming techniques. *IEEE Transactions on Energy Conversion*, 3(1), 26-32.
- Naqvi, N., Shiv, B. ve Bechara, A. (2006). The role of emotion in decision making a cognitive neuroscience perspective. *Current Directions in Psychological Science*, 15(5), 260-264.
- Narayanamoorthy, S. ve Anukokila, P. (2014). Goal programming approach for solving transportation problem with interval cost. *Journal of Intelligent ve Fuzzy Systems*, 26(3), 1143-1154.
- Özcan, U. ve Toklu, B. (2009). Multiple-criteria decision-making in two-sided assembly line balancing: A goal programming and a fuzzy goal programming models. *Computers ve Operations Research*, 36, 1955-1965.
- Paksoy, T. ve Chang, C. T. (2010). Revised multi-choice goal programming for multi-period, multi-stage inventory controlled supply chain model with popup stores in Guerrilla marketing. *Applied Mathematical Modelling*, 34(11), 3586-3598.

- Pal, B. B. ve Kumar, M. (2014). Extended goal programming approach with interval data uncertainty for resource allocation in farm planning: a case study. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 248(1), 639-651.
- Palacios, J. J., González-Rodríguez, I., Vela, C. R. ve Puente, J. (2015). Swarm lexicographic goal programming for fuzzy open shop scheduling. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 26(6), 1201-1215.
- Pang, Q. H. ve Wu, X. Y. (2014). Optimization scheduling model of double line shiplock based on nonlinear goal programming. *Journal of Applied Research and Technology*, 12(2), 192-200.
- Parra, M. A., Terol, A. B. ve Uría, M. R. (2001). A fuzzy goal programming approach to portfolio selection. *European Journal of Operational Research*, 133(2), 287-297.
- Pati, R. K., Vrat, P. ve Kumar, P. (2008). A goal programming model for paper recycling system. *Omega*, 36(3), 405-417.
- Price, W. L. ve Piskor, W. G. (1972). The application of goal programming to manpower planning. *INFOR: Information Systems and Operational Research*, 10(3), 221-231.
- Prišenk, J., Turk, J., Rozman, Č., Borec, A., Zrakić, M. ve Pažek, K. (2014). Advantages of combining linear programming and weighted goal programming for agriculture application. *Operational Research*, 14(2), 253-260.
- Puelz, A. V. ve Lee, S. M. (1992). A multiple-objective programming technique for structuring tax-exempt serial revenue debt issues. *Management Science*, 38(8), 1186-1200.
- Radhakrishnan, B. ve Anukokila, P. (2014). Fractional goal programming for fuzzy solid transportation problem with interval cost. *Fuzzy Information and Engineering*, 6(3), 359-377.
- Ragab, A. H. M., El-Quliti, S. A., Abdelaal, R., Mohamed, A. W., Mashat, A. S., Noaman, A. Y. ve Altalhi, A. H. (2016). Higher education admission capacity planning using a large scale nonlinear integer goal programming model with improved differential evolution algorithm. *Journal of Computational and Theoretical Nanoscience*, 13(11), 7864-7878.
- Reeves, G. R. ve Hedin, S. R. (1993). A generalized interactive goal programming procedure. *Computers & Operations Research*, 20(7), 747-753.
- Romero, C. (2004). A general structure of achievement function for a goal programming model. *European Journal of Operational Research*, 153(3), 675-686.
- San Cristóbal, J. R. (2012). A goal programming model for the optimal mix and location of renewable energy plants in the north of Spain. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(7), 4461-4464.
- Schniederjans, M. J. ve Hamaker, J. L. (2003). A new strategic information technology investment model. *Management Decision*, 41(1), 8-17.
- Selim, H., Araz, C. ve Ozkarahan, I. (2008). Collaborative production–distribution planning in supply chain: a fuzzy goal programming approach. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 44(3), 396-419.
- Shakourloo, A. (2017). A multi-objective stochastic goal programming model for more efficient remanufacturing process. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 91(1-4), 1007-1021.

- Sinha, B. ve Sen, N. (2011). Goal programming approach to tea industry of Barak valley of Assam. *Applied Mathematical Sciences*, 5(29), 1409-1419.
- Swami, S. (2013). Executive functions and decision making: A managerial review. *IIMB Management Review*, 25(4), 203-212.
- Taha, H. A. (2000). *Yöneylem Araştırması*. (Çev. Ş. A. Baray, Ş. Esnaf). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Tamiz, M., Azmi, R. A. ve Jones, D. F. (2013). On selecting portfolio of international mutual funds using goal programming with extended factors. *European Journal of Operational Research*, 226(3), 560-576.
- Tamiz, M., Jones, D. ve Romero, C. (1998). Goal programming for decision making: An overview of the current state-of-the-art. *European Journal of Operational Research*, 111(3), 569-581.
- Tamiz, M. ve Yaghoobi, M. A. (2010). Nurse scheduling by fuzzy goal programming. *Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems*, 638, 151-163.
- Tayi, G. K. ve Leonard, P. A. (1988). Bank balance-sheet management: An alternative multi-objective model. *Journal of the Operational Research Society*, 39(4), 401-410.
- Taylor, B. W. ve Anderson, P. F. (1979). Goal programming approach to marketing/production planning. *Industrial Marketing Management*, 8(2), 136-144.
- Todovic, D., Makajic-Nikolic, D., Kostic-Stankovic, M. ve Martic, M. (2015). Police officer scheduling using goal programming. *Policing: An International Journal of Police Strategies ve Management*, 38(2), 295-313.
- Tzeng, G. H. (2003). Multiple-objective decision-making in the past, present and future. *Journal of Da-Yeh University*, 12(2), 1-8.
- Verma, M. K., Shrivastava, R. K. ve Tripathi, R. K. (2010). Evaluation of min-max, weighted and preemptive goal programming techniques with reference to Mahanadi Reservoir Project Complex. *Water Resources Management*, 24(2), 299-319.
- Wang, Y. ve Ruhe, G. (2007). The cognitive process of decision making. *Int'l Journal of Cognitive Informatics and Natural Intelligence*, 1(2), 73-85.
- Yakut, E. ve Çankal, A. (2016). Çok amaçlı genetik algoritma ve hedef programlama metodlarını kullanarak hisse senedi portföy optimizasyonu: BİST-30'da bir uygulama. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 43-62.
- Yousefi, H., Tavakkoli-Moghaddam, R., Oliaei, M., Mohammadi, M. ve Mozaffari, A. (2017). Solving a bi-objective vehicle routing problem under uncertainty by a revised multi-choice goal programming approach. *International Journal of Industrial Engineering Computations*, 8(3), 283-302.
- Zangiabadi, M. ve Maleki, H. R. (2007). Fuzzy goal programming for multiobjective transportation problems. *Journal of Applied Mathematics and Computing*, 24(1), 449-460.
- Zografidou, E., Petridis, K., Arabatzis, G., ve Dey, P. K. (2016). Optimal design of the renewable energy map of greece using weighted goal-programming and data envelopment analysis. *Computers & Operations Research*, 66, 313-326.

FİNANSAL VARLIK OLARAK BİTCOİN'İN İNCELENMESİ VE BİRİM KÖK YAPISI ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Öğr. Gör. Atilla HEPKORUCU¹
Öğr. Gör. Sevdanur GENÇ²

Özet

Günümüzde tüketicilerin gereksinimlerini, e-ticaret ve para transferleri gibi dijital ortamlardan karşılaması artmaktadır. Tüketicilerin gereksinimlerini daha hızlı ve daha uygun şartlarda karşılamak amacıyla, para yerine elektronik paranın kullanımının tercih edildiği gözlemlenmektedir. Bu haliyle elektronik para unsurlarının da finansal olarak incelenmesi gerekmektedir. Çalışmada arzu edilen e-para olarak adlandırılan ürünlerden bitcoin'i finansal olarak incelemek ve durağanlığı hakkında yargıya varmaktır. Finansal olarak incelenen bitcoin ürünün özellikleri literatürde yapılan çalışmalara bağlı olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bu haliyle ürünün durağanlığının doğrusal birim kök testleriyle incelenmiş olduğu görülmüştür. Ancak fiyatların durağanlığının doğrusal dışı etmenlerin varlığında incelenerek bu eksikliğin giderilmesi hedeflenmiştir. Bu nedenle Fourier ADF ve standart ADF metodları ile incelenmiş ve serinin durağan dışı olduğu kabul edilmiştir. Yapısal değişimlerin varlığını kabul eden ve gözardı eden birim kök testlerinin sonuçlarının benzer olması; serinin birim köke sahip olduğu göstermektedir. Bu haliyle bitcoin serisine uygulanan şok etkisinin azalmadan sonsuza kadar sürdüğü kabul edilmiştir. Bu haliyle ürünün fiyatının piyasaya giren şoklar tarafından belirlendiği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Bitcoin, Zaman serisi, Kriptoloji, Doğrusal olmayan birim kök testleri.

EXAMINATION OF BITCOIN AS A FINANCIAL ASSET AND AN APPLICATION ON UNIT ROOT STRUCTURE

Abstract

Today, consumers are increasingly meeting their needs from digital media such as e-commerce and money transfers. It has been observed that the use of electronic money instead of money has begun to be preferred to meet the needs of consumers at faster and more convenient conditions. In this way, the electronic money elements should also be examined financially. Bitcoin that is one of the products being called as e-money, is desired to examine in terms of financial view in the study and to reach a judgment about the stationary. The characteristics of financially studied bitcoin products have not been determined depending on the work done in the literature. As a result, it was observed that the stationarity of the product was examined by linear unit root tests. However, it has been aimed that the stationarity of the prices will be examined in the presence of nonlinear factors to eliminate these deficiencies. For this reason, Fourier ADF and standard ADF methods were used and it was accepted that the series was non-stationary. That the results of unit root tests accepting and ignoring the presence of structural changes are similar indicates that the series has unit root. It has been accepted that a shock effect applied to the bitcoin series lasts forever without diminishing. It has been figured out that the price determination of the product is by the shocks that enters the market.

Keywords: Bitcoin, Time Series, Cryptology, Non-linear unit root test.

¹ Kastamonu Üniversitesi, Taşköprü Meslek Yüksekokulu, ahepkorucu@kastamonu.edu.tr

² Kastamonu Üniversitesi, Taşköprü Meslek Yüksekokulu, sgenc@kastamonu.edu.tr

1. GİRİŞ

Paranın olmadığı devirlerde takas yoluyla istenilen nesneye ulaşmak için daha yüksek değerde bir nesne vermek zorunda kalınmış ve sonrasında metal ve kağıt paralar kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte finansal sistem de değişiklik yaratmış ve para yeni bir şekil alarak “Kripto Para Birimi” adı altında üretilmeye başlanmıştır. Kripto para birimlerinin paranın temel işlevlerini yerine getirip getirmemesi açısından bir tartışma konusu olmasına rağmen, ilerleyen teknoloji ile birlikte kullanımı da hızla artmaktadır. Ancak teknolojinin güvenilirliği aynı hızla azalmaktadır. Bu noktada, kullanıcı bilgilerinin korunması için pek çok çözüm ve algoritma geliştirilmektedir. Bunlardan biri olan Kriptoloji günümüze kadar en kabul görmüş çözüm yolu olarak bilinir ve bilgiye sahibi dışındaki ulaşmaları engelleyebilmiştir (Yılmaz, 2007, s.137).

Bir şifre bilimi olan kriptolojinin esas amacı, verilerin gizliliğini ve değişmezliğini sağlamaktır. Bu gizlilik şifrelemede anahtar uzunluklarının artırılmasıyla çözülmektedir. Kimlik doğrulaması olarakta bilinen bu yöntem ile kişinin başka birinin yerine geçmesi önlenmiştir. Buna yardımcı olan unsurlar ise, elektronik sertifikalar ve elektronik imzalar (Yılmaz, 2007, s.137). Tüm bu sistem açık kaynak kodlu yazılımlarla desteklenmektedir.

İlk kripto para birimi olan Bitcoin, 2009 yılında Satoshi Nakamoto takma ismi olan kimler olduğu ispatlanmamış bir kişi veya bir gruptur. Satoshi Nakamoto tarafından Japonya’da ilk Bitcoin yazılımı yayınlanmıştır (Wallace, B., 2011). Kripto para biriminin en iyi örneği olan Bitcoin (Sembölü ₿, kısaltması : BTC), ihracı ve güvencesi resmi veya özel bir kurum tarafından gerçekleştirilmemektedir (Sönmez, A., 2014, s.10). Bir merkez bankası tarafından kontrol edilmediği gibi, geleneksel para birimlerinin kullanılmasının aksine elektronik ortamda yönetilebilen bir para birimidir. Bu sebepten dolayı, kripto para diğer paralarla karşılaştırıldığında en önemli özelliği P2P³ teknolojisine dayalı ve tamamen dijital bir oluşumdur. Bununla birlikte sigortalanamaması, karmaşık bir ürün olması, sınırlı bir kullanım alanı olması ve üst limitlerinin olması da yine Bitcoin’in önemli özellikleri arasında bulunmaktadır.

Bitcoin’in kullanılabilmesi için Bitcoin açık kaynak yazılımının da anonim veya gizli kullanıcı profilleri oluşturmaları gereklidir. Yazılım aracılığıyla satın alınan bu sanal paralar, oluşturulan profillerdeki dijital cüzdanlarda saklanmaktadır. Para transferi esnasında para sahibinin dijital imzası, işlem özetleri ve paranın gönderileceği kişinin açık kullanıcı bilgilerine ait imzalarının detayları yer almaktadır. Tüm bu detaylar sayesinde sonraki kullanıcıların geçmiş transferler hakkında daha iyi araştırma yapabildiği sağlanmaktadır (Nakamoto, S., 2008). Bu detayların her bir kullanıcı bilgisiyle bağlantılı olarak saklandığı “Blockchain” adında bir tür sanal defter bulunmaktadır.

Gelişmiş dünya ülkelerinde kullanımı oldukça yaygın olan Bitcoin, Japonya ve İrlanda’da ATM üzerinden de işlem yapılabilir. Dünya’da ilk Bitcoin ATM’si Kanada’da bulunurken Türkiye’de ise İstanbul Atatürk Havalimanı’nda faaliyete sunulmuştur⁴.

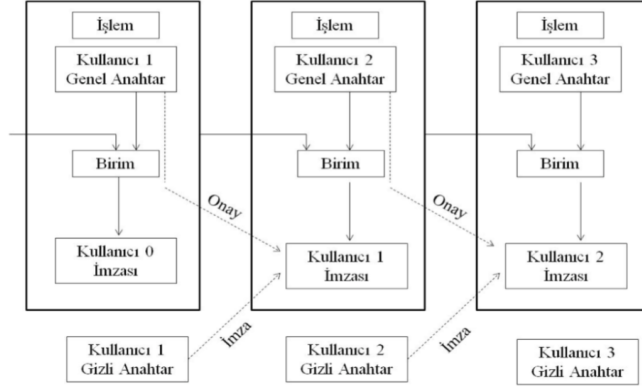
1.1. Bitcoin’in İşleyişi

³ P2P (Peer to Peer - Eşten Eşe Bağlantı): Birbirine "eş" iki veya daha fazla istemci arasında haberleşmenin sağlanması, veri paylaşımı yapılmasını sağlamak amacıyla kullanılan bir ağ protokolüdür (<http://p2p.nedir.com/#ixzz3SzJACvQI>, Erişim Tarihi : 20.08.2017).

⁴ “Türkiye’nin İlk Bitcoin ATM’si İstanbul Atatürk Havalimanı’nda Kullanıma Açıldı”, <http://eticaretmag.com/turkiyenin-ilk-bitcoin-atmsi-istanbul>, Erişim Tarihi : 20.08.2017

Para transferi yapmak isteyen bir Bitcoin kullanıcısı kullanılan Bitcoin yazılımı aracılığıyla ağa belli bir formata sahip mesaj bırakır. Eğer transfer işleminin gerçekleşmesi için gerekli koşulları sağlıyorsa işlem onaylanır. Tüm bu işlemler gerçekleşirken kullanıcıların gerçek kimlikleri diğer kullanıcılarla paylaşılmaz, bunun yerine Bitcoin adresleri arasındaki para akışı görülmektedir.

Bitcoin’le ilgili tüm işlem geçmişleri Block chain’de bulunmaktadır. Her yeni işlem ise onaylanmış işlemler zincirinin sonuna eklenmektedir. Block chain’in yapısı şekil 1’de verilmiştir (Nakamoto, S., 2008).

Şekil 1: Bitcoin işlem süreci (Nakamoto, S., 2008).

Bitcoin kullanıcılarına “miner”, onaylanmasını bekledikleri işlem süreçlerine ise “mining” denir⁵. Bu süreçte onaylanması gereken blok yapılar birikir ve karmaşıklığın çözümlenmesi için işlemsel güç harcamaları için miner'lara büyük rol düşer. Bunun karşılığında ilk blok yapısını çözen kişi hem block chain'in sonuna eklenir hem de ödül olarak blok başına tanımlanmış bitcoin kazanırlar.

1.2. Bitcoin Kullanımının Avantaj Ve Dezavantajı

Geçmişten günümüze kadar girişimci tarzı ve başarılı teknolojik tasarımıyla kullanıcılarına birçok yönden kazandıran Bitcoin, son zamanlarda Türkiye’de de kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sebebi şimdiye kadarki geliştirilen ödeme sistemlerinden daha iyi ve daha temiz bir mekanizmaya sahip olmasıdır. Herhangi bir merkez bankasına veya herhangi bir devlete bağlı olmadığından enflasyon gibi durumlarda etkinlenme, vergilendirilme veya izlenilme olasılığı bulunmamaktadır. Ayrıca, bir aracı kuruma ihtiyaç duyulmadan işlemlerin bağımsız bir şekilde gerçekleşmesiyle birlikte herhangi bir işlem maliyeti ya yok ya da çok denecek kadar azdır. İnternet sağlayıcıları tarafından çevrim içi yapılan tüm transfer işlemlerinde zamandan tasarruf edilmektedir. Sanal paralar hakkında herhangi bir hukuki düzenleme veya coğrafi bir sınır bulunmaması çok tercih edilme sebebinin tetiklemiştir (Merlonghi, G., 2010, s.206). Bitcoin yazılımı sahip olduğu kriptolu sistemi ile kullanıcı kimliklerini, dijital cüzdanlarını ve tüm transfer işlemlerini geniş bir güvenlik ağı altında tutmaktadır.

Google, kullanıcıların internet ortamındaki her hareketini kendine özgü bir internet sağlayıcısıyla izlemektedir. Bu sebeple, Bitcoin yatırımcılarının Google’da yaptıkları

⁵ “Mining”, Bitcoin Developer Guide, <https://bitcoin.org/en/developer-guide#mining>, Erişim Tarihi : 20.08.2017

araştırmalar da takip edilmektedir. Yatırımcıların ilgisini çeken Bitcoin, dünyaca ünlü arama motoru Google'da arama trendlerindeki yükselişiyle de dikkat çekmiştir. Grafik 1'de görüldüğü gibi arama sonuçları son 5 yıl içerisinde farklı değişkenlikler göstererek yükselişe devam etmiştir.

Grafik 1: Bitcoin arama trendinin yıllara göre değişimi⁶

Günümüzde siber suç ve saldırıların artmasıyla birlikte bitcoin yazılımının da tehlike altında olması bir dezavantaj gibi görülmektedir. Sanal soygunlara ve dolandırıcılıklara karşı açık bir mekanizması vardır. Ancak, bunun için geliştirilmiş üstün algoritma ve güvenlik duvarları yardımıyla güvenlik üst düzeye alınarak Bitcoin kullanımının avantaj özelliği korunmaya devam etmiştir. Güvenlik için tasarlanan en güncel teknoloji ise Bitcoin Donanım Cüzdanlarıdır (Bitcoin hardware wallet). Bu cihazlar Bitcoin hesaplarını bilgisayar, internet ve borsadan bağımsız olacak şekilde şifrelenmiş taşınabilir bir bellekte saklamaktadır. Bitcoin, bir muhasebe birimi olarak kullanılması, bir defter sistemine aktarılması oldukça güç olmasının yanı sıra, yapılan işlemler kayıt altına alınır fakat geri alınamaz özellikte olması gibi önemli risklere de sahiptir.

1.3. Bitcoin Piyasası

Bitcoin piyasası, 2017 yılı Ağustos verilerine göre 68.4 milyar Amerikan doları civarında olduğu ve spekülative bir piyasa olarak tanımlandığı bilinmektedir⁷. Bu halde yatırımcıların alım/satım kararlarını verirken bazı finansal unsurların incelenmesi gerekmektedir. Finansal bir varlık olarak değerlendirildiğinde oynaklık modellemesinin incelenmesi önemlidir. Özellikle, getiri unsurunda kümelenme etkisi gözlenmesi, yatırımcıların alım satım işlemlerini etkilemektedir. Katsiampa (2017), çalışmasında, finansal bir varlık olarak bitcoin varlığının fiyat oynaklığı modellemesini hedeflemiştir. Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında, Bitcoin piyasasında uzun dönemli varyansın, sabit kalmadığını kısa dönemli varyans gibi zaman içinde farklılaştığı öngörülmektedir. Aynı zamanda portföy ve risk yöneticileri için makroekonomik bir indikatör olarak kullanılabilmesi ve endeks değerinin faydalı bir enstrüman olduğunu ifade etmiştir. Çalışmada asimetric etkinin belirlenmesine yönelik modeller kullanılmış ancak pozitif ve negatif şoklara karşı tepkiler verdiği görülmüştür. Dyhrberg (2016) çalışmasında da benzer sonuçlar görülmektedir. Bitcoin altın ve dolara birçok yönüyle benzemektedir. En önemli farklılığı ise, bu veri bazı ürünün ülkesel bazlı davranmaması ve finansal regülasyonun neredeyse sıfır olduğudur. Bununla beraber hedge kabiliyetlerinin yüksek, ancak pozitif ve negatif şoklara karşı verdiği tepkinin simetrik oluşu, altın gibi bir varlığa benzediğini göstermiştir. Bununla beraber şoklara karşı daha hızlı tepki verdiği görülmüş ve federal fon rezervinin verdiği kararlarda dolara benzer bir finansal varlık gibi davranmıştır. Bitcoin tüm bu özellikleri ile yatırım ve tasarruf özelliklerini bünyesinde toplamaktadır. Özetlenirse; ürünün oynaklığına bakıldığında oynaklığının zamana karşı değiştiği ve bu değişimin uzun dönem için de geçerli olduğu kabul edilebilir.

⁶ <https://www.google.com/trends/explore?q=bitcoin>, Erişim Tarihi : 20.08.2017

⁷ <https://blockchain.info/markets/>, Erişim Tarihi : 20.08.2017

Bitcoin finansal bir varlık olarak incelendiğinde, önemli olan bir diğer unsur tek fiyat yasasının geçerli olup olmadığı ve arbitraj imkanı bulunması durumudur. Eğer arbitraj imkanı var ise, yatırımcı piyasalar arası işlemler ile elde edeceği karı oldukça arttırabilecektir. Pieters ve Vivanco (2017), çalışmalarında bitcoin fiyatlarını inceledikleri 11 market üzerinde % 26'lık bir değişim olduğunu gözlemlemişlerdir. Bu farkın nedeni araştırılmış ve işlem yapan müşterilerin işlem maliyetlerinin farka sebep olduğu görülmüştür. Çalışmada tek fiyat yasası ile yerel kur değeri üzerinden farklı piyasalardaki bitcoin fiyatları uzun ve kısa dönemli olarak karşılaştırılmıştır. Bu durumda yer arbitrajı olarak adlandırılan olgunun piyasada gözlemlendiği belirlenmiştir. Ancak fiyat sapmalarının zamanlamasında bu şekilde bir ayrışma belirlenmemiştir. Bu durum bitcoin piyasası için işlem ücreti üzerine finansal regülasyon zorunluluğuna işaret etmektedir. Benzer şekilde Dong ve Dong (2014), çalışmalarında bitcoin varlığını aşırı riskli fakat düşük getirili olarak nitelendirmişlerdir. Bitcoin para birimi olarak değerlendirildiğinde, yatırımcıların arbitraj imkanı yakaladıkları görülmüştür. Bir kısım yatırımcı da Bitcoin'i sabit getirili bir varlık ve uzun vadeli yatırım aracı olarak değerlendirmiştir. Tüm bunlara ek olarak finansal varlıklar için uygulanan performans analizlerinden Treynor analizi uygulandığında, elde edilen oran düşük bulunmuş ve katlanılan birim bazda sistematik risk için elde edilen getirinin düşük olduğu kabul edilmiştir.

Kısaca, alım/satım fiyatının belirlenmesi sadece yerel piyasa üzerinden değil tüm bitcoin piyasa bilgisinden oluşmalıdır. Bu durum Bitcoin ürünün fiyatının sadece arz ve talep tarafından belirlenmediğini, farklı etmenlerin de fiyatları sürüklediğini işaret etmektedir. Frascaroli ve Pinto (2016), çalışmalarında Bitcoin piyasasının günlük getiri oynaklığını incelemişler ve siber saldırıların yanında karaborsa e-ticaret yapan kurumların da fiyat değişkenliğini etkileyerek, fiyatları olumsuz etkilemekte olduğunu belirtmişlerdir. İlave olarak fiyatların, siyasi ve ekonomik krizlerden etkilendiğini ve bu sayede ekonomik krizlerin önceden tahmin edilebileceği sonucuna varmışlardır. Georgoula ve diğ. (2015), uzun dönem ilişkileri incelenmiş ve dolaşımdaki bitcoin miktarının artmasıyla, fiyatının arttığını saptamıştır. Fakat S&P 500 borsa endeksiyle negatif ilişkide olduğunu da ortaya koymuştur. Bu durum küresel ekonomi verileri daralırken fiyatın da arttığını göstermiştir. Kısa dönem ilişkileri incelendiğinde ise Twitter trendleri, başlık etiketi (hashtag) ve Wikipedia aranması ile doğru orantılı olduğu gözlemlenmiştir. Bitcoin ürünü finansal varlık olarak değerlendirildiğinde fiyat kriterleri farklılaşmakta ve alışageldik finansal ürün fiyatlama teorisinden daha farklı değişkenler ile açıklanabilmektedir. Ciaian, Rajcaniova ve Kancs (2016), yatırımcılar açısından Bitcoin çekiciliğini araştırmışlar ve zamanla değişen bir etkinin varlığını kabul etmişlerdir. Bununla beraber makro-f finansal değişimlerin fiyatlar üzerine herhangi bir etkisi olmadığı kabul edilmiştir.

Bu durum fiyat balonlarının veya fiyat kopuşlarının oluşmasına sebep olabilmektedir. MacDonell (2014), Bitcoin varlığı için fiyat balonu araştırması yapmış ve 2013 yılında varlığını tespit etmiştir. Genel olarak fiyat aykırılıklarının sebebi, güvenilir Bitcoin platformlarının sayısının az olmasıyla birlikte, ürünün karaborsada da işlem gördüğünü iletmiştir. Bunun yanında ürünün oynaklığını, piyasanın spekülasyona açık olmasıyla ilişkilendirmiştir. Hencic ve Gourieroux (2015) çalışmalarında seçtikleri 2013 yılının şubat - temmuz ayları arasında zaman aralığı olarak seçmişler ve fiyatlar üzerinde araştırma yapmışlardır. Fiyatlar üzerinde spekülasyon balon bulunduğunu saptamışlar ve gelişmekte olan bitcoin piyasasının yüksek derecede spekülasyon işlemlere maruz kaldığını belirtmişlerdir. Bunun yanında Bitcoin yatırımcılarına ait kullanıcı hesaplarının çalınması ve e-ticaret yapan platformların kapatılması veya piyasanın regüle edilmesi gerektiğini işaret etmişlerdir. Finansal denetleme ve düzenleme eksikliği piyasalar arası arbitraj imkanını arttırmaktadır.

Cheung, Roca ve Su (2015), çalışmalarında büyük bir satış hacmine sahip olan Mt. Gox adındaki platformun bitcoin fiyatlarını incelemişler ve fiyat balonu saptamaya çalışmışlardır. İnceledikleri dönem olan 2010-2014 arasında 3 (üç) adet büyük balon tespit edilmiştir. Balon oluşumunun temel nedeni olarak fiyatlama dinamiklerinin, finansal varlıklardan farklı olarak herhangi bir baz mal veya dayanağa sahip olmadığını belirtmişlerdir.

Bunlara ek olarak piyasada fiyatların şeffaf ve güvenilirlikten uzaklaşmasının bir diğer sebebi de piyasanın homojen koşullarından uzaklaştırılmasıdır. Arz sayısındaki eksiklik piyasada oluşan fiyatı saptırmaktadır. MacDonell (2014), genel olarak fiyat aykırılıklarının sebebini, güvenilir bitcoin platformlarının sayısının az olmasına ve ürünün karborsada da işlem görmesine bağlamıştır. Bunun yanında ürünün oynaklığını, piyasanın spekülasyona açık olmasıyla ilişkilendirmiştir.

Ürün fiyatlarının durağanlığı incelenerek, fiyatların veri üretme mekanizması açıklanmaya çalışılmıştır. Durağanlığın incelenmesi ile amaçlanan, şokların fiyatlar üzerindeki etkisinin kalıcı veya geçici olduğunun belirlenmesidir. Yapılan çalışmalarda genel olarak elde edilen sonuç serinin durağandıışı olduğu ve sisteme giren şok etkisinin kalıcı olduğudur. Kristoufek (2013), Bitcoin serisinin durağanlık analizini ADF ve KPSS testlerini uygulayarak çözümlenmiştir. Ulaştığı sonuçlar; Bitcoin serisinin durağandıışı olduğu ancak birinci farkı alındığında durağan bir yapıya geçtiği yönündedir. Google ve Wikipedia kaynaklarındaki aranma sayısı ile birlikte uzun dönem ilişkisi olduğu kabul edilmiştir. Çalışmanın ilgi çekici sonuçlarından biri Bitcoin fiyatları yüksek iken, artan ilgi ile fiyatları daha da hızlı tırmanmaktadır. Tam tersi durumda ise, fiyatlar düşük ise azalan ilgiden dolayı daha da hızlı düşmektedir. Bu durum da seride oluşan fiyat kopuşlarının nedenini açıklayabilir. Phillips, Shi ve Yun (2014), bitcoin serisine sağ kuyruklu birim kök analizi uygulamıştır. Bu sayede fiyat balonlarını dikkate alan durağanlık analizi uygulanmış ve sabit terim uzaklaştırıldığında bile kalıcı bir şekilde fiyat balonu varlığı tespit edilmiştir. Malhotra ve Maloo (2014), Bitcoin serisine; ADF birim kök testi, Perron yapısal kırılmalı birim kök testi, Ardışık ADF birim kök testi ve Genelleştirilmiş Ardışık ADF birim kök testi uygulamışlardır. Perron testine göre yapıda 2013 yılında tek bir yapısal kırılma olduğu ve bu varsayım altında serinin durağan olduğu kabul edilmiştir. ADF test sonuçlarına göre ise seri durağan değildir. Bu durum yapısal kırılmanın varlığının kabulünü güçlendirmiştir. Bunun yanında SADF ve GSADF test sonuçları da yapıda Bitcoin değişim değerlerinin fiyat balonu yapısı içerdiğini göstermektedir. Tüm bu incelenen özellikler altında Bitcoin ürününün riskli bir finansal varlık olduğu kabul edilmiştir.

2. VERİ KÜMESİ VE YÖNTEM

Çalışmada kullanılan veri kümesine ait tüm veriler bitcoincharts.com sitesinden elde edilmiştir. Avrupanın en büyük kripto para ve Bitcoin borsası olan Amerikan doları bazında incelenen Bitstamp değerleri kullanılmıştır. Bu veriler, Eylül 2011 ve Ağustos 2017 tarih aralığında bulunan tüm günlük kapanış değerlerine ait toplam 2135 veriyi içermektedir.

Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) tarafından geliştirilen yöntem ile bilinmeyen sayıda yapısal kırılma altında ve bilinmeyen fonksiyon formunda iken serilerin birim kök analizi yapılabilmektedir. Burada fourier yaklaşımının kullanılması nedeni ise tahmin denkleminde zaman faktörü yerine frekans faktörünün kullanılmasıdır. Bu değişimin ana sebebi modelin doğru tanımlama probleminin ortadan kaldırılmasını sağlayarak, sadece frekans bileşeninin tahmin edilmesi boyutuna indirgenmesini sağlamaktadır. Katkı olarak bakıldığında geliştirdikleri bu yöntemin; kırılma sayısının bilinmediği durumlarda Bai-Perron (1998) testinden güçlü olduğunu belirtmişlerdir.

Standart Perron kırılma testlerinde (1989), kırılma kukla değişkenler ile modellenmektedir. Bu haliyle kırılmanın yeri bilindiği ve hangi parametrede kırılma gerçekleştiği bilindiği sürece Dickey-Fuller testlerinin kırılma altındaki uzantısı gibi çalışmaktadır. Bazı çalışmalarda ise; bilinmeyen kırılma tarihi, modeldeki diğer parametrelerin değişmesinden dolayı tahmin edilebilmektedir (Montanes ve Reyes (1998), Vogelsang ve Perron (1998), Lee ve Straizich (2003)...). Ek olarak; yapısal kırılmaların kendiliğinden gerçekleştiği ve serinin kendisi tarafından türetildiği varsayılmaktadır. Eğitim ve/veya sabit terim parametrelerinin ani sıçramalarla değiştiği kabulü altında; seride meydana gelen kopma durumları açıklanamamaktadır. Kapetanios, Shin ve Snell (2003) bu durumu, eşikli geçiş modelleri ile açıklanmaya çalışılmış ve kırılma tarihi bilinen ve tek bir kırılmaya izin veren durumlar için açıklayıcı olmuştur.

Pratikte; herhangi bir zaman serisi için seçilen zaman aralığında ikiden fazla yapısal kırılma gözlemlenmesi mümkündür. Ancak birim kök testleriyle ikiden fazla kırılma olması durumunda birim kök tespiti giderek maliyetli bir hale gelmektedir. Bununla beraber elde edilmesi gereken asimptotik dağılımların ve farklı kırılma bölgeleri için farklı kombinasyonların denenmesi gerekecektir. Çünkü yapısal birim kök testlerinin performansı; kırılmaların bulunduğu zaman aralıklarına ve kırılma sayısına bağlı olarak belirlenir. Standart birim kök testlerinde kırılma tarihlerinin ve kırılma sayısının bilinmediği de bir gerçektir.

Fourier ADF testi olarak adlandırılan birim kök testinde amaçlanan, bilinmeyen fonksiyon yapısına ait ve bilinmeyen sayıda yapısal kırılma içeren serilerde birim kök analizini tayin etmektir. Fourier serisinin kullanılması nedeni ise seri yapısındaki doğrusal olmayan kısmı açıklamaya çalışarak, bilinmeyen sayıdaki kırılmalara izin vermektir. Temelde doğrusal olmayan kısmı sinüs ve cosinüs fonksiyonlarının doğrusal bileşenleri ile açıklamayı baz almıştır. Test bunun yanında; sert şekilde oluşan kırılmaları, kısmi kırılmaları, kırılmaların yumuşak geçişli olmasını ve seriden kopmaları açıklayabilmektedir. Yöntemin bir başarısı da önbilgi olarak kırılmaların incelenmesinin gerekmemesidir. Amaçlanan: doğrusal olmayan deterministik parametrelerin altında birim kök incelenmesinin yapılmasıdır. Bununla beraber kırılmalar ani ve beklenmedik şekilde gerçekleşiyor ise; klasik yaklaşımda kukla kullanarak kırılmaların tespiti daha uygun olacaktır. Yöntemin uygulanması için kırılma aralıkları, kırılma sayıları, kırılma tipleri farklılaştırılarak simüle edilen serilerde güç veya boyut problemi bulunmadığı kabul edilmiştir (Enders ve Lee, 2004, s.17). Standart Dickey-Fuller test modelinin yapısını değiştirerek, sabit terimin zamana bağlı değiştiği varsayılsın.

$$y_t = \alpha(t) + \beta y_{t-1} + \gamma \cdot t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Elde edilen modelde ε_t teriminin sabit bir varyansa sahip olduğu ve $\alpha(t)$ zamana bağlı deterministik bir fonksiyon olduğu kabul edilsin. Bu halde $\alpha(t)$ fonksiyonunun yapısı belirli değilse; (1) denklemden direkt olarak tahmin edilmesi mümkün olmayacaktır. Bu halde fonksiyon yapısı fourier yaklaşımı ile açıklanabilir.

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right); \quad n < T/2 \quad (2)$$

(2) nolu denklem için; n yaklaşımda kullanılan frekans sayısını, k yaklaşım için seçilen frekansı ve T gözlem sayısını ifade etmektedir. Çok fazla frekans bileşeninin bulunması aşırı belirleme problemine sebep olabilmektedir. Ayrıca, frekans bileşenlerinin sayısının belirlenmesi için geçerli testlerin düzenlenmesi zor olduğundan, bu problemi gidermek adına; yöntemde tek frekans bileşenine sahip fourier yaklaşımı ele alınmaktadır.

$$\alpha(t) \cong \alpha_0 + \alpha_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (3)$$

Burada α_1 ve α_2 katsayıları, deterministik terimlerin sinüsoidal bileşeninin genişlik ve yer değiştirmesini ifade etmektedir. Eğer seri; doğrusal olmayan trend veya yapısal kırılma içeriyor ise; veri üretme sürecinde en az bir fourier frekansı bulunmalıdır. Tam tersi durumda α_1 ve α_2 katsayıları eğer sıfıra eşitse; $\alpha(t) = \alpha_0$ halini alarak, standart Dickey Fuller yöntemine dönecektir.

Yöntemde k bileşeni birden beşe kadar değerleri yerine konarak; hata kareleri toplamını minimize edilecek şekilde seçilmektedir. Bunun metodolojinin yanında hata karelerini minimize eden, seçilen frekans değerinin kesirli değerler de elde edilebilmektedir ve bu şekilde başlangıç veya bitiş bölgelerine yakın kırılmaların tespitinde daha başarılı olduğu gözlemlenmiştir (Davies 1987). Belirlenen frekans değişkeninin bir diğer özelliği ise, trend kırılmalarına iyi bir şekilde yakınsaması ve k değerinin düşük olması sabit terimde kırılma olduğunu göstermektedir.

3. BULGULAR

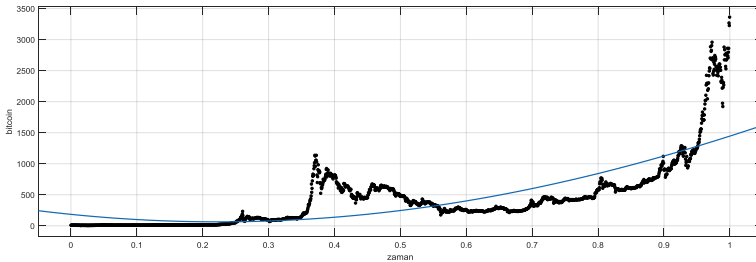
Yaklaşım için en uygun frekansı belirleyebilmek adına birden beşe kadar k denenmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıda tablo.1'de verilmiştir.

Tablo 1: Uygun frekans değerinin belirlenmesi.

	$k = 1$	$k = 2$	$k = 3$	$k = 4$	$k = 5$
<i>Hata Kareleri Toplamı</i>	2.5166e+08	2.6641e+08	2.9400e+08	3.3937e+08	4.0865e+08
<i>R² değeri</i>	0.5850	0.5606	0.5151	0.4403	0.3261
<i>Serbestlik Derecesi</i>	2132	2132	2132	2132	2132
<i>Düzeltilmiş R²</i>	0.5846	0.5602	0.5147	0.4398	0.3254
<i>Ortalama Hata Kareleri Kökü</i>	343.5710	353.4921	371.3441	398.9718	437.8040

Elde edilen sonuçlara göre; hata kareleri toplamını minimize eden, frekans değeri $k = 1$ olarak seçilmiştir. Bunun yanında modelin uyumunun ölçüsü olan R^2 ve düzeltilmiş R^2 değerleri, seçilen frekans değeri için maksimize edilmiştir. Doğrusal olmayan trend veya yapısal kırılma bileşenlerinin, Bitcoin fiyat serisinin açıklanabilen kısmını göstermektedir. Elde edilen doğrusal olmayan bileşenler grafik.2'de gösterilmiştir.

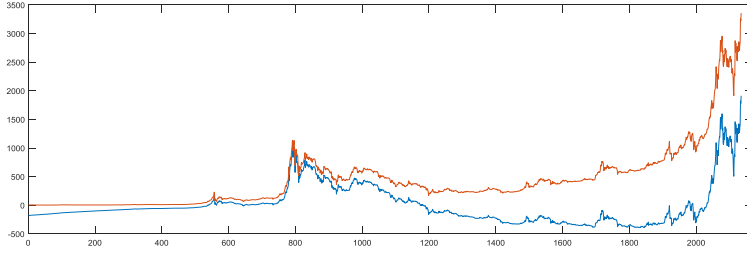
Grafik 2: Bitcoin serisi ve seçilen doğrusal olmayan deterministik yapı.

Fiyat serisi, doğrusal olmayan kısımdan ayrıştırıldığında elde edilen kısmın doğrusal bileşenlerin bir bütünü olduğu kabul edilebilir. Elde edilen bu kısım grafik.2'de serinin

doğrusallaştırılmış yapısı adı altında gösterilmiştir. Görsel olarak incelendiğinde iki seri arasındaki temel farkın, değişen trend yapısından kaynaklandığı düşünülmüştür. Ancak serinin başlangıç kısmında trend yapısı bulunmadığı için verinin düzeltilme işlemi, daha sonraki zaman aralıklarında net olarak gözlemlenebilmektedir. Elde edilen deterministik doğrusal olmayan parametreler için katsayılar, $a_0 = 4891$, $a_1 = -4707$ ve $b_1 = -1073$ olarak elde edilmiştir.

Grafik 3: Bitcoin serisi ve serinin doğrusallaştırılmış yapısı.

İlerleyen kısımda fiyat serisine ADF ve Fourier ADF testi uygulanmıştır. Test sonuçları aşağıda tablo 2'de verilmiştir. ADF test sonuçları altında yapısal değişimler dikkate alınmamış ve tablo sonuçları Mac Kinnon (1996) tarafından düzenlenen, sabit terim ve trend içermeyen (τ), sabit terim içeren (τ_μ) ve sabit terim ile trend içeren (τ_τ) model yapıları için kritik değerler ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre yapısal değişimler dikkate alınmadığında serinin durağan olmadığı kabul edilmiştir. Fourier ADF testi için elde edilen sonuçlar, Enders ve Lee (2004) tarafından hazırlanan (τ_{DF}) kritik tablo değerleri karşılaştırıldığında seri durağandışı olarak belirlenmiştir. Akaike Bilgi Kriteri altında uygun gecikme sayısı belirlenmiştir. Fiyat serisinin doğrusal olmayan parametrik terimlerin varlığının kabulü altında dahi durağan olmadığı belirlenmiştir. Sonuç olarak yapısal değişimin varlığının doğrusal olmayan bir şekilde dikkate alınması, test sonuçları arasında bir fark yaratmamıştır. Testte bakılması gereken bir diğer kısım ise eklenen deterministik doğrusal olmayan parametrelerin anlamlılığını değerlendirmek için kullanılan F testi sonuçları olmuştur. Söz konusu parametre, eklenmesi halinde hata terimlerinin karelerini azaltmaktadır ve doğrusal olmayan parametrenin modele açıklayıcı etkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: ADF ve Fourier ADF test sonuçları.

Fourier ADF Sonuçları	β değeri	Standart Hata	t istatistiği	F(k) istatistiği
τ_{DF}	-0.002442	0.002819	-0.866444	6.345979
ADF Sonuçları	ρ değeri	Standart Hata	t istatistiği	
τ	0.004385	0.001786	2.454533	
τ_μ	0.006030	0.002569	2.347093	
τ_τ	0.005586	0.003753	1.488331	

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Bitcoin olarak adlandırılan sanal para biriminin finansal varlık olarak özelliklerinin incelenmesine çalışılmıştır. Literatürde dikkati çeken noktalar sıralanırsa, aşırı risk taşıyan bir varlık olduğu, fiyatlama mekanizmasının arz/talep koşullarının yanında farklı

bilgi faktörlerine dayandığı, getirilerinin spekülâtif olduğu, oynaklığının zamana bağlı değişmesi, piyasalar arası arbitrajın gözlemlenmesi, işlem gördüğu piyasaların denetleme/düzenleme eksikliği ve fiyatlarının durağan olmaması durumlarıdır. Çalışmada arzu edilen, fiyatların durağanlığının doğrusal olmayan etmenlerin varlığının kabulü altında incelenmesidir. Bu nedenle Fourier ADF ve standart ADF metodları ile incelenmiş ve her iki metotta da serinin durağan olmadığı kabul edilmiştir. Yapısal değişimlerin varlığını kabul eden Fourier ADF ve gözardı eden ADF sonuçlarının benzer olması; serinin bu koşullar altında durağan olmadığı kabulünü güçlendirmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına göre ilerleyen çalışmalarda incelenmesi gereken noktalardan birincisi; Fourier ADF modelinde, uygun frekans denemelerinin daha serbest bırakılmasının gerekliliğidir. Örneğin ele alınan seride uygun frekans kısıtlama olmadan $k = 11,57$ olarak bulunmuştur. Ancak bu frekansa uygun kritik değer tablosu bulunmamaktadır. İkincil önem taşıyan kısım ise; fourier dönüşümü ile tanımlanmaya çalışılan doğrusal olmayan kısmın sadece birinci dereceden denklem yapısı yerine daha yüksek dereceden denklemler ile açıklanması gerekebilir. Üçüncü dereceden fourier denklemi ile tanımlandığında hem hata kareleri toplamının azaldığı ve modelin anlamlılığını inceleyen R^2 değerinin yükseldiği, hem de görsel olarak daha iyi açıkladığı tespit edilmiştir. Üçüncüsü ise, Fourier ADF uygulanan modelin gözlem sayısıdır. Seri izlendiğinde, bazı kısımlarda yapısal değişimin hızlandığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle veri setinin hangi kısmına uygulanması gerektiği konusunda seçici bir metodoloji eksiki bulunmaktadır. Bir diğer konu ise sanal para birimlerinin fiyatlarına etki eden unsurların incelenmesidir. Bu unsurların başında, siber güvenlik alanında sanal para birimlerine ait hukuki çalışmaların eksikliğinden yansıyan sorunların giderilmesi yer almaktadır. Bunun sebebi, güvenlik eksikliğinden dolayı kaynaklanan siber saldırıların söz konusu varlığın işlem hacmini daraltması ve yatırımcıları uzaklaştırmasıdır. Siber saldırıların yanında fiyatları olumsuz etkileyen diğer bir unsur olan karaborsa e-ticaret yapan kurumların ani spekülâtif hareketlerle piyasayı aşırı derecede etkilemesidir.

KAYNAKLAR

Bai, J. and P. Perron (1998). “Estimating and testing linear models with multiple structural changes, *Econometrica*”, Vol. 66, pp. 47 - 78.

Cheung, A., Roca, E., & Su, J. J. (2015). “Crypto-currency bubbles: an application of the Phillips–Shi–Yu (2013) methodology on Mt. Gox bitcoin prices”, *Applied Economics*, 47(23), ss: 2348-2358.

Christopoulos, D. K., & León-Ledesma, M. A. (2010). Smooth breaks and non-linear mean reversion: Post-Bretton Woods real exchange rates. *Journal of International Money and Finance*, 29(6), 1076-1093.

Dong, H., & Dong, W. (2014). “Bitcoin: Exchange Rate Parity, Risk Premium, and Arbitrage Stickiness”, *British Journal of Economics, Management & Trade*, 5(1).

Dyrberg, A. H. (2016). “Bitcoin, gold and the dollar–A GARCH volatility analysis.”, *Finance Research Letters*, 16, 85-92.

Enders, W., & Lee, J. (2004, April). “Testing for a unit root with a nonlinear Fourier function.”, In *Econometric Society 2004 Far Eastern Meetings* (Vol. 457).

Frascaroli, B. F., & Pinto, T. C. (2016). “The Innovative Aspects Of Bitcoin, Market Microstructure And Returns Volatility: An Approach Using Mgarch.”

- Georgoula, I., Pournarakis, D., Bilanakos, C., Sotiropoulos, D. N., & Giaglis, G. M. (2015). "Using Time-Series and Sentiment Analysis to Detect the Determinants of Bitcoin Prices."
- Hencic, A., & Gouriéroux, C. (2015). "Noncausal autoregressive model in application to bitcoin/usd exchange rates.", In *Econometrics of Risk* (pp. 17-40). Springer International Publishing.
- Kapetanios, G., Shin, Y., & Snell, A. (2003). "Testing for a unit root in the nonlinear STAR framework.", *Journal of econometrics*, 112(2), 359-379.
- Katsiampa, P. (2017). "Volatility estimation for Bitcoin: A comparison of GARCH models.", *Economics Letters*, 158, 3-6.
- Kristoufek, L. (2013). "BitCoin meets Google Trends and Wikipedia: Quantifying the relationship between phenomena of the Internet era.", *Scientific reports*, 3, 3415.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). "Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks.", *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- MacDonell, A. (2014). "Popping the Bitcoin bubble: An application of log-periodic power law modeling to digital currency.", *University of Notre Dame working paper*.
- Malhotra, A., & Maloo, M. (2014). "Bitcoin—is it a Bubble? Evidence from Unit Root Tests."
- Merlonghi, G., (2010). "Fighting Financial Crime in the Age of Electronic Money: Opportunities and Limitations.", *Journal of Money Laundering Control*, Volume 13, Issue 3, s.206 (Naklen, Brisson, s.3).
- Montañés, A., & Reyes, M. (1998). "Effect of a shift in the trend function on Dickey-Fuller unit root tests.", *Econometric Theory*, 14(3), 355-363.
- Nakamoto, S., (2008). "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System.", <http://www.bitcoin.org/bitcoin.pdf>, Erişim Tarihi : 20.08.2017
- Pavel, C., Miroslava, R., & d'Artis, K. (2014). "The Economics of BitCoin Price Formation.", *EERI Research Paper Series*.
- Perron, P. (1989). "The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis.", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1361-1401.
- Phillips, P. C., Shi, S., & Yu, J. (2014). "Specification Sensitivity in Right-Tailed Unit Root Testing for Explosive Behaviour.", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 76(3), 315-333.
- Pieters, G., & Vivanco, S. (2017). "Financial regulations and price inconsistencies across Bitcoin markets.", *Information Economics and Policy*, 39, 1-14.
- Sönmez, A., (2014). "Sanal Para Bitcoin.", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC*, July, Volume 4, Issue 3, No: 1-14.
- Vockathaler, B. (2015). "The Bitcoin Boom: An In Depth Analysis Of The Price Of Bitcoins."
- Vogelsang, T. J., & Perron, P. (1998). "Additional tests for a unit root allowing for a break in the trend function at an unknown time.", *International Economic Review*, 1073-1100.

Wallace, B., (2011). “The Rise and Fall of Bitcoin.”, Wired Magazine, 19.12, http://www.wired.com/2011/11/mf_bitcoin/all/, Erişim Tarihi : 20.08.2017

Yılmaz, Y., (2007), “Kriptoloji Uygulamalarında Hukuki Boyut.”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1-2.

FAKTÖR ANALİZİ İLE İLLERİN KÜLTÜR, SANAYİ, TOPLUMSAL YAPI VE ULAŞTIRMA GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNİN SIRALANMASI VE YORUMLANMASI

Arş. Gör. Melike DEMİRCİ¹

Özet

Bu çalışma, illerimizin çeşitli alanlardaki konumlarını göstermek için yapılmıştır. “Çeşitli Alanlar”; “İllerin Yüzölçümleri ve Belediye-İlçe-Köy Sayıları, Nüfus ve Göç, Demografi, Toplumsal Yapı, Bina, Eğitim, Kültür, Turizm, Sağlık, Adalet, Çevre, Seçimler, Tarım, Enerji, İşgücü, Sanayi, Ticaret ve Hizmet, Ulaştırma, Dış Ticaret, Enflasyon ve Fiyat, Ulusal Hesaplar, Gelir ve Yaşam Koşulları, Araştırma ve Geliştirme, Tüketim Harcamaları” konularıdır.

Konular üzerinde yapılan elemelerden sonra, “Kültür, Sanayi, Toplumsal Yapı ve Ulaştırma” konuları çalışma kapsamına alınmıştır. Bu konuların değişken sayısı çok olduğu için, değişkenleri azaltabilecek olan “Faktör Analizi”, SPSS ortamında uygulanmıştır.

Sonuçta; “Kültür”ün 12 değişkeni 2 faktöre, “Sanayi”nin 18 değişkeni 1 faktöre, “Toplumsal Yapı”nın 4 değişkeni 1 faktöre, “Ulaştırma”nın 10 değişkeni 2 faktöre indirgenmiş ve elde edilen faktörler üzerinden iller ve ülkemiz hakkında yorumlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İller, Faktör Analizi, Gelişmişlik Düzeyi.

THE SORTING AND INTERPRETATION OF TURKEY’S CITIES’ DEVELOPMENT LEVELS ON CULTURE, INDUSTRY, SOCIAL STRUCTURE AND TRANSPORTATION WITH FACTOR ANALYSIS

Abstract

This study has done to shown of our cities positions on various topics. “Various Topics” as; “Cities’ Surfaces and Numbers of City Hall-County-Village, Population and Migration, Demography, Social Structure, Building, Education, Culture, Tourism, Healthiness, Justice, Environment, Elections, Agriculture, Energy, Labor Force, Industry, Trading and Servicing, Transportation, Foreign Trade, Inflation and Price, National Accounts, Income and Living Conditions, Research and Development, Consumption Expenditures”.

After the eliminations on these topics, the “Culture, Industry, Social Structure and Transportation” topics are included in this study. Because of these topics variables are so many, “Factor Analysis” that can reduce of variables is applied on SPSS.

Ultimately; the “Culture”s 12 variables reduced to 2 factors, the “Industry”s 18 variables reduced to 1 factor, the “Social Structure”s 4 variables reduced to 1 factor, the “Transportation”s 10 variables reduced to 2 factors and interpretations has done on the factors that obtained.

Key Words: Cities, Factor Analysis, Development Level.

¹ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, İşletme, melikedemirci@osmaniye.edu.tr

1.GİRİŞ

Bu çalışmada, temelde, ülkemizin haberlerde ve demeçlerde bahsedildiği kadar iyi ve yaşanılabilir olduğu teorisi test edilmek istenmektedir. Ülkemizin genel durumu hakkında çok sayıda görüş bulunmaktadır ancak görüşler soyut oldukları için doğruluk derecelerinin test edilmesi oldukça zor olmaktadır. Bu nedenle, teorinin test edilebilmesi için, soyut görüşler somut yani ölçülebilir hale getirilmeli ve ülkemizin sayılan tüm alanlardaki durumunu ölçmek te zor ve yanıltıcı olabileceği için alanların sayısı indirgenmelidir.

Ülkemizin çeşitli alanlardaki durumuna dair çok sayıda çalışma bulunmaktadır ancak bu çalışmaların geneli teoriktir, içerisinde subjektif görüşler bulundurmaktadır ve dolayısıyla tüm okuyucuların kabul edebileceği objektif sonuçları bulunmamaktadır. Bu konudaki uygulamalı çalışmalarda ise ya alan sayısı az tutulmuş ya da tüm güncel veriler kullanılmamıştır. Bu çalışmada ise, yazarın kendi düşüncelerinden bağımsız, ülkemizin en güvenilir kurumlarından birisi olan “Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)”ndan alınan objektif ve 2017 yılına ait veriler bulunamadığı için 2016 yılına ait güncel sayılabilecek veriler kullanılmaktadır. Bu nedenler ile, bu çalışmanın diğer çalışmalardan farklı olduğu söylenebilecektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde; illeri, faktör analizini ayrı ayrı veya birlikte ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak, çalışma sayısı çok fazla olduğu için, çalışmanın bu kısmına hepsi dahil edilememiş, yalnızca bazı ulusal ve uluslararası çalışmaların özetlerine yer verilebilmiştir.

Ulusal çalışmalardan bazıları şunlardır: Altınbaş, Doğruel ve Güneş (2002); büyüme-değişme-eğitim ve sağlık göstergelerini kullanarak, son on yıllık dönemde, bölgesel yakınsama veya iller arasındaki farklılaşmanın nedenlerini bulmuşlardır. Göçer (2002); Avrupa Birliği adaylığı sürecinde aday ülkemizin durumunu öğrenmek amacıyla, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini faktör analizi ile belirlemiştir. Alkin, Bulu ve Kaya (2007); bölgesel rekabetçilik düzeyi belirleme çalışmalarından yola çıkarak, illerin rekabetçilik seviyelerini belirlemek amacıyla “İllerarası Rekabet Endeksi” oluşturmuşlar ve seviyeleri belirlemiştirler. Karaalp ve Erdal (2009); kişi başına gelir değerlerini kullanarak, 1993–2001 yılları arasında, iller arasında-her bir bölgedeki iller arasında-bölgeler arasında sigma yakınsamasını incelemişlerdir. Dağdemir ve Acaroğlu (2011); bölgesel gelir dağılımının 1990-2006 dönemindeki gelişimini, “İl Düzeyinde Kişi Başına Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (KBGSYH)” ve “Kişi Başına Milli Gelir (KBMG)” rakamlarını kullanarak, neoklasik yakınsama hipotezi açısından analiz etmişler ve bölgesel gelir farklılıklarının nedenlerini incelemişlerdir.

Uluslararası çalışmalardan bazıları şunlardır: Taylor (1997); Birleşmiş Milletler illerinin iş dünyasını ve şehirlerarası ilişkileri örnek alarak, dünyadaki tüm illerin sosyal değişimlerini tahmin etmeye çalışmıştır. Beaverstock, Taylor ve Smith (1999); dünyadaki tüm illeri, gelişmiş üretici servis sayılarını esas alarak sıralamışlardır. Kavouras, Koutrakis, Cereceda-Balic ve Oyola (2001); Şili'nin mevcut kaynaklarının illerine nasıl ve ne oranda dağıldığını faktör analizini kullanarak bulmuşlardır. Analiz sonucunda ise, Iquique, Valparaiso, Vina del Mar, Rancagua ve Temuco illerinin en yüksek kaynaklara sahip olduğunu görmüşlerdir. Bradley, Hall ve Harrison (2002); İngiltere'deki sanayi illerinin, illerin geçmişteki durumlarını esas alarak gelecekteki imajlarını tahmin etmeye çalışmışlardır. Turok ve Mykhnenko (2007); Avrupa'daki 310 ilin, 1960-2005 yılları arasındaki popülasyon değişimlerine bakarak gelecekteki nüfus değişimlerinin nasıl olacağını araştırmışlardır. Urena, Menerault ve

Garmendia (2009); İspanya ve Fransa'daki yüksek hız rayları bulunan büyük ve orta büyüklükteki şehirleri esas alarak, ulusal-bölgesel-yerel seviyelerde çok seviyeli analizler geliştirmişler ve yüksek hız raylarının zaman ve ulaşılabilirlik konularındaki kısıtlarını açıklamışlardır. Batty (2012); şehirlerin denge halinden kaosları-afetleri-ikilemleri içeren karmaşa haline doğru gelişimlerine etki eden dinamikleri modeller yardımı ile incelemiştir.

3. ÇALIŞMANIN AMACI, KAPSAMI VE FAKTÖR ANALİZİ

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, doğrudan illerimizin çeşitli alanlardaki durumlarını ölçmektedir ancak aynı zamanda, dolaylı olarak ülkemizin durumunu da göstermektedir. “Çeşitli Alanlar”dan kasıt, her biri bir ülke için önemli ve de vazgeçilmez olarak düşünülen “Yüzölçümleri ve İçerdikleri Belediye-İlçe-Köy Sayıları, Nüfus ve Göç, Demografi, Toplumsal Yapı, Bina, Eğitim, Kültür, Turizm, Sağlık, Adalet, Çevre, Seçimler, Tarım, Enerji, İşgücü, Sanayi, Ticaret ve Hizmet, Ulaştırma, Dış Ticaret, Enflasyon ve Fiyat, Ulusal Hesaplar, Gelir ve Yaşam Koşulları, Araştırma ve Geliştirme, Tüketim Harcamaları” konularıdır. Bu konular ile ilgili veriler “Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)”nun web sitesinde bulunmakta olduğu için, çalışmanın verileri bu site üzerinden sağlanmıştır.

3.2. Çalışmanın Kapsamı

Veriler, olabildiğince geçmiş yıllardan başlatılarak geçmişten günümüze illerin durumlarındaki değişiklikler görülmek istenmiştir. Ancak, çalışmada zaman kısıtı mevcut olduğu için, öncelikle, sadece 2017 yılı verilerini içeren konular seçilmek istenmiş ancak bu yıla ait veriler bulunmadığı için, 2016 yılı verilerini içeren konular seçilip diğerleri çalışma dışında tutulmuştur. 2016 yılı verilerini içeren konulardan yeterince veri içermeyenler SPSS ortamında çözümlenemeyeceği için bu konular da çalışma dışında tutulmuş ve hem 2016 yılı verilerini içeren, hem de bu yılın verilerinin yeterli olduğu görülen “Kültür, Sanayi, Toplumsal Yapı ve Ulaştırma” konuları çalışma kapsamına alınmıştır. Bu konulardan “Kültür” 12 değişkenden, “Sanayi” 18 değişkenden, “Toplumsal Yapı” 4 değişkenden, “Ulaştırma” 10 değişkenden oluşmaktadır. Çalışmada, toplam 44 değişken bulunmaktadır. Bu kadar değişken üzerinden sıralama ve yorum yapmak oldukça zor olacağı için, değişken sayısının azaltılması gerekmektedir. Bu noktada, devreye amacı değişken sayısını azaltmak olan “Faktör Analizi” girmektedir.

3.3. Faktör Analizi

3.3.1. Analizin Tanımı

Faktör analizi: “Birbiriyle ilişkili veri yapılarını birbirinden bağımsız ve daha az sayıda yeni veri yapılarına dönüştürme ve bir nedeni açıkladıkları varsayılan değişkenleri gruplayarak ortak faktörleri ortaya koyma temel amacıyla başvurulan bir yöntemdir (Özdemir ve Altıparmak, 2005, s. 98)”.

3.3.2. Analizin Gelişimi

Analiz, Charles Spearman tarafından, 1904 yılında, beşeri sermayedeki bireysel farklılıkları gerçekçi şekilde ölçmek amacı ile yeni bir istatistiksel araç olarak ortaya atılmıştır (Manly, 1986, s. 72).

Aynı yıl, “General Intelligence, Objectively Determined and Measured” adlı çalışmasını yayınlayan Spearman, bu çalışmasında, bireyin çeşitli zihinsel etkinliklerinde ortak olan bir niteliğin bulunduğuna işaret ederek, zekanın tek faktörlü bir yapıdan oluştuğunu savunmuştur. 1927 yılında ise, Spearman kendi çalışmasını geliştirip analizi kullanarak zihnin tek bir faktörle açıklanamayacağını, bunun yerine genel ve özel olmak üzere iki faktörden oluşturulabileceğini ifade etmiştir. İlerleyen süreçte Spearman’ın ortaya attığı analizin geliştirilmesi için yapılan araştırmalarda “zeka” gibi karmaşık bir olgunun işleyişinde birden çok faktörün rol alması gerektiği ifade edilmiştir. Sonuç olarak, tüm bu çalışmalar araştırmacılara insan yeteneklerindeki bireysel farklılıkların teoride belli bir temel ve mantığa sahip psikometrik yapılar tarafından açıklanabileceği ile ilgili ipuçları sunmuş ve bilgisayar teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim, araştırmacıların herhangi bir matematiksel işlem yapmadan istatistik paket programlarını kullanarak karmaşık birçok süreçten oluşan analizi uygulayabilmelerine olanak sağlamıştır (Çolakoğlu ve Büyükeksi, 2014, s. 58).

3.3.3. Analizin Temel Kavramları

Analizin temel kavramları şunlardır:

3.3.3.1. Faktör Yükleri/Yük Değeri: Faktör yük değerleri/yükleri/ağırlıkları, maddelerin faktörlerle ilişkisini açıklayan bir katsayıdır. Maddelerin yer aldıkları faktördeki yük değerlerinin yüksek olması beklenmektedir ve bir faktör ile yüksek düzeyde ilişkisi olan maddelerin oluşturduğu bir küme var ise o maddelerin birlikte bir kavramı/yapıyı/faktörü ölçtüğü anlamına gelmektedir.

3.3.3.2. Korelasyon Matrisi: Korelasyon matrisi faktörlerden üretilmektedir. Gözlenen ve üretilmiş korelasyon matrislerinin arasındaki fark ise, “Hata (Artık) Korelasyon Matrisi (HKM)” olarak isimlendirilmektedir. HKM; önemli faktörlerce açıklanamayan varyansa ilişkindir, iyi bir faktör analizinde HKM’nin düşük olması gerekmektedir, bu durum ise gözlenen ve üretilen matrisler arasındaki yakınlığı/uyumu göstermektedir (Patır, 2009, s. 71-72).

3.3.3.3. Ortak Faktör Varyansı: İyi bir faktör analizinde, gözlenen değişkenlerdeki yüksek oranlı varyans ilk birkaç faktör tarafından belirlenmelidir ve ilk faktör en yüksek varyansı verirken diğer faktörlerin varyansı gittikçe azalmalıdır (Tabachnick ve Fidell, 1996, s. 638).

3.3.4. Analizin Alt Türleri

3.3.4.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA); “Çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkilere dayanarak, verilerin kavramsal olarak anlamlı ve özet şeklinde sunulmasını sağlayan çok değişkenli bir analizdir”. Araştırmalarda AFA kullanılmadan önce amacın bu olup olmadığı dikkatle değerlendirilmektedir ve bu durum AFA’yı benzer diğer yöntemlerden ayırmaktadır. Yani, araştırmacının amacı değişken uzayının arkasında yatan gizli yapıların ortaya çıkarılması ise AFA’nın kullanılması uygun olacaktır (Albayrak, 2005, s. 158).

AFA’da, ölçekte yer alan bir maddenin tanımlanacak olan başka bir faktörde yer alıp alması, o faktörle olan ilişkisini gösteren “Faktör Yük Değeri”nin yüksek olmasına bağlıdır.

Faktör yük değerinin genellikle 0.45 ve daha yüksek olması istenmekle birlikte yük değeri 0.30 olan maddeler de ölçekte tutulabilmektedirler (Büyüköztürk vd., 2004, s. 216). AFA'ya göre: tüm değişkenler ve bu değişkenlerin tüm doğrusal bileşimleri normal dağılmakta, “Çok Değişkenli Normallik Varsayımı”na uymaktadırlar. Varsayım; değişken çiftlerinin arasındaki ilişkinin doğrusal olduğunu işaret ettiğinden dolayı ilişkinin doğrusal olması, verilerin en az aralıklı ölçekte ölçülmüş olması, değişkenlerin birbirleri ile çok düşük ya da çok yüksek değil de belirli bir düzeyde ilişkili (0,25-0,90) olması ve ortak faktörlerin birbirleri ve artık faktörlerle ilişkisiz olmaları gerekmektedir (Doğan ve Başokçu, 2010, s. 66).

3.3.4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA): “Kuramsal bir temelden destek alarak pek çok değişkenden oluşturulan faktörlerin gerçek verilerle ne derece uyum gösterdiğini değerlendirmek için kullanılan bir analizdir.” Bir başka anlatımla DFA, önceden belirlenmiş ya da kurgulanmış bir yapının toplanan verilerle ne derece doğrulandığının sınanmasına dayanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2004, s. 216).

DFA, genellikle ölçek geliştirme ve geçerlilik analizlerinde kullanılmaktadır. AFA, hangi değişken gruplarının hangi faktör ile yüksek düzeyde ilişkili olduğunu test etmek için kullanılırken, belirlenen k sayıda faktöre katkıda bulunan değişken gruplarının bu faktörler ile yeterince temsil edilip edilmediğinin belirlenmesi için DFA'dan faydalanılmaktadır. DFA'da, ölçüm hataları arasındaki korelasyon belirlenirken, faktörlerin birbirleriyle korelasyonlarının eşit olması istenmektedir (Aytaç ve Öngen, 2012, s. 16).

4.UYGULAMA SONUÇLARI VE YORUMLARI

4.1. Kültür Göstergesi Sonuçları

Analizin 1. aşaması “Veri Setinin Faktör Analizi İçin Uygun Olup Olmadığının Değerlendirilmesi”dir ve bunun için “Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)” ile “Bartlett Testi” kullanılmıştır.

Tablo 1: KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO	,875
Bartlett	2890,434
	66
Anlamlılık	,000

Tablo 1’de; KMO %87,5 (,875)’tur. $87,5 > 0,50$ olduğu için veri setinin faktör analizi için oldukça uygun olduğu söylenebilecektir. Bartlett testi de anlamlıdır (,000). Testin anlamlı olması, değişkenler arasında yüksek korelasyonların bulunduğunu, başka bir deyişle veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Analizin 2. aşaması “Faktör Sayısının Belirlenmesi”dir. Bu aşamada, “Özdeğer İstatistiği 1’den Büyük Olan Faktörler” anlamlı kabul edilecektir.

Tablo 2: Özdeğer İstatistiğine Bağlı Faktör Sayısı ve Açıklanan Varyans Yüzdesi

Değişkenler									
	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde
1	9,049	75,412	75,412	9,049	75,412	75,412	7,934	66,117	66,117
2	1,512	12,597	88,009	1,512	12,597	88,009	2,627	21,893	88,009
3	,858	7,152	95,161						
4	,383	3,193	98,354						
5	,142	1,187	99,541						
6	,027	,223	99,764						
7	,012	,103	99,866						
8	,006	,053	99,919						
9	,005	,039	99,958						
10	,003	,023	99,982						
11	,001	,012	99,993						
12	,001	,007	100,000						

Tablo 2’de, özdeğer istatistiği 1’den büyük olan 2 faktör görülmektedir. Birinci faktör toplam varyansın %66,117’sini, birinci ve ikinci faktörler ise birlikte toplam varyansın %88,009’unu açıklamaktadırlar.

Analizin 3. aşaması “Ortak Varyansların Belirlenmesi”dir. Ortak varyans, bir değişkenin analizde yer alan diğer değişkenler ile paylaştığı varyans miktarını ifade etmektedir. Ortak varyans değeri 1’in üstünde çıkarsa, bu durumda veri setinin çok küçük olduğu veya araştırmada gerekenden çok ya da az sayıda faktör belirlendiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Ortak Varyans Tablosu

hks	1,000	,814
hkks	1,000	,852
hkys	1,000	,755
hkövms	1,000	,248
ssas	1,000	,991
sks	1,000	,994
sgs	1,000	,991
sses	1,000	,994
tsas	1,000	,979
tk	1,000	,963
tgs	1,000	,990
tses	1,000	,990

Tablo 3’te, en yüksek ortak varyansa SKS ve SSES değişkenlerinin sahip olduğu (.994) görölmektedir.

Analizin 4. aşaması “Rotasyon” aşamasıdır. Rotasyonun amacı, yorumlanabilir, anlamlı faktörler elde etmektir.

Tablo 4: Döndürölmüş Faktör Matrisi

	1	2
tgs	,971	,217
ssas	,969	,230
sks	,967	,244
sses	,967	,244
tses	,964	,246
sgs	,962	,255
tsas	,958	,249
tk	,949	,248
hkys	,117	,861
hks	,273	,860
hkks	,641	,664
hkövm	,108	,486

Tablo 4’te, iki faktör (sütunlar) ve her bir değişkenin faktörler altındaki ağırlıkları görölmektedir. Tabloda, TGS değişkeni en büyük ağırlığı 1. faktör altında (.971), HKYS değişkeni ise 2. faktör altında (.861) en yüksek ağırlıkları almışlardır.

Analizin 5. aşaması “Faktörlerin İsimlendirilmesi”dir. Faktörleri isimlendirebilmek için, bir faktör altında büyük ağırlıkları olan değişkenleri gruplamak gerekmektedir. Tablo 4’te; 1. faktör altında TGS (.971), SSAS (.969), SKS (.967), SSES (.967), TSES (.964), SGS (.962), TSAS (.958) ve TKS (.949) değişkenleri en büyük ağırlıklara sahiptirler. Bu değişkenler “Sinema” ve “Tiyatro” yani gösteri sanatları ile ilgili değişkenlerdir. Bu nedenle, birinci faktör “Görsel Sanatlar” faktörü olarak isimlendirilebilecektir. Tablodaki 2. faktör altında HKYS (.861), HKS (.860) ve HKKS (.664) değişkenleri en büyük ağırlıklara sahiptirler. Bu değişkenlerin hepsi de “Halk Kütüphanesi” ile ilgili değişkenlerdir. Bu nedenle, ikinci faktör “Kütüphane/Okuma Alışkanlığı” olarak adlandırılabilir.

Analizin 6. ve son aşaması “Faktör Skorlarının Yorumlanması”dır. Analize başlanmadan önce 12 değişken mevcut iken analiz sonrası bu sayı 2 faktöre indirgenmiştir. Aynı zamanda, faktör sayısı kadar da faktör skoru elde edilmiştir.

Tablo 5: Faktör Skorları

İller	1. Faktör Skorları	2. Faktör Skorları
ADANA	,13870	,57155
ADYAMAN	-,22114	-,25942
AFYONKARAHİSAR	-,22555	,14815
AĞRI	-,15017	-,53800
AKSARAY	-,15092	-,50855
AMASYA	-,10113	-,61752
ANKARA	1,82141	2,99786
ANTALYA	-,17873	2,10526
ARDAHAN	-,04490	-,1,17549
ARTVİN	-,08204	-,77034
AYDIN	-,07836	,51706
BALIKESİR	-,19950	,89778
BARTIN	,00258	-,1,08365
BATMAN	,00792	-,75951
BAYBURT	-,05450	-,1,08473
BİLECİK	-,09682	-,80990
BİNGÖL	-,05185	-,82630
BİTLİS	-,14229	-,59138
BOLU	-,04559	-,59649
BURDUR	-,17249	-,22995
BURSA	,31023	,17509
ÇANAKKALE	-,06746	-,36076
ÇANKIRI	-,19631	-,26756
ÇORUM	-,46532	,92587
DENİZLİ	-,15437	,87962
DIYARBAKIR	-,30234	,92980
DÜZCE	-,04502	-,90388
EDİRNE	-,12387	-,16776
ELAZIĞ	-,20758	-,08686
ERZİNCAN	-,23297	-,29850
ERZURUM	-,43025	1,01526
ESKİŞEHİR	,16779	-,17361
GAZİANTEP	,03810	,14065
GİRESUN	-,28604	,25680
GÜMÜŞHANE	-,13076	-,75035
HAKKARİ	-,07890	-,98358
HATAY	-,10832	,39925
İĞDIR	-,03041	-,1,12897
İSPARTA	-,58400	1,58803
İSTANBUL	8,43211	,27827
İZMİR	,97686	1,70127
KAHRAMANMARAŞ	-,11033	-,18041
KARABÜK	-,05697	-,71701
KARAMAN	-,09278	-,76775
KARS	-,13891	-,60590
KASTAMONU	-,16556	-,18332
KAYSERİ	-,19149	1,02682
KIRIKKALE	-,24464	-,18660
KIRKLARELİ	-,15008	-,32442
KİRŞEHİR	-,34030	,07523
KİLİS	-,02071	-,1,14824
KOCAELİ	,04867	,84360
KONYA	-,1,08002	4,65945
KÜTAHYA	-,27343	,27621
MALATYA	-,07686	,14690
MANİSA	-,56548	1,73733
MARDİN	-,17087	-,41730
MERSİN	-,09842	,68231
MUĞLA	,09620	-,07410
MUŞ	-,14968	-,60428
NEVŞEHİR	-,55757	1,51098
NİĞDE	-,24502	-,20973
ORDU	-,38172	,95046
OSMANIYE	-,08583	-,68458
RİZE	-,14188	-,22073

SAKARYA	,09505	-,55046
SAMSUN	-,20329	,55285
SIİRT	-,06463	-,94021
SINOP	-,13284	-,52639
SIVAS	-,55382	1,50584
ŞANLIURFA	-,16961	-,06407
ŞIRNAK	-,06520	-1,08515
TEKİRDAĞ	,10270	-,76482
TOKAT	-,06859	-,42736
TRABZON	,11713	,06496
TUNCELI	-,05902	-,95478
UŞAK	-,17708	-,22889
VAN	-,09187	-,56920
YALOVA	,10800	-1,29784
YOZGAT	-,20655	-,10434
ZONGULDAK	,10753	-,74956

Bu skor tablosunda ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde yorumlanabilecektir:

- Birinci faktör olan “Görsel Sanatlar”da öne çıkan iller; başta İstanbul

olmak üzere, Ankara, İzmir, Bursa, Eskişehir, Adana gibi büyükşehirlerdir. Büyük şehirler hemen her yönden diğer şehirlerden daha gelişmiştir, nüfus yoğunlukları fazladır ve şehirlerden beklentiler de nüfus oranı arttıkça artmaktadır. Temelde, arz-talep dengesinin sağlanabilmesi için, yetkililer tarafından, farklı alanlardaki yüksek beklenti taleplerinin karşılanması ve topluma gereken hizmetlerin arz edilmesi gerekmektedir ki bu alanlardan birisi de görsel sanatlardır. Bu nedenle, çalışmada, büyükşehirlerde “sinema” ve “tiyatro” ile ilgili skorların yüksek çıkması normal karşılanabilecektir.

- İkinci faktör olan “Kütüphane/Okuma Alışkanlığı”nda öne çıkan iller;

Konya, Ankara, Antalya, Manisa, İzmir, Nevşehir, Sivas ve Erzurum’dur. Bu illerin çoğunluğu ülkemizin İç Anadolu bölgesinde yer almaktadır. İç Anadolu bölgesi, Ankara ilimiz haricinde, birçok yönden, diğer bölgelere göre daha dışa kapalı ve pasif halde bulunmaktadır. Bu bölgedeki şehirlerde arz edilen hizmet çeşidi ve sayısı az olduğu için, bu şehirlerde yaşayan nüfusun okuma alışkanlığına yöneldiği tahmin edilmektedir.

4.2. Sanayi Göstergesi Sonuçları

Sanayi göstergesine ait KMO ve Bartlett testinin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmektedir:

Tablo 6: KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO	,923
Bartlett	6360,646
	153
Anlamlılık	,000

Tablo 6’da, KMO %92,3 (,923)’tür. $92,3 > 0,50$ olduğu için veri setinin faktör analizi için çok uygun olduğu söylenebilecektir. Bartlett testi de anlamlıdır (,000).

Tablo 7: Özdeğer İstatistiğine Bağlı Faktör Sayısı ve Açıklanan Varyans Yüzdesi

Değişkenler						
	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde
1	16,804	93,356	93,356	16,804	93,356	93,356
2	,727	4,040	97,396			
3	,295	1,637	99,033			
4	,067	,372	99,404			
5	,037	,205	99,609			
6	,022	,122	99,731			
7	,016	,090	99,820			
8	,014	,076	99,896			
9	,006	,035	99,932			
10	,005	,028	99,960			
11	,003	,015	99,975			
12	,001	,008	99,983			
13	,001	,007	99,990			
14	,001	,005	99,994			
15	,000	,002	99,996			
16	,000	,002	99,998			
17	,000	,001	99,999			
18	,000	,001	100,000			

Tablo 7’de, özdeğer istatistiği 1’den büyük olan 1 faktör görülmektedir. Birinci faktör, toplam varyansın %93,356’sını açıklamaktadır.

Tablo 8: Ortak Varyans Tablosu

tovb	1,000	,335
mvt	1,000	,907
ima	1,000	,973
egbvi	1,000	,850
kayvi	1,000	,956
inş	1,000	,989
tvpt	1,000	,988
uvd	1,000	,978
kvyhf	1,000	,959
bvi	1,000	,960
fvsf	1,000	,990
gaf	1,000	,991
mbvtf	1,000	,994
ivdhf	1,000	,987
eği	1,000	,996
isvshf	1,000	,984
ksedvs	1,000	,975
dhf	1,000	,993

Tablo 8’de, en yüksek varyansa sahip olan değişkenin EĞİ (,996) değişkeni olduğu ve en yüksek-en yakın varyanslara MBVTF (,994) ile DHF (,993) değişkenlerinin sahip oldukları görölmektedir.

Tablo 7’de, bir faktör (sütun) var olduğu için rotasyon yapılamayacaktır. Bu durumda, değişken özel olarak adlandırılmayacak, onun yerine bu faktör, göstergesinin ismi de olan “Sanayi” olarak adlandırılacaktır.

Analize başlanmadan önce 18 değişken mevcut iken analiz sonrası bu sayı 1 faktöre indirgenmiştir. Aynı zamanda, faktör sayısı kadar da faktör skoru elde edilmiştir.

Tablo 9: Faktör Skorları

İller	1. Faktör Skorları
ADANA	,38655
ADYAMAN	-,24833
AFYONKARAHISAR	-,11041
AĞRI	-,33848
AKSARAY	-,25478
AMASYA	-,29140
ANKARA	2,52235
ANTALYA	,92792
ARDAHAN	-,38945
ARTVIN	-,34666
AYDIN	,11436
BALIKESİR	,14711
BARTIN	-,35685
BATMAN	-,29531
BAYBURT	-,38754

BİLECİK	-,33032
BİNGÖL	-,35604
BİTLİS	-,33940
BOLU	-,28797
BURDUR	-,25822
BURSA	,75449
ÇANAKKALE	-,15796
ÇANKIRI	-,35160
ÇORUM	-,21187
DENİZLİ	,07369
DIYARBAKIR	-,04327
DÜZCE	-,28560
EDİRNE	-,18413
ELAZIĞ	-,18997
ERZİNCAN	-,33360
ERZURUM	-,23104
ESKİŞEHİR	-,03011
GAZİANTEP	,19189
GİRESUN	-,27278
GÜMÜŞHANE	-,36873
HAKKARİ	-,36498
HATAY	,04884
İĞDIR	-,36680
ISPARTA	-,23272
İSTANBUL	8,00516
İZMİR	1,61958
KAHRAMANMARAŞ	-,09937
KARABÜK	-,33087
KARAMAN	-,31671
KARS	-,35603
KASTAMONU	-,27709
KAYSERİ	,06211
KIRIKKALE	-,31646
KIRKLARELİ	-,23156
KİRŞEHİR	-,30595
KİLİS	-,37022
KOCAELİ	,25726
KONYA	,47064
KÜTAHYA	-,20888
MALATYA	-,16299
MANİSA	,07859
MARDİN	-,24267
MERSİN	,27567
MUĞLA	,19784
MUŞ	-,34336
NEVŞEHİR	-,24439
NİĞDE	-,29541
ORDU	-,20101
OSMANIYE	-,26599
RİZE	-,29707
SAKARYA	-,00790
SAMSUN	,02034
SİİRT	-,35556
SİNOP	-,34305
SİVAS	-,21569
ŞANLIURFA	,06636
ŞIRNAK	-,33081
TEKİRDAĞ	,08185
TOKAT	-,23860
TRABZON	-,11691
TUNCELİ	-,38744
UŞAK	-,26817
VAN	-,18204
YALOVA	-,28407
YOZGAT	-,26569
ZONGULDAK	-,22431

Bu skor tablosunda ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde yorumlanabilecektir:

- Tek faktör olan “Sanayi”de öne çıkan iller; başta İstanbul olmak

üzere, Ankara, İzmir, Antalya, Bursa gibi büyükşehirlerdir. Büyükşehirler, diğer şehirlere oranla, hemen her alanda olduğu gibi sanayi alanında da daha ileri düzeyde bulunmaktadır. Bu nedenle, çalışmada, büyükşehirlerde “Sanayi” ile ilgili skorların yüksek çıkması normal karşılanabilecektir.

4.3. Toplumsal Yapı Göstergesi Sonuçları

Toplumsal yapı göstergesine ait KMO ve Bartlett testinin sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 10: KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO	,727
Bartlett	846,998
	6
Anlamlılık	,000

Tablo 10’da, KMO %72,7 (,727)’dir. $72,7 > 0,50$ olduğu için veri setinin faktör analizi için uygun olduğu söylenebilecektir. Bartlett testi de anlamlıdır (,000).

Tablo 11: Özdeğer İstatistiğine Bağlı Faktör Sayısı ve Açıklanan Varyans Yüzdesi

Değişkenler						
	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde
1	3,932	98,302	98,302	3,932	98,302	98,302
2	,040	,997	99,299			
3	,023	,570	99,869			
4	,005	,131	100,000			

Tablo 11’de, özdeğer istatistiği 1’den büyük olan 1 faktör görülmektedir. Birinci faktör toplam varyansın %98,302’sini açıklamaktadır.

Tablo 12: Ortak Varyans Tablosu

tkh	1,000	,982
çaoğ	1,000	,988
gaoh	1,000	,985
çabh	1,000	,977

Tablo 12’de, en yüksek varyansa sahip olan değişkenin ÇAOH (,988) değişkeni olduğu ve en yüksek-en yakın varyanslara ÇAOH (,988) ile GAOH (,985) değişkenlerinin sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 11’de bir faktörün (sütunun) var olduğu ve bu durumda rotasyonun yapılamayacağı görülmektedir. Bu durumda, değişken özel olarak adlandırılmayacak, onun yerine bu faktör, göstergesinin de ismi olan “Toplumsal Yapı” olarak adlandırılacaktır.

Analize başlanmadan önce 4 değişken mevcut iken analiz sonrası bu sayı 1 faktöre indirgenmiştir. Aynı zamanda, faktör sayısı kadar da faktör skoru elde edilmiştir.

Tablo 13: Faktör Skorları

İller	1. Faktör Skorları
ADANA	,48240
ADIYAMAN	-,28923
AFYONKARAHISAR	-,13416
AĞRI	-,32261
AKSARAY	-,30145
AMASYA	-,32727
ANKARA	2,34439
ANTALYA	,89797
ARDAHAN	-,44975
ARTVİN	-,39471
AYDIN	,13031
BALIKESİR	,23565
BARTIN	-,38914
BATMAN	-,32562
BAYBURT	-,45564
BİLECİK	-,38283
BİNGÖL	-,39072
BİTLİS	-,38773
BOLU	-,30472
BURDUR	-,34722
BURSA	,96428
ÇANAKKALE	-,16905
ÇANKIRI	-,38147
ÇORUM	-,19929
DENİZLİ	,04349
DIYARBAKIR	,04330
DÜZCE	-,31280
EDİRNE	-,24233
ELAZIĞ	-,22776
ERZİNCAN	-,37535
ERZURUM	-,18451
ESKİŞEHİR	,10016
GAZİANTEP	,24995
GİRESUN	-,20591
GÜMÜŞHANE	-,40413
HAKKARİ	-,41758
HATAY	,11934
İĞDIR	-,42512
ISPARTA	-,24826
İSTANBUL	7,86886
İZMİR	2,00042
KAHRAMANMARAŞ	-,06977
KARABÜK	-,35780
KARAMAN	-,38359
KARS	-,37875
KASTAMONU	-,25883
KAYSERİ	,08597
KIRIKKALE	-,35021
KIRKLARELİ	-,29574
KİRŞEHİR	-,37549
KİLİS	-,44637
KOCAELİ	,33917
KONYA	,48809

KÜTAHYA	-,17365
MALATYA	-,13557
MANİSA	,22483
MARDİN	-,23080
MERSİN	,38154
MUĞLA	,13820
MUŞ	-,36828
NEVŞEHİR	-,35005
NİĞDE	-,33716
ORDU	-,06640
OSMANIYE	-,29526
RİZE	-,31473
SAKARYA	,00035
SAMSUN	,18175
SİİRT	-,40029
SİNOP	-,37034
SİVAS	-,18627
ŞANLIURFA	,09213
ŞIRNAK	-,35441
TEKİRDAĞ	,00234
TOKAT	-,18526
TRABZON	-,07114
TUNCELİ	-,44502
UŞAK	-,29702
VAN	-,14361
YALOVA	-,33804
YOZGAT	-,26832
ZONGULDAK	-,17037

Bu skor tablosunda ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde yorumlanabilecektir:

- Tek faktör olan “Toplumsal Yapı”da öne çıkan iller; başta İstanbul

olmak üzere, Ankara, İzmir, Bursa, Antalya gibi büyükşehirlerdir. Büyükşehirler, diğer şehirlere göre nüfus yoğunlukları ve yoğunlukla doğru orantılı olarak aile çeşitliliği de fazladır. Bu nedenle, çalışmada, büyükşehirlerde “Toplumsal Yapı” ile ilgili skorların yüksek çıkması normal karşılanabilecektir.

4.4. Ulaştırma Göstergesi Sonuçları

Ulaştırma göstergesine ait KMO ve Bartlett testinin sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 14: KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO	,875
Bartlett	2123,604
	45
Anlamlılık	,000

Tablo 14’te, KMO %87,5 (,875)’tir. $87,5 > 0,50$ olduğu için veri setinin faktör analizi için oldukça uygun olduğu söylenebilecektir. Bartlett testi de anlamlıdır (,000).

Tablo 15: Özdeğer İstatistiğine Bağlı Faktör Sayısı ve Açıklanan Varyans Yüzdesi

Değişkenler									
	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde
1	8,296	82,965	82,965	8,296	82,965	82,965	6,277	62,774	62,774
2	1,168	11,678	94,643	1,168	11,678	94,643	3,187	31,869	94,643
3	,295	2,948	97,591						
4	,124	1,245	98,835						
5	,049	,487	99,322						
6	,030	,298	99,619						
7	,022	,222	99,841						
8	,009	,095	99,936						
9	,005	,051	99,988						
10	,001	,012	100,000						

Tablo 15’te, özdeğer istatistiği 1’den büyük olan 2 faktör görülmektedir. Birinci faktör toplam varyansın %62,774’ünü, birinci ve ikinci faktörler ise birlikte toplam varyansın %94,643’ünü açıklamaktadır.

Tablo 16: Ortak Varyans Tablosu

tkks	1,000	,971
mksotom	1,000	,982
tkös	1,000	,971
mksmin	1,000	,944
mksoto	1,000	,976
mkskamt	1,000	,993
mkskam	1,000	,968
tkys	1,000	,958
mksmot	1,000	,773
mksstra	1,000	,929

Tablo 16’da, en yüksek ortak varyansa TKKS ve TKÖS değişkenlerinin sahip olduğu (.971) görülmektedir.

Tablo 17: Döndürülmüş Faktör Matrisi

	1	2
mksotom	,957	,258
mksmin	,952	,192
mkskamt	,937	,338
mksoto	,934	,322
mkskam	,928	,327
tkks	,759	,629
tkys	,728	,653
mktstra	,056	,962
tkös	,679	,714
mksmot	,522	,708

Tablo 17’de; MKTSOTOM değişkeni en büyük ağırlığı 1. faktör altında (.957), MKTSTRA değişkeni ise 2. faktör altında (.962) en yüksek ağırlıkları almışlardır.

Tablo 17’de: 1. faktör altında MKTSOTOM (.957), MKTSMİN (.952), MKTSKAMT (.937), MKTSOTO (.934), MKTSKAM (.928), TKKS (.759), TKYS (.728), TKÖS (.679) ve MKTSMOT (.522) değişkenleri en büyük ağırlıklara sahip iken; 2. faktör altında MKTSTRA (.962), TKÖS (.714), MKTSMOT (.708), TKYS (.653) ve TKKS (.629) değişkenlerinin en büyük ağırlıklara sahip oldukları görülmektedir. Sonuçlara göre, iki faktörde de yüksek değerli ve ortak olan “TKÖS, MKTSMOT, TKYS ve TKKS” değişkenleri bulunmaktadır. Ancak, her bir değişkenin yer alacağı faktörler belirlenirken, her bir değişken tek bir faktörde yer almalıdır. Bu nedenle, bu ortak değişkenler daha yüksek değer aldıkları faktör altında toplanacaktır. Bu durumda; 1. faktör altında “MKTSOTOM (.957), MKTSMİN (.952), MKTSKAMT (.937), MKTSOTO (.934), MKTSKAM (.928), TKKS (.759), TKYS (.728)” değişkenleri yer alırken, 2. faktör altında “MKTSTRA (.962), TKÖS (.714), MKTSMOT (.708)” değişkenleri yer alacaktır.

Bu değişkenler farklı anlamlara sahip gibi görünse de, aslında hepsi trafik kazaları, daha çok karayolu ile ilgililerdir. Bu durumda, faktörler arasında görülen temel fark; 1. faktördeki araçların daha çok kentlerde, 2. faktördeki araçların ise daha çok kırsal kesimde kullanılan araçlar olmalarıdır. Bu nedenle, 1. faktör “Kentsel”, 2. faktör “Kırsal” olarak adlandırılabilir.

Analize başlanmadan önce 10 değişken mevcut iken analiz sonrası bu sayı 2 faktöre indirgenmiştir. Aynı zamanda, faktör sayısı kadar da faktör skoru elde edilmiştir.

Tablo 18: Faktör Skorları

İller	1. Faktör Skorları	2. Faktör Skorları
ADANA	,04094	1,69259
ADYAMAN	-,21930	-,34467
AFYONKARAHİSAR	-,45120	,92616
AĞRI	-,19783	-,64579
AKSARAY	-,24933	-,24929
AMASYA	-,30323	-,24060
ANKARA	2,73934	1,27757
ANTALYA	,58732	2,41044
ARDAHAN	-,32775	-,69941
ARTVİN	-,07732	-,101475
AYDIN	-,24178	1,27058
BALIKESİR	-,51900	2,06126
BARTIN	-,17004	-,84631
BATMAN	-,16433	-,81979
BAYBURT	-,21374	-,93175
BİLECİK	-,23354	-,64912
BİNGÖL	-,14320	-,91553
BİTLİS	-,17045	-,84887
BOLU	-,31158	-,20809
BURDUR	-,36083	-,02944
BURSA	,47120	1,74234
ÇANAKKALE	-,42833	,51796
ÇANKIRI	-,32049	-,47211
ÇORUM	-,53687	,61465
DENİZLİ	-,28095	1,18979
DIYARBAKIR	-,16329	-,05494
DÜZCE	-,12133	-,50617
EDİRNE	-,46281	,14765
ELAZIĞ	-,06820	-,52566
ERZİNCAN	-,18465	-,69313
ERZURUM	-,19873	-,21101
ESKİŞEHİR	-,04551	-,03419
GAZİANTEP	,24032	,60106
GİRESUN	,10532	-,93582
GÜMÜŞHANE	-,18428	-,88668
HAKKARİ	-,15712	-,103757
HATAY	,29660	,67531
İĞDIR	-,17259	-,90019
İSPARTA	-,28335	-,02275
İSTANBUL	8,03319	-,83828
İZMİR	1,12262	2,82126
KAHRAMANMARAŞ	,01068	-,03357
KARABÜK	-,13525	-,79710
KARAMAN	-,24654	-,49828
KARS	-,39885	-,39016
KASTAMONU	-,40812	,09299
KAYSERİ	,19549	,27236
KIRIKKALE	-,18813	-,62712
KIRKLARELİ	-,31340	-,24997
KİRŞEHİR	-,25794	-,56453
KİLİS	-,25321	-,73059
KOCAELİ	,62198	-,11366
KONYA	-,16640	3,14738
KÜTAHYA	-,35270	,29631
MALATYA	-,19371	-,10195
MANİSA	-,75498	3,13173
MARDİN	-,05733	-,68760
MERSİN	,37319	1,44649
MUĞLA	,02755	1,05466
MUŞ	-,29228	-,63732
NEVŞEHİR	-,28014	-,24669
NİĞDE	-,25964	-,31424
ORDU	,26905	-,100273
OSMANIYE	-,19867	-,12478
RİZE	,07410	-,102762

SAKARYA	-.16806	.51489
SAMSUN	-.23316	1,08083
SIİRT	-.16393	-.93562
SİNOP	-.21427	-.66925
SİVAS	-.36979	.25696
ŞANLIURFA	-.21891	.64911
ŞIRNAK	-.02835	-.99558
TEKİRDAĞ	-.05374	.23071
TOKAT	-.52424	.55112
TRABZON	.43482	-1,01217
TUNCELI	-.19742	-1,01558
UŞAK	-.25718	-.25932
VAN	.04212	-.65854
YALOVA	-.08304	-.92470
YOZGAT	-.48264	.19172
ZONGULDAK	.02918	-.68531

Bu skor tablosunda ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde yorumlanabilecektir:

- Birinci faktör olan “Kentsel”de öne çıkan iller; başta İstanbul olmak

üzere, Ankara, İzmir, Kocaeli, Antalya, Bursa gibi büyükşehirlerdir. Büyük şehirlerin nüfus yoğunlukları fazladır ve fazla nüfusu taşıyabilmek için de şehirlerdeki ulaşım ağları çeşitli ve gelişmiştir. En çok kullanılan ulaşım şekli karayoludur. Karayolu’nda en çok kullanılan araçlar otomobil, kamyonet, minibüs, otobüs, kamyon gibi araçlardır. Buna bağlı olarak, karayollarında dolayısı ile bu tür araçlarda, kaza, yaralanma ve ölüm sayıları da genellikle yüksek olmaktadır. Bu nedenle, çalışmada, büyükşehirlerde “Kentsel” ile ilgili skorların yüksek çıkması normal karşılanabilecektir.

- İkinci faktör olan “Kırsal”da öne çıkan iller; Konya, Manisa, İzmir,

Antalya, Balıkesir, Bursa, Adana ve Mersin’dir. Bu iller ülkemizin farklı bölgelerine dağılmıştır ancak Konya ilimiz haricinde kıyı bölgelerimizde ya da kıyıya yakın diyebileceğimiz gelişmiş şehirlerdir. Sayılan tüm iller aynı zamanda tarım yapılan illerdir. Tarımda, insan gücü dışında çeşitli araçlar kullanılmaktadır ancak en çok kullanılan araçlardan biri traktördür ve kırsal kesimde tarım amaçlı olmasa da günlük hayatta en çok kullanılan araçlardan biri de motosiklettir. Buna bağlı olarak, kırsal kesimde dolayısı ile bu tür araçlarda ölüm sayıları da genellikle yüksek olmaktadır. Bu nedenle, çalışmada, “Kırsal” ile ilgili skorların yüksek çıkması normal karşılanabilecektir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada yapılan analiz sonucunda:

“Kültür” göstergesinin 12 değişkeni 2 faktöre indirgenmiştir. Birinci faktör olan “Görsel Sanatlar”da öne çıkan iller; başta İstanbul olmak üzere, Ankara, İzmir, Bursa, Eskişehir, Adana gibi büyükşehirlerdir. Büyükşehirlerin, birçok nedenden dolayı, hemen her yönden diğer şehirlerden daha gelişmiş ve buna bağlı olarak nüfus yoğunluklarının fazla olması bu şehirlerdeki popülasyonun da çok çeşitli olmasına neden olmuştur. Popülasyon çeşitlerinin farklı ve fazla olması, popülasyonu oluşturan insanların yaşadıkları şehirden beklentilerinin de farklı ve fazla olmasına neden olmaktadır. İnsanların taleplerini karşılayabilmek ise şehir yöneticilerinin başlıca görevlerindedir ve karşılama oranı yükseldikçe yöneticilerin başarı oranları da yükselmektedir. Bu nedenle, yöneticiler, diğer sebeplerinin yanısıra, daha başarılı olabilmek adına, yoğun talepleri karşılayabilmek için beklentilere göre çok farklı ve fazla miktarda etkinlik düzenlemektedir. Düzenlenen etkinliklerden bir kısmı da “Görsel Sanatlar” dahilinde sayılabilecek “Sinema” ve “Tiyatro” gibi sanatlardır. İşte bu nedenle, çalışmada,

büyükşehirlerde “sinema” ve “tiyatro” ile ilgili skorların yüksek çıkması normal karşılanabilecektir. İkinci faktör olan “Kütüphane/Okuma Alışkanlığı”nda öne çıkan iller; Konya, Ankara, Antalya, Manisa, İzmir, Nevşehir, Sivas ve Erzurum’dur. Bu illerin çoğunluğu ülkemizin İç Anadolu bölgesinde yer almaktadır. İç Anadolu bölgesi, Ankara ilimiz haricinde, birçok yönden, diğer bölgelere göre daha dışa kapalı ve pasif halde bulunmaktadır. Bu bölgedeki şehirlerde arz edilen hizmet çeşidi ve sayısı az olduğu için, bu şehirlerde yaşayan nüfusun okuma alışkanlığına yöneldiği tahmin edilmektedir.

“Sanayi” göstergesinin 18 değişkeni 1 faktöre indirgenmiştir. Tek faktör olan “Sanayi”de öne çıkan iller; başta İstanbul olmak üzere, Ankara, İzmir, Antalya, Bursa gibi büyükşehirlerdir. Büyükşehirler, diğer şehirlere oranla, hemen her alanda olduğu gibi sanayi alanında da daha ileri düzeyde bulunmaktadır. Bu nedenle, çalışmada, büyükşehirlerde “Sanayi” ile ilgili skorların yüksek çıkması normal karşılanabilecektir.

“Toplumsal Yapı” göstergesinin 4 değişkeni 1 faktöre indirgenmiştir. Tek faktör olan “Toplumsal Yapı”da öne çıkan iller; başta İstanbul olmak üzere, Ankara, İzmir, Bursa, Antalya gibi büyükşehirlerdir. Büyükşehirlerde, diğer şehirlere göre nüfus yoğunlukları ve yoğunlukla doğru orantılı olarak aile çeşitliliği de fazladır. Bu nedenle, çalışmada, büyükşehirlerde “Toplumsal Yapı” ile ilgili skorların yüksek çıkması normal karşılanabilecektir.

“Ulaştırma” göstergesinin 10 değişkeni 2 faktöre indirgenmiştir. Birinci faktör olan “Kentsel”de öne çıkan iller; başta İstanbul olmak üzere, Ankara, İzmir, Kocaeli, Antalya, Bursa gibi büyükşehirlerdir. Büyük şehirlerin nüfus yoğunlukları fazladır ve fazla nüfusu taşıyabilmek için de şehirlerdeki ulaşım ağları çeşitli ve gelişmiştir. En çok kullanılan ulaşım şekli karayoludur. Karayolu’nda en çok kullanılan araçlar otomobil, kamyonet, minibüs, otobüs, kamyon gibi araçlardır. Buna bağlı olarak, karayollarında dolayısı ile bu tür araçlarda, kaza, yaralanma ve ölüm sayıları da genellikle yüksek olmaktadır. Bu nedenle, çalışmada, büyükşehirlerde “Kentsel” ile ilgili skorların yüksek çıkması normal karşılanabilecektir. İkinci faktör olan “Kırsal”da öne çıkan iller; Konya, Manisa, İzmir, Antalya, Balıkesir, Bursa, Adana ve Mersin’dir. Bu iller ülkemizin farklı bölgelerine dağılmıştır ancak Konya ilimiz haricinde kıyı bölgelerimizde ya da kıyıya yakın diyebileceğimiz gelişmiş şehirlerdir. Sayılan tüm iller aynı zamanda tarım yapılan illerdir. Tarımda, insan gücü dışında çeşitli araçlar kullanılmaktadır ancak en çok kullanılan araçlardan biri traktördür ve kırsal kesimde tarım amaçlı olmasa da günlük hayatta en çok kullanılan araçlardan biri de motosiklettir. Buna bağlı olarak, kırsal kesimde dolayısı ile bu tür araçlarda ölüm sayıları da genellikle yüksek olmaktadır. Bu nedenle, çalışmada, “Kırsal” ile ilgili skorların yüksek çıkması normal karşılanabilecektir.

6. KAYNAKÇA

- Albayrak, A. S. (2005). "Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Çok Değişkenli İstatistik Yöntemlerle İncelenmesi", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 153-177.
- Alkin, K., Bulu, M., Kaya, H. (2007). "İller Arası Rekabet Endeksi: Türkiye’deki İllerin Rekabetçilik Seviyelerinin Göreceli Olarak Ölçülebilmesi İçin Bir Yaklaşım", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11): 221-235.
- Altınbaş, S., Doğruel, F., Güneş, M. (2002). "Türkiye’de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı mı?", *VI. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi Bildirisi*, s. 1-22.
- Aytaç, M., Öngen, B. (2012). "Doğrulayıcı Faktör Analizi İle Yeni Çevresel Paradigma Ölçeğinin Yapı Geçerliliğinin İncelenmesi", *İstatistikçiler Dergisi*, (5): 14-22.
- Batty, M. (2012). "Building A Science of Cities", *Elsevier Science*, 29(1): 9-16.
- Beaverstocka, J. V., Smith, R. G., Taylora, P. J. (1999). "A Roster of World Cities", *Elsevier Science*, 16(6): 445-458.
- Bradley, A., Hall, T., Harrison, M. (2002). "Selling Cities: Promoting New Images for Meetings Tourism", *Elsevier Science*, 19(1): 61-70.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Özkahveci, Ö., Demirel, F. (2004). "Güdülenme ve Öğrenme Stratejileri Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, s. 216.
- Çolakoğlu, Ö. M., Büyükekeşi, C. (2014). "Evaluation of Factors Effecting Exploratory Factor Analysis Process", *Karaelmas Journal of Educational Sciences*, 2(1): 58-64.
- Dağdemir, Ö., Acaroğlu, H. (2011). "Türkiye’de Bölgesel Gelir Dağılımının İller Düzeyinde Analizi: 1990-2006", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1): 39-56.
- Doğan, N., Başokçu, T. O. (2010). "İstatistik Tutum Ölçeği İçin Uygulanan Faktör Analizi ve Aşamalı Kümeleme Analizi Sonuçlarının Karşılaştırılması", *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 1(2): 65-71.
- Göçer, K. (2002). *Avrupa Birliği Adaylığı Sürecinde Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyleri*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Karaalp, H. S., Erdal, F. (2009). "Türkiye’de İller ve Bölgeler Arasında Gelir Farklılıkları: Bir Sigma Yakınsama Analizi", *T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Davraz Kongresi Bildirisi*, s. 27-39.
- Kavouras, I. G., Koutrakis, P., Cereceda-Balic, F., Oyola, P. (2001). "Source Apportionment of PM10 and PM25 in Five Chilean Cities Using Factor Analysis", *Journal of the Air & Waste Management Association*, 51(3): 451-464.
- Manly, B. F. J. (1986). *Multivariate Statistical Methods: A Primer*, Chapman and Hall Ltd., 1. Baskı, ABD.
- Özdemir, A. İ., Altıparmak, A. (2005). "Sosyo-Ekonomik Göstergeler Açısından İllerin Gelişmişlik Düzeyinin Karşılaştırmalı Analizi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (24): 97-110.
- Patır, S. (2009). "Faktör Analizi İle Öğretim Üyesi Değerleme Çalışması", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4): 69-86.
- Spearman, C. E. (1904). "General Intelligence, Objectively Determined and Measured", *The American Journal of Psychology*, 15(2): 201-292.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. (1996). *Using Multivariate Statistics*, Harper Collins College Publisher, 3. Baskı, ABD.
- Taylor, P. J. (1997). "Hierarchical Tendencies Amongst World Cities: A Global Research Proposal", *Elsevier Science*, 14(6): 323-332.
- Turok, I., Mykhnenko, V. (2007). "The Trajectories of European Cities, 1960–2005", *Elsevier Science*, 24(3): 165-182.
- TÜİK. (2017). <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do>.
- Urena, J. M., Menerault, P., Garmendia, M. (2009). "The High-Speed Rail Challenge for Big Intermediate Cities: A National, Regional and Local Perspective", *Elsevier Science*, 26(5): 266-279.

EK: ÇALIŞMADA KULLANILAN DEĞİŞKENLER VE AÇILIMLARI

Göstergeler	Değişkenleri	Değişkenlerin Açılımları
Kültür	hks	Halk Kütüphane Sayısı
	hkks	Halk Kütüphane Kitap Sayısı
	hkys	Halk Kütüphane Yararlanma Sayısı
	hkövms	Halk Kütüphane Ödünç Verilen Materyal Sayısı
	ssas	Sinema Salon Sayısı
	sks	Sinema Koltuk Sayısı
	sgs	Sinema Gösteri Sayısı
	sses	Sinema Seyirci Sayısı
	tsas	Tiyatro Salon Sayısı
	tk	Tiyatro Koltuk Sayısı
	tgs	Tiyatro Gösteri Sayısı
	tses	Tiyatro Seyirci Sayısı
	Sanayi	tovb
mvt		Madencilik ve Taşocakçılığı
ima		İmalat
egbvi		Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme
kayvi		Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme
inş		İnşaat
tvpt		Toptan ve Perakende Ticaret
uvd		Ulaştırma ve Depolama
kvyhf		Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri
bvi		Bilgi ve İletişim
fvfs		Finans ve Sigorta Faaliyetleri
gaf		Gayrimenkul Faaliyetleri
mbvtf		Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler
ivdhf		İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri
eği		Eğitim
isvshf		İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri
ksedvs		Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor
dhf		Diğer Hizmet Faaliyetleri

Toplumsal Yapı	tkh	Toplam Hanehalkı Sayısı
	çaoh	Çekirdek Aileden Oluşan Hanehalkı
	gaoh	Geniş Aileden Oluşan Hanehalkı
	çabh	Çekirdek Aile Bulunmayan Hanehalkı
Ulaştırma	tkks	Trafik Kazaları Kaza Sayısı
	mksotom	Motorlu Kara Taşıtları Sayısı Otomobil
	tkös	Trafik Kazaları Ölü Sayısı
	mksmin	Motorlu Kara Taşıtları Sayısı Minibüs
	mksoto	Motorlu Kara Taşıtları Sayısı Otobüs
	mkskamt	Motorlu Kara Taşıtları Sayısı Kamyonet
	mkskam	Motorlu Kara Taşıtları Sayısı Kamyon
	tkys	Trafik Kazaları Yaralı Sayısı
	mksmot	Motorlu Kara Taşıtları Sayısı Motosiklet
	mksstra	Motorlu Kara Taşıtları Sayısı Traktör

1998 SURIYE'YE TÜRK KUVVET KULLANMA TEHDİDİNİN HUKUKİLİĞİ¹

Yrd. Doç. Dr. Özhan HANCILAR²

Özet

Ülkesindeki iç savaşın başlangıcından bu yana Suriye rejimi, Türkiye'yi asileri desteklemekle suçluyor. Yaklaşık 20 sene önce, iki komşu devletin hukukî pozisyonları tümüyle farklıydı. Öyle ki, 1998'de Türkiye, Suriye'yi ayrılıkçı Kürt silahlı grup PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ı ülkesinde barındırmasından caydırmak için kuvvet kullanma tehdit etti. Ancak uluslararası hukuk, uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmayı ya da kuvvet kullanma tehdidinde bulunmayı yasaklamaktadır. Uluslararası hukuku ihlal etmekten kaçınmak amacıyla Türkiye, bu yasağın tek istisnası olan meşru müdafaa hakkını, kuvvet kullanma tehdidini savunmak için ileri sürmüştür. Bu makalenin amacı, Türkiye'nin eyleminin uluslararası hukuka uygunluğunu araştırmaktır. Bu maksatla, meşru müdafaa hakkı eldeki çalışmanın temel hukukî konusu olacaktır. Olayların kısaca anılmasından sonra; makale, meşru müdafaa hakkında BM Antlaşması'na ve örf ve adet hukuku kurallarına bakacağı gibi, konuyla ilgili devlet uygulamasına ve yargı kararlarına da bakacaktır. Bu makalede, Türkiye'nin meşru müdafaa önleminin meşrulukla gayrimeşruluk arasındaki gri alanda yer aldığı ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası hukuk, Suriye, Türkiye, PKK, kuvvet kullanma*

THE LEGALITY OF THE 1998 TURKISH THREAT OF FORCE AGAINST SYRIA

Abstract

Since the beginning of the civil war in its country, the Syrian regime has been accusing Turkey of supporting the rebels. Almost 20 years ago, the legal positions of these two neighbouring countries were sharply different, such that in 1998, Turkey threatened to use force against Syria to deter this country from harbouring Abdullah Öcalan, the leader of the Kurdish separatist armed group, the PKK. However, international law prohibits the threat or use of force in international relations. In order to avoid violating international law, Turkey invoked self-defence, the only exception to this prohibition, to justify its threat to use force against Syria. The aim of this article to examine the legality of the Turkish action under international law. To this end, the right of self-defence will be the central theme of the present work. After a review of the cases, the article will look at the U.N. Charter and the customary rules on self-defence as well as the relevant state practice and the case law. It will be argued in this article that the self-defensive measure of Turkey is in the gray area between legitimacy and illegitimacy.

Key Words: *International law, Syria, Turkey, PKK, use of force*

¹ Bu makale, yazarın 2010'da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda hazırladığı "PKK Terorizmi ve Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Açısından Kuvvet Kullanma Hakkı" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Pamukkale Üniversitesi, hancilar@yahoo.com

1. GİRİŞ

Türkiye, Suriye İç Savaşı'nın neden olduğu uluslararası hukuk ve politika sorunlarıyla uğraşırken; Suriye rejimi, Türkiye'nin de aralarında olduğu kimi devletleri silahlı muhalifleri destekleyerek kendisine saldırı düzenlemekle suçluyor. PKK (Partiya Karkerên Kurdistan - Kürdistan İşçi Partisi)'nin silahlı eylemlerini başlattığı 1984'den 1998'e kadarki süreçte ise, aynı gerekçeyle Türkiye Suriye'yi suçluyordu. Öyle ki, Suriye'yi kendisine yönelik PKK tehdidinin arkasında olmakla suçlayan Türkiye, 1998'de, meşru müdafaa hakkına dayanarak bu devleti savaşla tehdit etti.

Eldeki çalışma, anılan "kuvvet kullanma tehdidi"ne uluslararası hukuk perspektifinden bakacaktır. Türkiye eylemini kuvvet kullanma tehdidi düzeyinde tutmuş; uluslararası hukuk açısından daha önemli sonuçları olan kuvvet kullanma yoluna başvurmamıştır³. Krizin savaş gibi dramatik sonuçları olan bir şekilde dönüşmemesi, konunun uluslararası hukuk doktrininde hak ettiği ilgiyi görmesini engellemiştir.

Doktrindeki bu eksikliği gidermeye katkı sunma amacı da taşıyan makalede ilk olarak Suriye'nin PKK ile olan ilişkisi üzerinde durulacaktır. Ancak 1979-1998 yılları arasındaki Suriye-PKK bağlantısının gerçek boyutu, ancak gizli servisler tarafından bilinebilecek bir bilgidir ve çalışmanın yazarı dâhil olmak üzere araştırmacıların söz konusu bilgiye erişimi mümkün değildir. Bu nedenle, anılan süreçteki Suriye-PKK ilişkisi, uluslararası toplumun genel olarak kabul ettiği veriler üzerinden araştırılmıştır⁴.

Bir sonraki bölümde, olayın gelişimine ve diğer devletlerin Türkiye'nin kuvvet kullanma tehdidine verdiği tepkilere yer verilmiştir. Türkiye'nin eyleminin uluslararası hukuka uygunluğunun tartışıldığı bölüm ise, Türkiye'nin temel hukukî gerekçesi olan meşru müdafaa hakkına odaklanmıştır. Bu amaçla, ilk olarak, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesinin ve örf ve adet hukukunun anılan hakkın meşruiyeti için aradığı koşulların somut olayda mevcut olup olmadığı tartışılacaktır.

Sonrasında ise, PKK saldırılarının Suriye'ye izafe edilip edilemeyeceği sorusunun cevabı, hem uluslararası yargı kararlarına hem de örf ve adet hukukuna bakılarak verilmeye çalışılacaktır. Sonuç bölümünde, krizin çözülmesinden sonra iki devlet arasındaki ilişkilerden kısaca bahsedilecek ve çalışmadan elde edilen bulgular ışığında bir hukukî değerlendirme yapılacaktır.

2. SURIYE'NİN PKK'YA VERDİĞİ DESTEK (1979-1998)

Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğin, bir dizi sorun⁵ yaşadığı Türkiye karşısında elini kuvvetlendirme ve örgütü kullanarak kuzeydeki komşusuna baskı yapma amaçlı olması muhtemeldir (Makovsky ve Eisenstadt, 1998, para. 3; Marcus, 2009, s. 87; Martin, 2000, s. 88; Migdalovitz, 1994, s. 131). Bu sorunlardan Suriye için belki de en hayati olanı, Fırat nehrinin sularının paylaşımı konusuydu. Zira Türkiye Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında yapımını tamamladığı barajlar sayesinde, Fırat nehrinden Suriye ve Irak'a gelecek

³ Kuşkusuz bunun en önemli sebebi, Suriye'nin savaşı göze alamayıp Türk taleplerini yerine getirmesi ve Abdullah Öcalan'ı ülkesinden çıkartmasıdır.

⁴ Anılan verilerden belki de en önemlisi, Suriye'nin PKK lideri Öcalan'ı yaklaşık 19 yıl boyunca ülkesinde ve kendi kontrolü altında bulunan Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nde barındırmasıdır. Uluslararası toplum nezdinde üzerinde herhangi bir tereddüt bulunmayan bu olgu, Türkiye'nin kuvvet kullanma tehdidi üzerine Öcalan'ın ülke dışına çıkartılmasıyla Suriye tarafından da zımnen kabul edilmiştir.

⁵ Suriye ve Türkiye'nin soğuk savaşta rakip kamplarda yer almış olması; Suriye'nin 1939 yılında Türkiye'ye katılan Hatay üzerinde hak iddia etmesi ve Fırat nehrinin sularının paylaşımı konusundaki anlaşmazlık bu sorunlardan başlıcalarıydı. Ayrıca Türkiye Suriye'yi sınır kaçakçılığına göz yummakla, Suriye de Türkiye'yi rejim muhalifi Müslüman Kardeşler örgütüne yardım etmekle suçluyordu (Pipes, 1996, s. 53-56).

su miktarını kontrol edebilme gücünü elde etmiş; bu da, hem Irak'ın hem de Suriye'nin nehrin sularının kullanımı açısından Türkiye'ye bağımlı olma endişesini artırmıştır⁶ (Elekdağ, 1996, s. 45; Starr, 1991, s. 29). Ancak, ulaştığı boyutla PKK terörü, iki devlet arasındaki en önemli sorun hâline gelerek tarafları savaşın eşiğine getirmiştir.

Türk araştırmacılar, başta Öcalan olmak üzere PKK lider kadrosunun bir kısmının 1979 yazında Suriye'ye geçtiği konusunda mutabıktırlar (Ballı, 1991, s. 205; İmset, 1994, s. 69; Marcus, 2009, s. 73; Özcan, 1999, s. 243; Yetkin, 2004, s. 27-28). Öcalan'ın geçişin Suriye'nin yardımı olmadan gerçekleştiğini söylemesine rağmen (Birand, 1992, s. 107-108); Özcan (1999) gibi yazarlar, haklı olarak, geçişin Suriyeli yetkililerin yardımı olmadan gerçekleştiği iddiasına şüpheyile yaklaşmaktadırlar. Zira bu tür bireysel geçişlerin, bir polis devleti olan Suriye'nin "Müslüman Kardeşler" örgütüne yönelik olarak sıkı güvenlik önlemleri aldığı Suriye'nin bilgisi dışında gerçekleşmesi güç gözükmektedir (s. 244).

Suriye, Öcalan'ın ülkesine girmesine en azından göz yummuştur. Öcalan'ın Suriye'deki faaliyetleri ise, göz yummanın çok ötesine geçmiştir. Suriye'ye geçen PKK lideri, örgüt elemanlarının Bekaa vadisindeki Filistinli grupların kontrolündeki kamplara yerleştirilmesi konusunda söz konusu gruplarla anlaşmaya varmıştır. Suriye ile Filistinli gruplar arasındaki ilişkiyi bilenlerin aktardığına göre Suriye'nin onayı olmaksızın Filistinli örgütlerin herhangi bir örgüte yardım etmesi imkânsızdır (Marcus, 2009, s. 87).

Öcalan daha sonra, Türkiye'de kalan örgüt üyelerine, 50 kişilik bir grubun Suriye'ye gönderilmesi talimatını vermiştir (Özcan, 1999, s. 244; İmset, 1994, s. 85). Öcalan yeni bir direktifle sayıyı 250'ye çıkartsa da, Türkiye'de kalan kadro ancak 50 militan gönderebilmiştir (İmset, 1994, s. 85-86). Öcalan'ın Suriye'ye geçer geçmez 250 kişiyi yanına çağırması, Suriye ve Lübnan'da kurduğu bağlantının büyüklüğünü göstermektedir. Örgüt, elemanlarına askerî eğitim verme imkânına yurt dışına çıkar çıkmaz kavuşmuştur. Suriye sınırına sadece iki kilometre uzaklıkta olan PKK'nın ilk kampı Helve'nin ismi daha sonra Mahsum Korkmaz Akademisi olarak değiştirilmiş; sadece bu kampta 1993'e kadar binlerce PKK'lı yetişmiştir⁷.

Türkiye, PKK ve Öcalan konusunda defalarca güney komşusunu uyarmış; üst düzey heyetler bu amaçla Şam'ı ziyaret etmişlerdir. Tüm bu girişimler ve I. Körfez Savaşı'ndan sonra PKK'nın Bekaa Vadisi'ndeki kamplarının kapatılmasında olduğu gibi (Özdağ, 2005, s. 72), PKK'ya verdiği desteği azalttığına ilişkin işaretlere rağmen⁸; Suriye Öcalan'ı ülkesinde barındırmaya devam etmiştir. PKK'ya verilen desteğin sürdüğünü gören Türkiye, 23 Ocak 1996 tarihinde Suriye'ye sert bir nota vermiştir.

Sonuç olarak Suriye, 1979'dan Türkiye'nin baskısıyla ülkesinden çıkardığı 1998'e değin PKK liderini ülkesinde ve kendi kontrolü altında bulunan Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nde barındırmıştır. Örgütün Suriye ve bu devletin kontrolündeki Lübnan topraklarında 19 yıl lider düzeyinde barınması, tümüyle Suriyeli yetkililerin bilgisi ve kontrolü dâhilinde olup; söz konusu durum, Öcalan'ın Türkiye'nin kuvvet kullanma tehdidi üzerine ülke dışına çıkartılmasıyla Suriye tarafından da zımnen kabul edilmiştir.

⁶ Dicle ve Fırat sularının paylaşımı konusundaki sorun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Bölükbaşı, 1993; Denk, 1997; Jongerden, 2010, Kolars ve Mitchell, 1991).

⁷ Örgüt kaynaklarına göre Suriye denetimindeki kamplarda eğitim alan eleman sayısı 10.000'in üzerindedir (Özcan, 1999, s. 248).

⁸ Olson (1994, s. 47) ve Migdalovitz'e (1994, s. 131) göre, Suriye'nin bu dönemde PKK'ya karşı aldığı önlemlerin Hafız Esad'ın ABD Başkanı Clinton'la 16 Ocak 1994'te İsviçre'nin Cenevre şehrinde gerçekleştireceği zirve öncesine rastlaması tesadüf değildir. Bu önlemlerin Suriye'nin ABD Dışişleri Bakanlığının terörü destekleyen devletler listesinden çıkartılmasına yardımcı olacağı düşünülmüş olmalıdır.

3. 1998 KRİZİ

Türkiye, Suriye'yi PKK'ya destek vermemesi ve Öcalan'ı himaye etmemesi için, gerek diplomatik yollarla gerekse yetkililerin kamuoyuna yansıyan açıklamalarıyla, 1998'den önce de uyarılmıştı. Anılan yılın Eylül ve Ekim aylarında ise Türkiye, Suriye'yi yine aynı gerekçeyle açıkça savaşa tehdit etti.

3.1. Olayların Gelişimi

İki devleti savaşın eşiğine getiren ilk açıklama, Suriye sınırındaki birlikleri denetleyen dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Atilla Ateş'ten gelmiştir. Ateş, 16 Eylül 1998'de, Öcalan'ı destekleyerek Türkiye'yi teröre bulaştıran Suriye konusunda artık sabırlarının kalmadığını ifade etmiştir (Yetkin, 2004, s. 14). Türk komutanın münferit bir tepkisi izlenimini veren bu sözler, iç ve dış kamuoyunda başlangıçta yankı bulmamıştır. Ancak dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, 1 Ekim 1998'de, yeni yasama yılının açılış konuşmasında verdiği mesaj, Türkiye'nin bu kez kararlı olduğunun işaretidir: "...Suriye, Türkiye'ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir, PKK terör örgütüne aktif destek sağlamayı sürdürmektedir. Tüm uyarılarımıza ve barışçı açılımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum." (TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 62, s. 48).

İlerleyen günlerde Başbakan Mesut Yılmaz, Suriye'yi PKK'yı desteklemeye son vermeye çağırmıştır ("Turkey warns Syria", 1998). Mecliste grubu bulunan siyasî partiler ise, 7 Ekim'de, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Açıklaması" adı altında bir bildiri yayınlayarak, Suriye yönetiminden durumun ciddiyetini anlayarak gerekli tedbirleri almasını ve topraklarındaki terör üslerini kapatmasını; yoksa bunun sonuçlarına katlanacağını beyan etmişlerdir. Türk ordusu da, sınıra yığınak yaparak ve sınır boyunca askerî tatbikat düzenleyerek (Özdağ, 2005, s. 101), Suriye üzerindeki baskıyı artırmıştır. Sorunun çözümü için Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek arabuluculuğa soyunmuştur (Jehl, 1998).

Suriye, Türkiye'nin baskısı karşısında Öcalan'ı ülkesinden çıkarmıştır⁹. Sonra da, 20 Ekim 1998'de Türkiye ile Adana Protokolü'nü imzalayarak PKK'nın terorist bir örgüt olduğunu kabul etmiş; PKK'nın ve tüm yan kuruluşlarının faaliyetlerini yasaklamış ve Öcalan'ın ülkesine girmesine kesinlikle izin vermeyeceğini taahhüt etmiştir¹⁰. Metne

⁹ Öcalan'ın yakalandıktan sonra verdiği bilgilere göre, Öcalan, Suriye'den 9 Ekim 1998'de ayrılmıştır (Yetkin, 2004, s. 98).

¹⁰ 21 Ekim 1998 tarihli Hürriyet gazetesinde tam metni yayınlanan protokol metnine göre:

"Mısır Arap Cumhuriyeti (MAC) Cumhurbaşkanı Sayın Hüsnü Mübarek, İran Cumhurbaşkanı Sayın Seyit Muhammed Hatemi adına İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi ve MAC Dışişleri Bakanı Amr Musa tarafından Suriye adına getirilen mesajların ışığında, terörizm ile mücadele işbirliği konusunu görüşmek üzere, isimleri ilişik listede, kayıtlı Türk ve Suriye heyetleri 19-20 Ekim 1998 tarihlerinde Adana'da bir araya gelmişlerdir. Toplantıda Türk tarafı, gelinen noktada ilişkilerde yaşanan gerginliğin giderilmesi için Mısır Cumhurbaşkanı'na sunulan Türk taahhütlerini tekrarlamıştır. Ayrıca, Türk tarafı, MAC aracılığıyla Suriye'den aldığı ve aşağıdaki taahhütleri içeren cevabı hatırlatmıştır: 1- Öcalan şu andan itibaren Suriye'de değildir ve kesinlikle Suriye'ye girmesine izin verilmeyecektir. 2-Dışardaki PKK unsurlarının Suriye'ye girmesine izin verilmeyecektir. 3- PKK kampları şu andan itibaren faaliyette değildir ve kesinlikle faaliyete geçmelerine izin verilmeyecektir.

4- Birçok PKK'lı tutuklanmış ve adalete sevk edilmişlerdir. Listeleri mevcuttur. Suriye bu listeleri tevdi etmiştir.

Suriye tarafı yukardaki hususları teyid etmiştir. Bunlara ilaveten taraflar aşağıdaki hususlarda da mutabık kalmışlardır: 1- Suriye, topraklarından kaynaklanan ve Türkiye'nin güvenlik ve istikrarını bozmaya yönelik hiçbir faaliyete karşılıklılık ilkesi çerçevesinde izin verilmeyecektir. Suriye, topraklarında üzerinde, özellikle PKK'nın silah, lojistik malzeme ve parasal destek teminine ve propaganda yapmasına müsaade etmeyecektir. 2- Suriye PKK'nın terorist bir örgüt olduğunu kabul etmiştir. Ülkesinde, diğer terör örgütleri meyanında, PKK ve tüm yan kuruluşlarının bütün faaliyetlerini yasaklamıştır. 3- Suriye ülkesinde PKK'nın eğitim ve barınma amaçlı kamp ve diğer tesisler oluşturmaya ve ticari faaliyetlerine izin verilmeyecektir. 4- Suriye PKK mensuplarının üçüncü bir ülkeye geçişleri için ülkesini kullanmasına müsaade etmeyecektir. 5- PKK terör örgütünün elebaşısının Suriye topraklarına girmemesi için bütün tedbirleri alacak, sınır kapılarını bu yolda tatimatlandıracaktır. Taraflar, yukarıda değinilen tedbirlerin etkili ve şeffaf bir biçimde uygulanmaları yönünde bazı

bakıldığında, Türkiye'nin, Suriye yönetiminin anlaşmaya uyup uymadığını denetlemek için bir kontrol mekanizmasını devreye soktuğu da görülmektedir. Buna göre, taraflar birbirlerinin diplomatik temsilciliklerine ikişer özel görevli atayacaklardı. Türkiye bu hükme dayanarak, Şam Büyükelçiliğine iki terörle mücadele uzmanı atamıştır. Ayrıca Türkiye, *terörle mücadele bağlamında, güvenliği artırıcı tedbirlerin ve bunları etkinliğini denetlemek üzere, bir sistemin kurulmasını* protokol metninde Suriye'ye önermiş, Suriye de bu talebe kısa zamanda olumlu yanıt vermiştir (Yetkin, 2004, s. 106).

Kimi siyasî yorumcuların Suriye'nin antlaşma hükümlerine uyup uymayacağı konusundaki tereddütlerinin (Makovsky, 1999) aksine Suriye, PKK'ya verdiği desteği bütünüyle kesmiştir. PKK, bu devlet nezdindeki eski desteğine yeniden kavuşmak için Hafız Esad'ın ölümünün ardından Şam'ın kapısını bir kez daha çalmış; ancak Suriye, Adana Protokolüne sadık kalarak talebi geri çevirmiştir (Olson, 2005, s. 23).

3.2. Uluslararası Toplumun Türkiye'ye Tepkisi

Suriye sorunu uluslararası platforma taşımaktan ısrarla kaçınmış; konuyu BM gündemine de getirmemiştir. Türkiye de aynı yönde davrandığı için sorun Güvenlik Konseyinin gündemine gelmemiştir. Uluslararası tepkiler ise, Türkiye'ye sorunu barışçı yollarla çözmesi çağrılarıyla sınırlı kalmıştır.

ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, taraflara sorunu diplomatik yollarla çözmeye çağırısı yapmıştır (Ünür, 1998, s. 18). İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, sorunun diplomasi yoluyla çözümünü umduklarını ifade etmiştir ("İran: diplomasi", 1998, s. 17). Birleşik Krallık ve Cezayir taraflara diyalog çağırısı yaparken; Fransa Dışişleri Bakanlığı durumun normalleşmesi için gösterilen çabaları desteklediklerini açıklamıştır ("Diyalog isteyenler", 1998, s. 21). Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Rusya'nın bölgedeki gerginlikten endişe duyduğunu ifade etmiştir ("Moskova'dan Ankara'ya", 1998, s. 17). Arap Birliği önce Türkiye'ye anlaşmazlığı daha fazla büyütmemeye çağırısı yaparak taraflar arasında ciddi bir diyalogun başlaması gerektiğini ifade ederken ("Arap dünyası", 1998, s. 17); daha sonra bir bildiri yayınlarak Türkiye'nin tehditlerine karşı Suriye ile dayanışma içinde olduklarını açıklamıştır ("Araplardan ortak", 1998, s. 22). Türkiye'ye karşı en sert tepki Libya'dan gelmiş; Muammer Kaddafi Suriye'ye yapılacak bir saldırıyı kendilerine yapılmış sayacaklarını ifade etmiştir ("Libya'ya saldırılmış", 1998, s. 30).

Türkiye'nin Suriye'yi PKK terörizminden sorumlu tutması karşısında da uluslararası toplumdaki ciddi bir eleştiri gelmemiş; aksine Türkiye'nin müttefiki ABD, Suriye yönetimini PKK ile olan ilişkisini kesmeye çağırmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı, Suriye'yi uzun süredir uyardıklarını (Ünür, 1998, s. 18) ve bu devletten örgüte verdiği desteği çekmesini istediklerini açıklamıştır ("ABD: Apo", 1998, s. 27). Savunma Bakanı Cohen de, PKK'nın terorist bir örgüt olduğunu vurgulayarak Suriye'de faaliyet göstermesine izin verilmemesi gerektiğini söylemiştir ("ABD: Apo'yu Suriye'den", 1998, s. 18).

mekanizmalar oluşturmayı kararlaştırmışlardır.

Bu bağlamda;

a) İki ülke üst düzey güvenlik yetkilileri arasında derhâl ve doğrudan telefon hattı tesis edilecek ve kullanılmaya başlanacaktır. b) Taraflar yekdiğerinin diplomatik temsilciliklerine ikişer özel görevli atayacaklar ve bu görevliler Mısyon Şefleri tarafından bulunulan ülke makamlarına takdim edilecektir. c) Türk tarafı, terörle mücadele bağlamında, güvenliği artırıcı tedbirlerin ve bunları etkinliğini denetlemek üzere, bir sistemin kurulmasını Suriye tarafına önermiştir. Suriye tarafı, bu öneriyi makamlarının onayına sunacağını ve neticesi hakkında en kısa zamanda bilgi vereceğini belirtmiştir. d) Türk ve Suriye tarafları, Lübnan'ın da muvafakatının alınması kaydıyla, PKK terörü ile mücadele konusunu üçlü çerçevede ele almayı kararlaştırmışlardır. e) Suriye tarafı, bu tutanakta sözü edilen hususların uygulanması ve somut sonuçların sağlanması için gerekli tedbirleri alacağını taahhüt etmiştir."

4. KRİZİN ULUSLARARASI HUKUK BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Meşru müdafaa hakkı kuvvet kullanma yasağının tek istisnasını oluşturduğu için, devletler kuvvete ya da kuvvet kullanma tehdidine başvurdukları zaman, genellikle meşru müdafaa iddiasında bulunmaktadırlar. Türkiye de, eyleminin gerekçesini açıkça meşru müdafaa hakkına dayandırmıştır.

4.1. Türkiye'nin Meşru Müdafaa İddiası

Türkiye, daha önce de, 23 Ocak 1996 tarihli notasıyla bu hakkını saklı tuttuğunu açıklamıştı¹¹. Anılan notada, Suriye'nin PKK'ya destek fiilleri sayıldıktan sonra, “*Suriye'nin bu eylemlerinden derhâl vazgeçmediği takdirde, Türkiye doğacak bütüen sonuçlarıyla meşru müdafaya başvurma ve can ve mal kaybından doğan zararlarının tazminini her şart altında talep etme hakkını saklı tutmaktadır...*” ifadesi yer almıştı (Yetkin, 2004, s. 40).

Cumhurbaşkanı Demirel, 1998'deki krizin başlangıcında, Türkiye'nin “*Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkı*”nı saklı tuttuğundan söz etmiştir. Hüsnü Mübarek aracılığıyla Suriye'ye verilen ultiimatomda ise Türkiye'nin meşru müdafaa hakkı açık şekilde vurgulanmıştır. Ultiimatomda, eğer Suriye PKK'yı desteklemekten derhâl vazgeçmezse Türkiye'nin “*doğal olan meşru müdafaa hakkına başvurma ve can ve mal kaybından doğan zararlarının tazminini her şart altında talep etme hakkını*” saklı tuttuğu ifade edilmiştir (Yetkin, 2004, s. 63).

4.2. Türkiye'nin Meşru Müdafaa İddiasının Hukukî Değerlendirmesi

Türkiye'nin iddiasının hukuka uygun kabul edilebilmesi için, BM Antlaşması'nın ve örf ve adet hukukunun öngördüğü meşru müdafaa hakkının hukukilik koşullarına uyulmuş olması gerekmektedir. BM Antlaşması kuvvet kullanmayı 2(4). maddeyle ilke olarak yasaklamış¹²; meşru müdafaa hakkını ise bu yasağın tek istisnası olarak 51. maddede düzenlemiştir¹³. Silahlı saldırı ve Güvenlik Konseyine bilgi vermek 51. maddede yer alan koşullarken; orantılılık, zorunluluk ve aciliyet örf ve adet hukuku kurallarının öngördüğü koşullardır. Ayrıca PKK'nın eylemlerinin Suriye'ye izafe edilebilir olması şarttır.

4.2.1. Silahlı Saldırı

51. madde, meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesini “*silahlı saldırının gerçekleşmesi*” şartına bağlamıştır. Uluslararası Adalet Divanı da, Nikaragua'ya Karşı Askerî ve Benzeri Faaliyetler Davası kararında, meşru müdafaa hakkının kullanılmasını “*silahlı saldırının mağduru olma*” koşuluna bağlamıştır (Nikaragua, para. 195). Dolayısıyla, Türkiye'nin meşru müdafaa iddiasının hukukiliği için, PKK saldırılarının silahlı saldırı seviyesine ulaşmış olması gerekmektedir. Ancak uluslararası hukukta, PKK gibi düzensiz silahlı grupları bir yana; düzenli orduların bile hangi boyuttaki eylemlerinin silahlı saldırı sayılacağı konusu açıklığa kavuşmuş değildir.

¹¹ Hakkında resmî bir açıklama yapılmamasına rağmen ilk olarak 7 Haziran 1996 tarihli Cumhuriyet gazetesine yansıyan nota (Sarıbrahimoğlu, 1996, s. 10) için ayrıca bkz. (Aykan, 1999, s. 176; Yetkin, 2004, s. 38-40; Elekdağ, 1998).

¹² “*Teşkilâtın üyeleri, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir şekilde tehdit veya kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar.*”

¹³ “*Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması hâlinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli tedbirleri alıncaya kadar, üye devletin doğal olan münferit veya ortaklaşa meşru müdafaa hakkına engel olmaz. Bu meşru müdafaa haklarını kullanırken üyelerin aldığı tedbirler derhâl Güvenlik Konseyine bildirilir ve Konseyin Antlaşma'ya dayanarak uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden tesisi için gerekli göreceği şekilde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez.*”

BM Genel Kurulunun 14 Aralık 1974’de kabul ettiği “Saldırının Tanımı Kararı”, saldırı kavramına ilişkin eldeki tek resmî tanım olarak PKK saldırılarının silahlı saldırı eşliğini aşmış aşmadığı konusunda aydınlatıcı olabilir. Karar, bir Genel Kurul kararı olarak hukukî bağlayıcılığa sahip olmasa ve “silahlı saldırı”yı değil, “saldırı fiili”ni tanımlıyor olsa da; UAD *Nikaragua* kararında Saldırının Tanımı Kararı’nın 3. maddesinin (g) paragrafının örf ve adet hukukunu yansıttığını kabul etmiştir (Nikaragua, para. 195).

Saldırının Tanımı Kararının 3. maddesi çerçevesinde meşru müdafaa hakkına başvurulabilmesi için, PKK eylemlerinin doğrudan saldırı ölçeğinde olması gerekir. Zira ilgili madde, doğrudan saldırganlık olarak nitelendirilebilecek hâlleri saydıktan sonra, (g) paragrafında, bir devletin bir başka devlete doğrudan saldırı niteliğine varan veya o boyuttaki silahlı kuvvet fiillerini icra eden silahlı çeteler, gruplar, gayrinizamî veya paralı askerler göndermesini ya da bu gibi fiillere önemli ölçüde karışmasını saldırganlık olarak tanımlamıştır.

UAD’nin *Nikaragua* yargısının yardımıyla da PKK saldırılarının silahlı saldırı eşliğini aşmış aşmadığı konusunda bazı hukukî çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Divan söz konusu kararında, bir devletin bir başka devletin ülkesine silahlı gruplar göndermesinin silahlı saldırı olarak kabul edilebilmesi için saldırının düzenli silahlı birlikler tarafından gerçekleştirildiğinde, “boyutu ve etkileri bakımından” “sadece bir sınır olayı olarak değil”, silahlı saldırı olarak nitelenebilecek bir eylem olması gerektiğini ifade etmiştir. UAD, silahlı saldırının varlığı için gerekli gördüğü bu kriterini aydınlatacak ayrıntılara girmemiş; ancak eylemin silahlı saldırı olarak kabul edilebilmesi için eylemin “silahlı birliklerce gerçekleştirilen önemli büyüklüğe sahip eylemlerden” olmasını şart koşmuştur (Nikaragua, para. 195). UAD’nin “boyut ve etki” ölçütü gereğince PKK eylemlerinin, “boyutu ve etkileri bakımından” “sadece bir sınır olayı olarak değil, silahlı bir saldırı olarak” nitelendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu eylemler, “silahlı birliklerce gerçekleştirilen önemli büyüklüğe sahip eylemlerden” olmalıdır.

Münferit PKK saldırılarının yukarıda anılan Saldırının Tanımı Kararı ve *Nikaragua* yargısı temelinde tek başlarına silahlı saldırı olarak kabulü zordur. Ancak El Kaide’nin 11 Eylül 2001’de ABD’ye karşı gerçekleştirdiği saldırılar sonrasında, kimi münferit PKK saldırılarından daha küçük ölçekteki saldırıların dahi silahlı saldırı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin Hizbullah’ın, 2006 Temmuz’nda Lübnan-İsrail sınırında düzenlediği bir saldırıyla üç İsrail askerini öldürmesi ve ikisini kaçırması (“Lebanon crisis”, 2006) üzerine düzenlenen Güvenlik Konseyi oturumunda pek çok devlet İsrail’in meşru müdafaa hakkını açıkça tanımıştır (S/PV. 5489, 2006 ; S/PV. 5493, 2006. Ayrıca bkz. Ruys, 2008, s. 350).

PKK’nın Türkiye’nin Suriye’ye kuvvet kullanma tehdidi yöneltmesinden önce düzenlediği kimi münferit saldırılar, -ki bunların bazıları tabur büyüklüğündeki askerî hedeflere kalabalık gruplar ve ağır silahlarla gerçekleştirilmiştir- Hizbullah’ın anılan saldırısından daha büyük ölçeklidir. 1998 Eylülünden önceki son büyük PKK eylemi bunlardan biriydi ve Beytüşşebap’ta bir sınır taburuna karşı 4 Ağustos’ta düzenlendi. Saldırıda 15 asker hayatını kaybederken 25’i de yaralandı (Ayın Tarihi, Ağustos 1998).

Münferit PKK saldırılarının silahlı saldırı oluşturup oluşturmadığı tartışması bir yana, doktrinde yoğun destek bulan görüş gereğince terorist örgütler de dâhil olmak üzere düzensiz silahlı grupların süregelen eylemleri bir bütün olarak silahlı saldırı oluşturabilir (Arend ve Beck, 1994, s. 218; Brownlie, 1958, s. 731; Byers, 2002, s. 410-411; Cassese, 1989, s. 596; Dinstein, 1994, s. 200-201; Gündüz, 2000, s. 53; Rowles, 1987, s. 314).

Buna göre, eğer düzenlenen terorist eylem, süregelen bir terorist faaliyetin parçasıysa, mağdur devlete verilen sürekli bir zararın parçası olacağı için, boyutuna ve gerçekleştiği yere

bakılmaksızın silahlı saldırı olarak değerlendirilebilecektir. Bu takdirde yapılması gereken, düzenlenen son eylemi kendi başına değerlendirmeyerek, eylemin, aynı grubun geçmişte düzenlediği eylemlerle birlikte bir bütün olarak silahlı saldırı eşiğini aşmış olmadığını araştırmak olacaktır (Dinstein, 1994, s. 200-201).

Eğer silahlı saldırı eşiği aşılmışsa, saldırıya uğrayan devlet meşru müdafaa hakkına dayanarak karşı önlemler alma yoluna gidebilecektir. Ancak her halükarda meşru müdafaa hakkının zorunluluk ve orantılılık koşullarına uyulmalıdır (Rowles, 1987, s. 314). Bu konuda verilmiş bir yargı kararı olmamasına rağmen; UAD de *Nikaragua* kararında, düzensiz silahlı grupların düzenlediği saldırıların hep birlikte silahlı saldırı olarak kabul edilebileceğini dolaylı olarak ifade etmiştir (Nikaragua, para. 231).

Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığının Öcalan davasında hazırladığı iddianameye göre, PKK örgütü, 22 Şubat 1999 tarihine kadar 6.036 saldırı gerçekleştirmiş; güvenlik güçleriyle 8.257 çatışmaya girmiş; 3.071 bombalama eyleminde bulunmuş; 388 gasp, 1.046 adam kaçırma ve hürriyeti tahdit suçu işlemiştir. PKK'nın gerçekleştirdiği eylemler sonucu 4.472 sivil, 3.874 asker, 247 polis ve 1.225 geçici köy korucusu ölmüş; 16.362 kişi yaralanmıştır (Pirim ve Örtülü, 1999, s. 283). Bu istatistikî bilgi, PKK eylemlerinin bir bütün olarak, hem Saldırının Tanımı Kararı'nın 3. maddesi çerçevesinde “doğrudan saldırı” ölçeğinde hem de *Nikaragua* yargısında sözü edilen “*silahlı birliklerce gerçekleştirilen önemli büyüklüğe sahip eylemlerden*” olduğunu göstermektedir. Münferit PKK saldırılarının meşru müdafaa hakkına vücut vermeyeceği kabul edilse dahi, bu saldırılar süreklilik arz etmektedir ve bir bütün olarak değerlendirildiği takdirde silahlı saldırı oluşturacak boyuttadır¹⁴.

4.2.2. Güvenlik Konseyine Bilgi Vermek

BM Antlaşması'nın 51. maddesinin lafzı gereğince, meşru müdafaa hakkını kullanan devletler haklarını kullanırken aldıkları tedbirleri Güvenlik Konseyine derhâl bildirmekle yükümlüdür. Bildirimin yapılmamış olmasına rağmen, alınan karşı tedbirlerin meşru müdafaa çerçevesinde alınan tedbirlerden olduğu açıksa, bildirim koşuluna uymamak meşru müdafaa hakkının ileri sürülmesine engel olmayacaktır. Ayrıca meşru müdafaa hakkının kullanılmasına konu olan olayın doğrudan değil, dolaylı yollarla Konseyin önüne gelmesi de mümkündür (Dinstein, 1994, s. 211).

Türkiye Güvenlik Konseyini bilgilendirmemiştir. Türkiye'nin Konsey tarafından krizi tırmandıran taraf olmakla suçlanmaktan çekindiği için konuyu Konseyin gündemine taşımaktan çekinmiş olması muhtemeldir (Aykan, 1999, s. 179). Konseye bildirim koşulunu yerine getirmemek Türkiye'nin meşru müdafaa iddiasını zayıflatmamıştır. Türkiye'nin kuvvet kullanma tehdidinin meşru müdafaa hakkına dayandığı açıktır. Ayrıca Güvenlik Konseyi sorunu kendiliğinden gündemine alabileceği gibi Suriye de sorunu Konseyin önüne götürebilirdi. Ancak her iki ihtimal de gerçekleşmemiştir.

4.2.3. Zorunluluk, Orantılılık ve Aciliyet

BM Antlaşması'nın 51. maddesinin metninde yer almasa da, örf ve adet hukuku kurallarının aradığı zorunluluk, orantılılık ve aciliyet koşullarının meşru müdafaa hakkının hukuka uygunluk şartları olduğu kabul edilmektedir (Dinstein, 1994, s. 244). Orantılılık ilkesinin matematiksel olarak belirlenmesinin imkânsızlığına rağmen, somut olayda bunun belirlenmesi güç değildir. Çünkü eylem sadece kuvvet kullanma tehdididir. Tehdit Öcalan'ın Suriye'den çıkartılmasına yetmiş, kuvvet kullanımına gerek kalmamıştır. Türkiye'nin karşı

¹⁴ Ruys da, PKK saldırılarını silahlı saldırı olarak nitelendirmektedir (Ruys, 2008, s. 350).

önlemi kuvvet kullanmanın doğuracağı ciddi sonuç ve kayıplara yol açmamış; dolayısıyla Türkiye meşru müdafaa hakkının orantılılık koşulunu ihlâl etmemiştir.

Zorunluluk koşulu açısından ise Türkiye, sorunu barışçı yollarla çözmek ve Suriye'nin PKK'ya verdiği desteği kesmek için pek çok diplomatik girişim yapmış; ama bir sonuç elde edememiştir. Artan terör olayları nedeniyle Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı tarafından 27 Aralık 1991'de sınır güvenliği konusunda uyarılan Suriye'nin Ankara Büyükelçisi, 7 Ocak 1992'de Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından aynı konuda yine uyarılmıştır (Aydın Tarihi, Aralık 1991, Ocak 1992). 3 Mart 1992'de, bu kez Başbakan Demirel PKK'nın Bekaa Vadisi'ndeki varlığı konusunda büyükelçiyi uyarılmıştır (Aydın Tarihi, Mart 1992). Türkiye PKK terörüyle ilgili olarak Suriye'ye pek çok heyet de göndermiştir. 1993 Kasımında, Başbakanlık Başdanışmanı Volkan Vural başkanlığındaki bir Türk heyeti Suriye'ye giderek Esad'la görüşmüştür ("Esad: PKK'ya", 1993). Ziyaret sonrasında Vural, "*Türkiye ve Suriye arasındaki gergin ilişkileri görüşme yoluyla düzeltme yollarının aranacağını*" söylemiştir (Aydın Tarihi, Kasım 1993).

Türkiye'nin girişimlerinden bazıları en üst düzeyde gerçekleşmiştir. Başbakan Turgut Özal 1987 Temmuzunda Suriye'ye giderek Öcalan'ın iadesini istemiş; ancak kendisine PKK liderinin Suriye'de olmadığı cevabı verilmiştir (Aydın Tarihi, Temmuz 1987). Ocak 1993'te Başbakan Demirel Suriye'de Devlet Başkanı Esad'la PKK ve Öcalan konusunu görüşmüş; ancak yine PKK liderinin Suriye'de olmadığı yanıtını almıştır (Yetkin, 2004, s. 32).

Sezgin ve Demirel'in ziyaretlerinin ardından Suriye'nin örgüte verdiği destek en azından belli bir süre için azalmış, ancak son bulmamıştır. Nitekim Demirel, 1995 Eylülünde, bu sefer Cumhurbaşkanı sıfatıyla, Öcalan'ın hâlâ Suriye'de yaşadığından şikâyet ediyor; Dışişleri Bakanı Erdal İnönü, Ankara'ya Suriyeli meslektaşı Faruk El Şara'ya ülkesinin PKK konusundaki endişelerini anlatıyordu (Aydın Tarihi, Eylül 1995). Türkiye'nin, yukarıda anılan 23 Ocak 1996 tarihli notası da Suriye'nin PKK politikasını değiştirmeye yetmemiştir. Anılan tüm girişimler, Türkiye'nin kuvvet kullanma tehdidinden önce sorunu barışçı yollarla çözmek için gerekli çabayı sarf ettiğini göstermektedir.

Aciliyet koşulu için ise, kuvvet kullanma tehdidinin silahlı saldırı oluşturan terör eyleminden hemen sonra ya da mantıklı bir süre içerisinde yöneltilip yöneltilmediğine bakmak gerekmektedir. Kuvvet kullanma tehdidinden önce gerçekleştirilen son büyük PKK saldırısı yukarıda anıldığı gibi 4 Ağustos 1998'de düzenlenmiştir. Ancak anılan saldırının da, tıpkı öncesinde ve sonrasında gerçekleşen terör saldırıları gibi, süregelen bir terorist faaliyetin parçası olduğu düşünüldüğünde, silahlı saldırının Suriye ile yaşanan kriz sırasında da sürmekte olduğu söylenebilir. Üstelik eğer bir gecikme söz konusuysa; bu, Türkiye'nin sorunu çözmek için barışçı yollarda ısrar etmesinden kaynaklanmaktadır¹⁵. Dolayısıyla Türkiye aciliyet koşulunu ihlâl etmemiştir.

4.2.4. PKK'nın Eylemlerinin Suriye'ye İzafe Edilebilirliği

Türkiye'nin meşru müdafaa iddiasının uluslararası hukuka uygun kabul edilebilmesi için, Suriye'nin PKK saldırılarından dolayı sorumlu tutulabilir olması gerekmektedir. Terorist örgütlere ve diğer düzensiz silahlı gruplara hangi tür ve ölçüde verilen desteğin devleti silahlı saldırıdan sorumlu kılacağı konusunda uluslararası hukukta bir açıklık yoktur. Antlaşmaların konu hakkında herhangi bir hüküm içermemesi, yargı kararları ile örf ve adet hukuku kurallarına bakmayı zorunlu kılmaktadır.

4.2.4.1. Uluslararası Yargı Kararları Işığında

¹⁵ Elekdağ, (1996) Türkiye'nin bu hareketsizliğini eleştirmekte ve meşru müdafaa hakkının ileri sürülmesini ve BM Antlaşması'nın 2(4). maddesini ihlâl eden Suriye'ye karşı harekete geçilmesini savunmaktadır (s. 47-49).

UAD'nin *Nikaragua* yargısındaki doktrinde “etkin kontrol” ölçütü olarak adlandırılan görüşü gereğince, hukukî sorumluluğun doğması için devletin düzensiz grubun askerî ya da paramiliter operasyonlarının etkin kontrolüne sahip olduğunun ispatlanması gerekmektedir (Nikaragua, para. 109, 115). Ayrıca Divan, *asilere silah veya lojistik veya başka tür destekler sağlamayı* silahlı saldırı saymayarak bunları meşru müdafaa hakkını doğuran fiiller olarak görmemiştir (Nikaragua, para. 195, 247). PKK gibi lider kültürüne dayanan bir örgütün kurucu liderini başkentinde barındırmak Suriye'yi örgüt üzerinde çok etkili kılmış; en azından PKK'nın Suriye'nin politikası dışına çıkmasını engellemiştir. Ancak UAD'nin “etkin kontrol” ölçütü, devletin sorumluluğu açısından çok yüksek bir eşiği temsil ettiği için; Öcalan'ı barındırmak, Suriye'nin PKK saldırıları üzerinde etkin kontrole sahip olduğu ortaya konmadığı sürece, anılan eşiğin altında kalacaktır.

UAD'nin *Tahran* yargısı esas alındığında da sonuç değişmeyecektir. Anılan kararda, Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nin basılarak elçilik personelinin rehin alınmasıyla ilgili olarak, eylemcilerin saldırı sırasında İran'ın görevlisi ya da organı olarak resmî bir statüye sahip olduklarına dair bir belirti olmadığına; bu nedenle de eylemlerin İran'a izafe edilemeyeceğine hükmedilmiştir (Tahran, para. 58). PKK liderlerinin ve silahlı unsurlarının Suriye'nin görevlisi ya da organı olarak resmî bir statüye sahip olduklarına dair bir belirti olmadığına göre, *Tahran* kararı gereğince de PKK saldırılarının Suriye'ye izafe edilmesi mümkün olmayacaktır.

Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin *Tadic* kararı gereğince Suriye'nin hukukî sorumluluğunun doğabilmesi için ise, bu devletin PKK saldırılarına ilişkin özel emir ve talimat vermesi gerekmektedir; ancak Suriye, örgütün eylemlerinin planlanması ve denetlenmesine katılmış olmalıdır. Zira EYUCM, Yugoslavya'nın Bosnalı Sırp güçler ile olan ilişkisini saptarken, devletin devlet dışı grubun askerî eylemlerini organize etmesi, koordine etmesi ve planlaması hâlinde devletin sorumlu olacağını öngörmüştür (Tadic, para. 137, 145). Her ne kadar *Tadic* yargısının devletin sorumluluğuna ilişkin eşiği *Nikaragua* ve *Tahran* kararlarına göre daha düşük olsa da; *Tadic* kararı da, devlet dışı grupların eylemlerine destek, teşvik veya göz yumulmasını yeterli görmeyip devletin özel şahıs ya da grupları yönetmesi ya da kontrol altında tutması şartını aramaktadır. Bu nedenle Suriye'nin sorumluluğunun gündeme gelmesi *Tadic* kararı gereğince de güçtür.

4.2.4.2. Örf ve Adet Hukuku İşığında

Harry, *asilere silah, lojistik veya diğer destekleri silahlı saldırı saymayan* Divanın bu yargısının uluslararası hukuk ile devletlerin uygulaması arasındaki uyumun azalması sonucunu doğuracağını daha 1987'de yazmıştı (Harry, 1987, s. 1303). Yazarın öngörüsü 2001'de gerçekleşmiş; 11 Eylül saldırılarından sonra ABD ve müttefiklerinin Afganistan'a karşı kullandıkları kuvvet¹⁶, uluslararası toplumdaki çok geniş destek görmüştür. Bu geniş desteğe dayanılarak, örf ve adet hukukunun terörü destekleyen devletlere karşı kuvvet kullanılmasına izin verecek şekilde evrildiği (Travalio ve Altenburg, 2003, s. 109; Kirgis, 2001, para. 3); *Nikaragua* ve *Tahran* yargılarının artık örf ve adet hukukunu yansıtmadığı ileri sürülmüştür (Travalio ve Altenburg, 2003, s. 105). Gerçekten de uluslararası toplum, Afgan yönetiminin 11 Eylül saldırılarından dolayı sorumlu olduğunu kabul etmiş gözükmektedir. Ancak bu geniş konsensusun, devletin devlet dışı aktörlerin eylemlerinden sorumlu olmasının kapsamının genişlediğinin işareti olduğunu söylemek için henüz çok

¹⁶ 11 Eylül 2001 terör saldırılarından Afganistan'da üslenmiş olan Usama Bin Ladin ve örgütü El Kaide'yi sorumlu gösteren ABD, Afganistan'dan Ladin ve diğer El Kaide militanlarının kendisine teslimini istemiş; talebin reddi üzerine, Birleşik Krallık'la birlikte, Afganistan'a ve Afganistan'da bulunan El Kaide üslerine karşı 7 Ekim 2001'de bir saldırı başlatmıştır (Murphy, 2002, s. 237-238).

erkendir (Trapp, 2007, s. 156). Tek örneklik bir pratiğin meşru müdafaa hakkının kapsamını genişleten yeni bir örfi kural olarak kabulü çok güçtür¹⁷.

Devletlerin uygulamasındaki 11 Eylül saldırılarından sonraki eğilimin, dolaylı saldırılar karşısında meşru müdafaa hakkının daha kolay kullanılabilir olması yönünde (Ruys ve Verhoeven, 2005, s. 296) olduğu doğrudur. Ancak devletler, meşru müdafaa hakkının devletler arasında gerçekleşen geleneksel yapısına aykırı olarak doğrudan, aralarında terorist grupların da olduğu düzensiz silahlı grupları hedef almışlar; meşru müdafaa hakkını da bunlara karşı kullanmışlardır. Bir başka deyişle ABD'nin 2001'de Afganistan'a karşı kuvvet kullanmasından sonra, düzensiz silahlı gruplara destek verdiği iddia edilen devletleri doğrudan hedef alarak meşru müdafaa hakkının kullanıldığı bir başka örneğe rastlanmamıştır.

5. SONUÇ

Eldeki çalışma, Türkiye'nin 1998'de Suriye'ye yönelttiği kuvvet kullanma tehdidinin meşru olup olmadığı sorusunun yanıtını aramıştır. Kanımızca Türkiye'nin aleyhine gözüken en önemli husus, PKK eylemlerinin Suriye'ye izafe edilmesindeki güçlüktür. Düzensiz silahlı gruplara verilen hangi tür desteğin devlete izafe edilerek dolaylı saldırıya vücut vereceği konusunda uluslararası hukukta bir açıklık mevcut değildir. Başta BM Antlaşması olmak üzere uluslararası sözleşmeler bu konuda bir düzenleme getirmemektedir. Bu da, konu hakkında hüküm verebilmek için uluslararası yargı organlarının kararlarına ve örf ve adet hukukuna bakma zorunluluğunu doğurmaktadır. Ancak, gerek *Nikaragua*, *Tahrán* ve *Tadic* kararları; gerekse örf ve adet hukuku kuralları ışığında, PKK'nın faaliyetlerinden dolayı Suriye'yi sorumlu tutmak zor gözükmektedir. Anılan yargı kararlarının, devletin sorumluluğuna ilişkin olarak belirlediği eşikler yüksektir ve Suriye'nin PKK'ya verdiği destek bunların altında kalmaktadır. Suriye'nin PKK saldırılarından sorumlu tutulabilmesi için eldeki son imkân, örf ve adet hukukunun terörü destekleyen devletlere yönelik kuvvet kullanma fiillerini meşru kılacak şekilde evrilmiş olma ihtimalidir. Ancak, kimi yazarlarca bu evrime işaret ettiği savunulan ABD'nin 2001 Afganistan müdahalesi ve eyleme verilen geniş uluslararası destek, tek örneklik bir uygulama olarak kalmıştır. Dolayısıyla Afganistan'a yönelik ABD saldırısının yeni bir örfi kural doğurduğunu savunmak oldukça güçtür.

Eylemin meşruluğu açısından Türkiye'nin lehine olan hususlar da mevcuttur. Bunlardan ilki, BM Antlaşması'nın 51. maddesinin meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için öngördüğü en önemli koşul olan "silahlı saldırı"nın kanımızca gerçekleşmiş olmasıdır. Bazılarında onlarca güvenlik görevlisinin hayatını kaybettiği münferit saldırılar bir yana, PKK eylemleri süregelen bir saldırı faaliyetinin parçasıydılar ve toplamda silahlı saldırı eşiğini aşmışlardı. Türkiye'nin lehine olan ikinci husus ise, eyleminin meşru müdafaa hakkının orantılılık ilkesini ihlal etmemiş olmasıdır. Türkiye, eylemini tehdit seviyesinde tutup kuvvet kullanma aşamasına geçmeyerek orantılılık ilkesine kanımızca tam olarak bağlı kalmış; bu sayede, uluslararası tepkilerin asgarî düzeyde kalmasını sağlamıştır.

Lehe ve aleyhe olan argümanlar bir arada değerlendirildiğinde, varılan sonuç, eylemin, meşruluk ile gayri meşruluk arasındaki çizgide durduğudur. Uluslararası hukuk açısından yukarıda anılan nedenlerle tartışmalı bir fiil olan Türkiye'nin kuvvet kullanma tehdidi, Suriye'nin PKK'ya olan desteğini kesmesine neden olmuştur. Bu da, en azından belli bir süre için dostça ilişkilerin önünü açmıştır. Siyasî gözlemcilerin, iki devlet arasındaki ilişkilerde yakın zamanda bir değişiklik beklenmediği, ancak uzun dönemde bir düzelmeye olabileceği yönündeki yorumlarını (Olson, 2005, s. 23) da aşan biçimde ilişkiler kısa dönemde büyük

¹⁷ Benzer görüş için bkz. (Allo, 2010, s. 152).

mesafe kat etmiştir¹⁸. Daha sonra Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık yapacak olan Ahmet Davutoğlu'nun 2008'de kaleme aldığı makalesinde ifade ettiği şekliyle taraflar arasındaki ilişkinin düzeyi, 5-10 sene öncesine kıyaslandığı zaman, bölgenin geri kalanı için model teşkil eder hâle gelmiştir (Davutoğlu, 2008, s. 80).

Söz konusu durumun, Türkiye'nin 1998 Krizi'nde zirveye ulaşan Suriye karşıtı hukuki ve siyasi duruşu dikkate alındığında tümüyle yeni ve tamamen zıt bir pozisyon olduğuna kuşku yoktur (Aras ve Polat, 2008, s. 511). İki devlet arasındaki bahar havası Suriye İç Savaşı'na kadar sürmüştür. İç Savaş sırasında ise roller, uluslararası hukuk açısından tersine dönmüştür. BM Güvenlik Konseyi'ne gönderdiği mektuplarla artık Suriye, Türkiye'yi muhalif silahlı grupları desteklemekle suçlamaktadır (S/2017/98).

KAYNAKÇA

- ABD: Apo Şam'da. (1998, 10 Ekim). *Hürriyet*, 27.
- ABD: Apo'yu Suriye'den kovun. (1998, 11 Ekim). *Milliyet*, 18.
- Allo, A. K. (2010). Ethiopia's armed intervention in Somalia: The legality of self-defense in response to the threat of terrorism. *Denver Journal of International Law and Policy*, 39, 139-167.
- Arap dünyası telaşlandı. (1998, 5 Ekim). *Milliyet*, 17.
- Araplardan ortak bildiri: Suriye'nin yanındayız. (1998, 11 Ekim). *Hürriyet*, 22.
- Aras, B. ve Polat, R. K. (2008). From conflict to cooperation: desecuritization of Turkey's relations with Syria and Iran. *Security Dialogue*, 39 (5), 495-515.
- Arend, A. C. ve Beck, R. J. (1994). 'Don't Tread on Us': International law and forcible state responses to terrorism. *Wisconsin International Law Journal*, 12, 153-218.
- Aykan, M. B. (1999). The Turkish-Syrian crisis of October 1998: a Turkish view. *Middle East Policy*, 6 (4), 174-191.
- Ballı, R. (1991). *Kürt Dosyası*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Başlamış, C. (1998, 7 Ekim). Moskova'dan Ankara'ya yayılım ateşi. *Milliyet*, 17.
- Birand, M. A. (1992). *Apo ve PKK*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Brownlie, I. (1958). International law and the activities of armed bands. *International and Comparative Law Quarterly*, 7, 712-735.
- Bölükbaşı, S. (1993). Turkey challenges Iraq and Syria: The Euphrates dispute. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 16 (4), 9-33.
- Byers, M. (2002). Terrorism, the use of force and international law after 11 September. *International and Comparative Law Quarterly*, 51, 401-414.
- Case Concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran), Judgment of 24 May 1980, *ICJ Reports*, 1980, 3-65.
- Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment of 27 June 1986, *ICJ Reports*, 1986, 14-546.

¹⁸ Sadece Başbakan Erdoğan'ın Aralık 2009 Şam ziyaretinde 50 adet anlaşma, mutabakat muhtırası ve işbirliği protokolü imzalanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009. Ayrıca bkz. Duran, 2011, s. 511-512).

- Cassese, A. (1989). The international community's legal response to terrorism. *International and Comparative Law Quarterly*, 38, 589-608.
- Denk, E. (1997). *Ortadoğu'da Su Sorunu Bağlamında Dicle ve Fırat*, Ankara: Serajans.
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's foreign policy vision: an assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10 (1), 77-96.
- Dinstein, Y. (1994). *War, Aggression and Self Defence*. New York: Grotius Publications.
- Diyalog isteyenler. (1998, 6 Ekim). *Milliyet*, 21.
- Duran, H. (2011). Adana Protokolü sonrası Türkiye-Suriye ilişkileri. K. İnat ve M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı* içinde (501-518). Sakarya: Açılım Kitap.
- Elekdağ, Ş. (1996). 2 ½ war strategy. *Perceptions*, 1 (1), 33-57.
- Elekdağ, Ş. (1998, 21 Eylül). Suriye'ye karşı strateji yokluğu. *Milliyet*. Erişim adresi: www.milliyet.com.tr/1998/09/21/yazar/elekdag.html
- Esad: PKK'yı desteklemiyoruz. (1993, 7 Kasım). *Milliyet*, 13.
- G.A. Res. 3314, U.N. GAOR 29th Sess., U.N. Doc. A/9631 (1974)
- Gündüz, A. (2000). *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler Örnek Kararlar*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Harry, M. A. (1987). International law: the right of self-defence and the use of armed force against states aiding insurgency. *Southern Illinois University Law Journal*, 11, 1289-1303.
- İmset, İ. (1994). *PKK - Ayrılkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)*. Ankara: Turkish Daily News Yayınları.
- İran: diplomasi yolu. (1998, 8 Ekim). *Hürriyet*, 17.
- İşte tarihi anlaşma. (1998, 21 Ekim). *Hürriyet*, 7.
- Jehl, D. (1998, 5 Ekim). Mubarak visits Syria in effort to defuse crisis with Turkey. *The New York Times*. Erişim adresi: <http://www.nytimes.com/1998/10/05/world/mubarak-visits-syria-in-effort-to-defuse-crisis-with-turkey.html>
- Jongerden, J. (2010). Dams and politics in Turkey: utilizing water, developing conflict. *Middle East Policy*, 17 (1), 137-143.
- Kirgis, F. L. (2001). Israel's intensified military campaign against terrorism. *The American Society of International Law*, 6 (9), Erişim adresi: <https://www.asil.org/insights/volume/6/issue/19/israels-intensified-military-campaign-against-terrorism>
- Kolars, J. F. ve Mitchell, W. A. (1991). *The Euphrates River and the Southeast Anatolia Development Project*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Lebanon crisis - week one. (2006, 19 Temmuz). *BBC*, Erişim adresi: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5179434.stm
- Libya'ya saldırılmış sayarım. (1998, 7 Ekim). *Hürriyet*, 30.
- Makovsky, A. ve Eisenstadt, M. (1998). Turkish-Syrian relations: a crisis delayed?. *Policy Watch*, No. 345, October 14, Erişim adresi: <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=1223>

- Makovsky, A. (1999). Defusing the Turkish-Syrian crisis: whose triumph?. *Middle East Insight*, Erişim adresi: <http://www.washingtoninstitute.org/templateC06.php?CID=383>
- Marcus, A. (2009). *Kan ve İnanç & PKK ve Kürt Hareketi*. (A. Alkan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Martin, L. (2000). "Turkey's national security in the Middle East," *Turkish Studies*, 1 (1), 83-106.
- Migdalovitz, C. (1994). Türkiye'nin Kürt sorunu ve ABD politikası. (M. Güven, Çev.) *Avrasya Dosyası*, 1 (2), 119-137.
- Murphy, J. F. (2002). Contemporary practice of the United States relating to international law. *American Journal of International Law*, 96, 237-263.
- Olson, R. (1994). The Kurdish question and geopolitical and geostrategic changes in the Middle East after the Gulf War. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 17 (4), 44-67.
- Olson, R. (2005). *Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri: 1979-2001*. (S. Elik, Çev.) Ankara: Orient Yayınları.
- Özcan, N. A. (1999). *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi, Yöntemi*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Özdağ, Ü. (2005). *Türkiye'de Düşük Yoğunluklu Çatışma ve PKK*. Ankara: Üç Ok Yayıncılık.
- Pipes, D. (1996). *Syria Beyond the Peace Process*. Washington, The Washington Institute for Near East Policy.
- Pirim, O. ve Örtülü, S. (1999). *Ömerli Köyünden İmralı'ya PKK'nın 20 Yıllık Öyküsü*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Rowles, J. P. (1987). Military responses to terrorism: substantive and procedural constraints in international law. *American Society of International Law Proceedings*, 81, 307-317.
- Ruys, T. (2008). Quo Vadit Jus ad Bellum?: a legal analysis of Turkey's military operations against the PKK in Northern Iraq. *Melbourne Journal of International Law*, 12, 334-364.
- Ruys, T. ve Verhoeven, S. (2005). Attacks by private actors and the right of self-defence. *Journal of Conflict and Security Law*, 10 (3), 289-320.
- Sarıbrahimoğlu, L. (1996, 7 Haziran). Operasyonlar ocakta başladı. *Cumhuriyet*, 10.
- Starr, J. R. (1991). Water wars. *Foreign Policy*, No. 82, 17-36.
- T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü. Ayın Tarihi, Erişim adresi: <http://ayintarihi.com/>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009). Türkiye - Suriye YDSİK 1. Toplantısı Ortak Bildirisi, 22-23 Aralık, Şam. Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye---suriye-ydsik-1-toplantisi-ortak-bildirisi_-22-23-aralik_-sam.tr.mfa
- The Prosecutor v. Dusko Tadic, Prosecutor v. Dusko Tadic, Appeals Chamber, Judgment - IT-94-1 [1999] ICTY 2 (15 July 1999)

- Trapp, K. N. (2007). Back to Basics: Necessity, Proportionality, and the Right of Self-Defence against Non-State Terrorist Actors. *International and Comparative Law Quarterly*, 56, 141-156.
- Travalio, G. M. ve Altenburg, J. (2003). Terrorism, state responsibility, and the use of military force. *Chicago Journal of International Law*, 4, 97-119.
- Turkey warns Syria on helping Kurd rebels (1998, 12 Ekim). *The New York Times*. Erişim adresi: <http://www.nytimes.com/1998/10/12/world/world-news-briefs-turkey-warns-syria-on-helping-kurd-rebels.html>
- U.N. Doc. S/2017/98, 2017.
- U.N. Doc. S/PV. 5489, 2006.
- U.N. Doc. S/PV.5493, 2006.
- Ünür, E. (1998, 3 Ekim). ABD diplomatik çözüm istiyor. *Hürriyet*, 18.
- Yetkin, M. (2004). *Kürt Kapanı: Şam'dan İmralı'ya Öcalan*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

KENTLEŞME SORUNLARININ İNTİHAR ÜZERİNE ETKİSİ¹

Arş. Gör. Ahmet Şafak EŞMELER²

Özet

Kentleşme sorunları ve intihar eylemi birbiri ile ilişkilendirilmesi oldukça zor iki dinamik süreçtir. Kentleşme kavramı, içerisinde toplumsal yansımaları olan ve süreç içerisinde ortaya çıkarttığı sorunlar ile bireyleri etkileyen bir olgudur. İntihar ise bireysel bir karar olmasına rağmen bu bireysel eylem, kişinin içerisinde bulunduğu toplumsal yapıdan etkilenmektedir. Bu çalışmada, intiharin nedeni, kentleşme olgusunun da sonucu olabilecek beş temel konu başlığı üzerinde durulmuştur. Bunlar: *Yalnızlık, aile yapısındaki aşınmalar, kent hayatının karmaşası, dini bağlılıkta aşınma ve rekreasyon alanlarının yetersizliği*dir. Bu teorik çalışma, beş temel başlık üzerine kurulmuş olup, intiharin nedenlerini kentleşme sorunları içerisinde aramaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, İntihar, Yalnızlık, Şiddet, Aile Yapısı.

THE EFFECT OF URBANIZATION PROBLEMS ON THE SUICIDE

Abstract

Urbanization problems and suicide are two dynamic processes that are difficult to relate to each other. The concept of urbanization is a phenomenon that has social implications and affects individuals with the problems they create in the process. Although suicide is an individual decision, this individual action is influenced by the social structure in which the person is. This study focuses on the five main topics that may be the cause of suicide and the problems of urbanization. These include: *Loneliness, erosion in family structure, complexity of urban life, wear in religious devotion and lack of recreation areas*. This theoretical study is based on five basic headings and explores the causes of suicide in urbanization problems.

Key Words: Urbanization, Suicide, Loneliness, Violence, Family Structure.

¹ Bu makale yazarın "Türkiye'de Kentleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Sorunlar. Kentlerde İntihar Üzerine Bir Araştırma: Ankara Örneği" adlı tezinden türetilmiştir.

² Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, ahmet.safak.esmeler@gmail.com.

1. GİRİŞ

İntihar üzerine yapılan çalışmalar psikoloji biliminin önderliğinde ilerlemiş ve diğer alanların ilgisine çok fazla mazhar olmamıştır. Sosyolojik açıdan intihar kavramı ne dünya literatüründe ne de ülkemizde yapılan araştırmalarda yoğun bir ilgi görmüştür. Her bir intihar eylemi, kendine özgü bireysel sebeplere sahip olsa da toplumsal sorunların bu sebepleri oluşturmakta etkisiz olduğunu söylemek yanılgı olacaktır. İntihara sebep olabilecek toplumsal sorunların incelenmesi açısından ise kent sosyolojisi önemli bir alanı kaplamaktadır.

Modernleşme sonrası kentler ile kırsal alan arasındaki farkların azalması ile toplumsal ilişkilerin neredeyse hepsini kentsel yaşantı üzerinden okuma yönünde bir eğilim oluşmuştur. Bu sebeple, toplumsal sorunlardan konuşurken odak noktası olarak kentleşme sorunlarına yüzümüzü çevirmekteyiz. Kentleşme, insanların kentte örgütlenme biçimini ifade eden bir terimdir. Bu açıdan, sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan kentleşme süreci hem gelişmiş batılı ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde birbirinden farklı olmak koşulu ile yeni toplumsal sorunları meydana getirmiştir. Bu sorunların kırılma noktaları en belirgin şekilde büyük kentlerde gözlemlenmektedir. Bir nüfus hareketi olarak bakıldığında büyük kentler, toplumsal sınıflar, konut, istihdam, altyapı, eğitim, ulaşım gibi başlıklar altında incelenmeyi gerektirecek, karmaşık ağlarla örülü yeni bir toplumsal süreci içinde barındırmaktadır. Yeni toplumsal ilişkiler ise kentte yaşayanlar için yeni sorunlar demektir. Kent sosyolojisi açısından bu yeni sorunların bireyler üzerindeki olumlu ve olumsuz yansımalarını takip etmek elzem konumdur.

Kentleşme süreçlerinin bireyler üzerinde yarattığı psikolojik sorunlar ve bu sorunların intihar üzerine olan etkileri incelenirken öncelikli olarak kent, kentleşme, kentlileşme ve intihar gibi temel kavramların açıklanması gerekmektedir. Bu çalışma, kentlilerin yaşamakta oldukları mekanlardan kaynaklı psikolojik sorunlara nasıl ve ne kadar maruz kaldıklarını ve bu sorunlar arasından seçilen beş tanesinin intiharı ne şekilde etkileyebileceğini anlamak ve açıklamak için yapılmış teorik bir araştırmadır. Bu çalışmada öncelikle bahsi geçen kavramların özlü açıklamalarına yer verilmiştir. Devamında, kent hayatının ortaya çıkarttığı sorunlar arasından birey psikolojisini etkileme potansiyeline sahip olanlar irdelenmiştir. Son olarak, saptanan bu sorunların intihar eğiliminde ne kadar belirleyici olduğu konusunda tartışmalar yapılmıştır.

2. KENT TANIMI

Sosyal bilimlerin ilgi alanında olan neredeyse her terimde olduğu gibi kent teriminin de üzerinde ittifak edilmiş olan bir tanım mümkün olmamakla birlikte birçok düşünür ve bilim insanı tarafından bu terim üzerine kafa yorulmuştur. Doğası gereği kent, farklı disiplinlerin çalışma konusu da olmaktadır. Bu terimi anlamlandırmak için etimolojik kökene bakmak faydalı olacaktır. Zira, kentin kapsadığı alanı ve içerisindeki sosyolojik hareketliliği kavrayabilmek açısından kelimenin köklerinde önemli izler bulunmaktadır.

Latince “cite” kelimesinin karşılığı olan kent kavramı, Batı dillerine Latince “civitas” (yurttaşlık) kavramından geçmiştir. Bu kaynaktan türetilen, İngilizce “city”, Fransızca “cite”, İtalyanca “citta”, İspanyolca “ciudad” kelimeleri kent terimini karşılayacak anlamda kullanılmaktadır. Eski Roma dünyası için kent teriminin önemi, kent (polis) yönetimine katılabilmek için özgür, erkek ve taşınmaz mal sahibi olmayı gerektirme gibi kamusal yurttaşlık haklarına sahip olmayı öngören klasik Yunan felsefesi düşüncesine dayanmaktadır (Holton, 1999, s. 13-14).

Türkçede kullanılan kent ve kent orijininin türeyen kelimelere kısaca göz atmakta fayda vardır. “*Türkler önceleri ‘balık (balığ)’ olarak adlandırdıkları yerleşimleri 11. yüzyıldan itibaren ‘kend (kent)’ olarak adlandırılmışlardır*” (Sümer, 2014, s. 1). “*Arapçadaki ‘müdüin’*

kökü yerleşikliği anlatırken 'medine' de kent anlamına gelmektedir ve "medeniyet" terimi de yine bu kelimeye dayanmaktadır" (Karaçavuş, 2015, s. 89).

Etimolojik kökeninden ayrı olarak kent kavramı çeşitli şekillerde tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır: "Sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, gidişgeliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinimlerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşim birimidir" (Keleş, 1980, s. 68), "Nüfusu belirli bir büyüklüğü ve yoğunluğu aşan, ekonomisi daha çok tarım dışı etkinliklerde yoğunlaşan ve kendi nüfusundan başka, etki alanı içinde yaşayanlara da hizmet sağlayan yerleşim birimidir" (Demir ve Acar, 1997, s. 132). Bir başka tanıma göre ise kent, "Tarım dışı etkinliklere, özellikle işleyim ve hizmet sektörlerine dayalı, 10.000'den daha kalabalık nüfuslu yerleşim yeridir" (Ozankaya, 1975, s. 63).

Şüphesiz, kent kavramına dair yukarıda verilen örneklerden daha fazla sayıda tanım yapılmıştır. Çok sayıda tanım yapılmasının sebebi ise, kent kavramının değişken yapısında saklıdır. Kent, dinamik bir yapıya sahiptir ve ilk kentlerin kuruluşundan başlayarak günümüzün metropol kentlerine kadar uzanan süreçte birçok farklı amaca hizmet etmiş ve dolayısıyla muhteviyatı sürekli değişmiştir. Savunma, beslenme, güvenlik, ticaret, barınma, eğitim gibi birçok amaca hizmet eden kentlerin tanımı yapılırken de birçok açıdan tanıma ihtiyaç duyulması olağandır.

3. KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME

Kent tanımından sonra kent ile alakalı izahata muhtaç olan iki terim daha vardır. Bu terimler kentleşme ve kentlileşmedir. Birbiri ile sık sık karıştırılan bu iki terim özünde birbiri ile bağlantılı olmasına rağmen aslında farklı anlamlara gelmektedir.

Kentleşme, Keleş'e göre, "sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir" (Keleş, 2015, s. 35). Demir ve Acar'a göre kentleşme, "sanayileşmenin işgücünü çekmesi, tarımsal üretimin de fazla nüfusu imesi sonucu, nüfusun kırsal alandan şehir merkezlerine doğru akması, nüfusun kitlesel boyutlarda kentlere akın etmesiyle ortaya çıkan sosyolojik olgudur" (Demir ve Acar, 1997, s. 132). Ozankaya'ya göre kentleşme, "tarım dışı etkinliklerin, özellikle işleyimin gelişmesi sonucu nüfusun kentlerde toplanması ve kentsel alanların genişlemesi sürecidir" (Ozankaya, 1975, s. 63). Şahin'e göre ise, kentleşme tanımının, bir anı değil de bir sürece gönderme yaptığı açıktır. Çünkü "-laşma, -leşme" şeklinde ek alarak sonlandırılan diğer bütün kavramlarda olduğu gibi kentleşme kavramında da bir sürece karşılık gelmesi beklenmektedir. Bu açıklamadan yola çıkarak, kentleşmeyi dört farklı boyuttan yola çıkarak açıklamak mümkün gözükmektedir (Şahin, 2015, s. 8). Bu dört unsura göre kentleşmenin;

- (a) Demografik anlamda, kentlerde yaşayan nüfusun toplam nüfus içindeki payının yükselmesi,
- (b) Siyasi anlamda, kent sayılan/kabul edilen yerleşim yerlerinin sayısındaki artışı,
- (c) İktisadi anlamda, kent ekonomisinde tarımın payının azalması buna karşın sanayi, ticaret ve hizmet sektörünün payının artması ve
- (d) Sosyolojik anlamda, kente özgü yaşam tarzının hakim hale gelmesi, süreci olduğu söylenebilir (Şahin, 2015, s. 8).

Yukarıdaki tanımlar ışığında yorumlama yapmak gerekirse kentleşme, sanayideki gelişmelerin doğurduğu işgücü talebi ile tarım alanındaki işgücü fazlasının birbirlerini besler şekilde

ilerlemesiyle kırdan kente doğru hareketin -doğum ve ölüm oranlarındaki değişimler de göz önünde bulundurularak- kentteki nüfusu arttırması ve bu biriken nüfusun kent alanlarında heterojen şekilde kümelenerek, iş bölümü ve uzmanlaşmayla perçinlenmesi sürecidir.

Çalışmamızın sosyolojik ve psikolojik boyutları ile alakalı bilinmesi gereken bir diğer kavram ise kentleşmedir. Bireylerin davranış kalıplarından, günlük rutinlerine kadar etkili olan bir yaşam tarzının ifade edildiği şekli olarak görülebilecek kentleşme için kimi akademik ve düşünsel çalışmalarda şu şekillerde tanımlamalar yapılmıştır:

“Kentleşme: çoğu kez kentleşme ile karıştırılmakla birlikte ondan ayrı olan ve kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratma sürecidir” (Keleş; 1980:71). Sosyolojik anlamda kentleşme ise, *“dar mekanlı bir topluluk hayatından, geniş mekanlı bir toplum hayatına geçiş ve bu ikinci yaşama biçimine göre yeni sosyal ilişkiler ve bunun gerektirdiği yeni örgütlenmeler içerisine girilmesidir”* (Erkan, 2010, s. 21).

Kentleşme, bir sosyal değişim, uyum ve bütünleşme süreci, kırsaldan kentsel alanlara göç eden nüfusun yeni koşullara uyumlu ilişkiler ağı geliştirerek kentin bir parçası olma sürecidir. Bu uyum süreci, kentin bürokratik yapısı, yerleşik kentli nüfus ve kentsel örgütler ile ilişki arttıkça hızlanmaktadır. Bunlara ek olarak, bireyin meşgul olduğu iş, geldiği yerle ilişkileri de kentleşme sürecini etkilemektedir. Göç etmiş olan kişinin geride bıraktığı yer ile olan ilişkilerinin yoğun şekilde devam etmesi bu süreci olumsuz şekilde etkiler. Bunun tersi şekilde, kentin yerleşik nüfusu ile örgütlü yaşamı içerisindeki temaslarının artmasıyla birlikte de kentleşme hızlanmaktadır. Kentleşme süreci hızlandıkça, bütünleşme de artmaktadır. Ancak bilhassa büyük kentlerin sürekli göç almasından dolayı kentte yaşayan insanların tam bir kentleşme, kent ve nüfusun bütünleşmesi yaşamadıkları gözlenmektedir (Erkan, 2010, s. 21-22).

Günümüz dünyasındaki yaşam şekli için kullanılabilen “kentleşmenin” derecesi, tam olarak ve geçerli bir şekilde, kentlerde yaşayan toplam nüfusun oranı ile değerlendirilemez. Kentlerin, toplumsal yaşam veya insan üzerindeki etkileri, kentli nüfusun oranının göstereceği etkiden daha büyüktür. Kent sadece, günümüz insanına daha fazla iş ve yerleşim imkanları tanyan bir yer değildir, aynı zamanda dünyanın en uzak yerlerini kendine çeken, farklı bölgeleri, insanları ve etkinlikleri bir düzene göre biçimlendiren, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın öncüsü ve denetleyicisi konumunda olan bir merkezdir (Wirth, 2002, s. 78).

Kısacası, kentleşme terimi demografik ölçütleri olan mekânsal öğelere atf yapan bir süreci tanımlarken; kentleşme ise, içerisinde sosyo-kültürel değişimlerin, uyumların veya uyumsuzlukların tanımlandığı bir terimdir. Bu iki terim birbiri ile bağlantılı olmasının yanında farklı meselelere de izahat getirmektedir.

4. İNTİHAR KAVRAMI

“Gerçekten önemli olan tek bir felsefe sorunu vardır, intihar. Yaşamın yaşamaya değip değmediği konusunda bir yargıya varmak, felsefenin temel sorusuna yanıt vermektir” (Camus, 2015, s. 21). Albert Camus’nün intihar için felsefeye yüklediği bu anlam aslında şaşırtıcı değildir. Sosyolojiden felsefeye, psikolojiden sağlık bilimine, edebiyattan siyasete birçok alan için intihar kavramı cezbedicidir. Bu alanların her biri için intihara dair yaklaşımlar farklı olmuştur.

Bu çalışma içerisinde kullanacağımız diğer temel kavram olan intihar terimini detaylandırmadan önce etimolojik kökenine dair bilgilere göz atılmalıdır. Latince *“insanın kendini öldürmesi”* anlamına gelen *“suicidere”* kelimesi, *“sui”* (ben) ve *“cedere”* (öldürmek)

kelimelerinin birleşmesinden oluşmuş ve buradan İngilizceye “suicide” (kendini öldürme, intihar etmek) olarak geçmiştir (Tathlıoğlu, 2012, s. 137).

Latince kökenlerden kurulu bir etimolojik kökene sahip olan intihar (*suicide*) kelimesine karşılık gelebilecek ne Latince de ne de Eski Yunancada tek bir (biricik) ifade yoktur. Bunun yerine, ‘gönüllü ölüm’ (*mors voluntaria*), “kendini yok etme” (*cofiencere se, eximere se, finire se, finem vitae facere, interficere se, occidere se*), “son çareye başvurmak” (*consulere extremis rebus/vitae durius*) ve “ölümün peşinden koşmak” (*appetere/oppetere mortem*) gibi 300’den fazla sözcük vardır (Marsh, 2017, s. 109-110).

Arapça göğüs, göğse vurma, boğazından asılma, deveyi boğazlama, gırtlığı bıçakla kesme anlamlarına gelen “nahr” kökünden türetilen “intihar” Türkçeye bu etimolojik kökenden aktarılmıştır (Eskin, 2012, s. 3).

Durkheim’e göre “*Nasıl bir sonuç vereceği bilinen, kurbanın kendisi tarafından gerçekleştirilen, olumlu ya da olumsuz bir edimin dolaysız ya da dolaylı sonucu olan her ölüm edimine intihar denir. İntihar girişimi de böyle tanımlanan, fakat ölüm sonucu vermeyen bir edim*” olarak görülür (Durkheim, 2013, s. 5).

İntihar genellikle insanın kendini öldürmesi olarak düşünülmekte ve sadece davranışın sonunda ortaya çıkan durumla ilgilanilmektedir. Bu sebeple, insanı kendini öldürmeye götüren süreç göz ardı edilmekte ve bu süreci başlatan olay veya olaylar hakkında düşünmemiz zorlaşmaktadır. Oysa intihar kavramı bir davranış olarak ele alınmalıdır. Yaygın kullanım olarak intihar davranışı kavramı uygun bulunmuştur. *İntihar davranışı* terimi düşünce ile başlayıp ölümlle neticelenen bir davranış yelpazesi ve sürecini tanımlamaktadır (Eskin, 2012, s. 3-4).

Bir eylem olarak intiharı anlama çalışmaları oldukça geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Biyolojik, endokrinolojik, psikolojik, sosyolojik kuramlar başta olmak üzere birçok kuram geliştirilmiştir. Her kuram kendi alanına yoğunlaşırken bazı yaklaşımlar ise iki ya da üç kuramın karışımından oluşacak şekilde disiplinler arası yöntemi benimsemiştir.

5. KENTLEŞME SORUNLARININ İNTİHAR EYLEMİNE YÖNELTEN ETKİLERİ

İntihar üzerine yapılan çalışmaların birçoğu bu eylemin psikolojik sebeplerine yönelmiştir. İntihara Durkheim gibi toplumsal açıdan bakmaya çalışan düşünürler ve kuramlar olsa da bunlar, intihar çalışmalarının toplamı içerisinde çok az yer kaplamışlardır. Şüphesiz intihar, çalışılması ve tasnif edilmesi oldukça zor ve karmaşık bir meseledir. Bu zorluğu ve karmaşayı Jamison şöyle açıklamıştır:

“Bireyi kendini öldürmeye eğilimli hale getiren temel faktörleri bilebiliriz -kalıtım, ağır ruhsal hastalıklar, dürtüsel veya saldırgan mizaçlar- ve yaşamda insanı intihara eğilimli hale getiren bu hassasiyetlerle ölümcül bir etkileşime giren bazı olayların ve koşulların var olduğunu da bilebiliriz: duygusal başarısızlıklar veya karmaşalar, ekonomik veya işle ilgili aksaklıklar, kanunla karşı karşıya gelmeler, ölümcül veya kuvvetten düşüren hastalıklar, çok utanç verici ya da öyle algılanan durumlar, alkol veya madde kullanımı. Kimlerin intihar ettiği hakkında epeyce bilgimiz var; en hassas yaş gruplarını ve toplumsal statülerini, en yüksek risk gruplarının cinsiyetini biliyoruz; nasıl, nerede ve ne zaman intihar edildiğini, kullanılan yöntemleri, tercih edilen yerleri, zamanları ve mevsimleri de bilebiliriz. Fakat insanların neden intihar ettiğinden o kadar emin değiliz. İnsanların psikolojik durumlarını, karmaşık güdülerini ve küçük biyolojik farklılıklarını tespit etmek çok zordur; bunların intihar edenlerin yaşamlarındaki varlıklarını ve oynadıkları rolü saptamak ise bambaşka bir zorluktur. İntihar araştırmaları literatürü intihar araştırmalarımızdaki karmaşıklıkları,

tutarsızlıkları, yetersizlikleri ve yüzlerce yıldır bu anlaşılmasız eylemi açıklamak için sürdürülen çabaları kaçınılmaz bir şekilde yansıtıyor” (Jamison, 2004, s. 32-33).

İntihar eyleminin *nasıl, nerede ve ne zaman* yapılabileceğine dair birtakım bilgileri istatistiki olarak edinmek mümkündür. Bunun yanında, intihar eyleminin *neden* yapıldığına dair kesin cümleler kurmak oldukça güç görünmektedir. Bireyin içinde bulunduğu ruh halini anlama ve onu bu eyleme iten süreçlerin izini sürme, intihar konusunu, oldukça muğlak ve meşakkatli bir araştırma konusu haline getirmektedir. İntihar ile kentleşme sorunlarını birleştirerek bir çalışma yapmak ise, iki farklı bilinmez sürecin kesişme noktalarını yakalamayı zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, intihara neden olan ve kentleşme sorunlarının sonucu olan kesişim kümelerini belirlemek gerekmektedir. Bu kesişim kümesi ise sosyolojik ve psikolojik öğeleri içerisinde bulundurmalıdır.

5.1. Yalnızlık

Kentleşme sorunlarının insan psikolojisi üzerinde tahribata yol açmasına sebep olan etmenlerden biri yalnızlık halidir. Neredeyse hayatı anlamlı kılabilecek etkinliklerin tamamı, diğer insanlar ile olan ilişkilerimize bağlıdır. Yalnızlık duygusu her ne kadar tek başına kalmak olarak akla gelse de kişilerin bu duyguyu hissetmeleri için sadece tek başlarına kalmalarına gerek yoktur. İnsan kalabalık ortamlar içerisinde de kendisini yalnız hissetme ihtimali ile karşı karşıyadır. Bu sebeple, özellikle kent hayatı içerisinde ikili ilişkilerin kurulumundaki yapaylık; kişilerin kendilerini daha yalnız hissetmelerine sebebiyet verebilmektedir. Kent hayatı içerisinde ikincil ilişkiler üzerine kurulu bir toplumsal yaşam söz konusudur. Bu ikincil ilişkiler, bireylere şahsi hareketlerinde bir özgürlük alanı açtığı gibi aynı zamanda kişilerin yalnız kalma tercihlerini de tetiklemektedir.

Tarım toplumunun yerini sanayi toplumunun alması ile birlikte nüfus artışının sonucu olarak ortaya çıkan rekabet; çalışma saatlerinde ve sosyal yaşam biçimlerinde değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle kentleşme ile birlikte konut tipinin apartmanlara çevrilmesi ve istihdam kaynaklı rekabet sorunları; kişilerin kendilerine ve sosyal hayatlarına daha az zaman ayırmak zorunda kalmalarına neden olmaktadır (Uzuner ve Karagün, 2014, s. 107-120). Kent kavramı, demografik ölçütlerle tartışılmaya çalışıldığında, nüfus yoğunluğu ve kozmopolitlik gibi kavramlarla karşılaşılır. Bu kavramlar, kentte birbirinden farklı ve sayıca fazla insanın yaşadığını anlatmaktadır. Kentte oluşan bu yapıya rağmen bireylerin yalnızlıktan kaynaklı sorunlarla karşılaşma ihtimali bir tezatlık oluşturmaktadır. Eserinde bu tezatlığa değinen Simmel'e göre, kentteki bedensel yakınlık ve mekan darlığı, zihinsel uzaklığı daha görünür kılmaktadır. Metropol kalabalığı göz önüne alındığında insanların bu kadar yalnız, bu kadar kaybolmuş hissettiği başka bir alan bulunmamaktadır (Simmel, 2013, s. 94). Bu açıdan bakıldığında, yalnızlık ve kent unsurlarını incelerken, kentin demografik yönüne değil onun oluşturduğu toplumsal ve psikolojik sorunlara eğilme zorunluluğu doğmaktadır.

Kentin ikincil ilişkilerden kaynaklı olarak samimiyetten noksan yapısının yalnızlığa ittiği gerçeğinin yanında, kişilerin yalnızlığı tercih etmelerine sebep olacak birtakım etmenler de söz konusudur. Güvenlik ihtiyacı, gürültü kirliliğinden uzaklaşma isteği ve yorucu çalışma saatlerini yalnız kalmak suretiyle dinlenerek geçirme gerekliliği gibi örnekler bu etmenler arasında ilk akla gelenlerdir. Bu ve buna benzer durumlar üzerinde ikincil ilişkilerin etkisinin olduğunu söylemek mümkün olmakla birlikte, sadece kent yaşantısından kaynaklı sorunların da bu durumlar üzerinde belirleyici olabileceği savlanabilir

“Metropol hayatının üstünlüğü temaslarla gelip geçen unsurları karşısında insanların haklı olarak kapıldıkları güvensizlik, bizi mesafeliğe zorlar. Bu mesafenin sonucunda, yıllardır komşumuz olan kimselerin nasıl görüldüğünü bile çoğu kez bilmeyiz” (Simmel, 2013, s. 91).

Güvenlik, kolay ulaşım, gürültüden uzak durma gibi sebeplerle genellikle kent merkezine uzak konumlanmış siteler içerisindeki konutlar tercih sebebi olabilmektedir. Bu siteler yapısı gereği insan ilişkilerinin daha yakın olduğu mahalle kültüründen farklı bir sosyal yapıyı oluşturmakta ve kişilerarası iletişimi daha fazla törpülemektedir. Hem farklı toplumsal sınıflar arasında hem de aynı apartmanın sakinleri arasında mesafeler iletişim yönünden açılmaktadır.

“Bilinmeyen verdiği korkuyla yükselen özel yaşam anlayışı sonucunda orta ve üst gelir grupları, benzer toplumsal yapıya sahip, homojen grupların oluşturduğu yerleşim bölgelerinde yaşamayı tercih etmektedirler. Bir zamanlar kentlerin kurulmalarına neden olan dışsal korkuların yerini, 21. yüzyıl kentinde içerideki düşmana ilişkin ‘kentsel korkular’ almıştır. Bu korkular kentin bütünlüğü ve güvenliğinden çok, kentin içinde kişinin kendi yuvasının yalıtılmışlığı ve güvenliğiyle ilgidir. Bir zamanlar kentin etrafını saran duvarlar artık kenti içeriden bölmektedir” (Ertürk ve Karakurt Tosun, 2009, s. 37-53).

Yukarıda anlatılanlara ek olarak, yalnızlığa sebebiyet verebilecek, kent hayatından kaynaklı başka unsurlar da sayılabilir. Ancak çalışmamız açısından üzerinde durulması gereken konu, bu yalnızlık halinin oluşturacağı psikolojik etkinin sonuçlarıdır. Yalnızlık, başlı başına bir intihar etme sebebi olabileceği gibi aynı zamanda başka psikolojik sebeplerle birleşerek tetikleyici bir unsur da olabilmektedir.

Eskin’e göre, intiharlarda ortak noktalar vardır. Yazar, bu ortak noktaları; *çaresizlik ve umutsuzluk hissi, çelişkili duygu durumu ve bilişsel durum daralması* olarak belirtmiş ve şöyle açıklamıştır:

Çaresizlik ve umutsuzluk hissi olan kişi kendisini sıkışmış şekilde hissetmektedir. Hareket alanları daralan kişi, çaresiz kalmakta ve onu yaşama bağlayan umut etme eyleminden uzaklaşmaktadır.

Çelişkili duygular yaşayan kişiler için intihar girişimi bir yardım çağrısıdır. Bu kişiler aslen intihar teşebbüsleri ile kendini öldürmeyi istemenin yanında aynı zamanda bir haykırış ile seslerine bir karşılık beklemektirler. Aslında ölmek bir çözüm gibi görünmekte fakat bir yandan da bu tercih ile hayattan kopmak onlara zor gelmektedir.

Bilişsel durum daralması, kişinin intihar eylemine karar verirken içerisinde düştüğü bilinç halidir. Bu kişiler, alternatif seçenekleri görmemekte ve sadece intihar düşüncesine odaklanmaktadır (Eskin, 2012, s. 15-16).

Yukarıda sayılan durumların hepsinde, kişilerin hayatla bağlarını sağlayabilmeleri için konuşabilecekleri, dertlerini paylaşabilecekleri ve aldıkları intihar etme kararlarından onları vazgeçirebilecek birilerine ihtiyaçları vardır. Bu sayılan durumların içerisindeki kişilerin yalnız başlarına kalmış olmaları verecekleri kararlarda intiharı seçme riskini arttırmaktadır. Nitekim, intihar ile yalnızlık arasındaki bağlantılar üzerine yapılan bir çalışmada, intihar düşüncesinde bulunanların %25’inin kendisini çok yalnız hissettikleri, kendi beyanları ile tespit edilmiştir (Stravynski ve Boyer’dan aktaran Batıgün, 2008, s. 65-75).

İntihar etmiş kişilerin kendilerini ne kadar yalnız hissettiklerini kestirmek bir hayli zordur. İntiharların ardından yapılan psikolojik otopsi ile müntehirin nasıl bir duygu durumuna sahip olduğu veyahut varsa psikolojik rahatsızlıkları saptanmaya çalışılmaktadır. Bu yöntemler her ne kadar bazı noktalarda kişilerin intihar etme anından önceki duygu durumlarına yönelik ipuçları verse de tam olarak doğru kaniya varmak oldukça güç ve hatta kimi zaman imkansızdır.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle, kişilerin intihar etme kararına sürüklenmeye başlamasından itibaren, eylemi neticelendirinceye kadar geçirdikleri süre zarfında, yalnızlık halî içerisinde olmaları verecekleri kararın intihar lehinde olması ihtimalini arttırmaktadır. Bununla birlikte, kent hayatından kaynaklı olarak, kişilerin yalnız kalmaya yönelik bir tutum içerisinde olmaları ise intihar ihtimali olan hallerde savunmasız kalmalarına sebebiyet vermektedir. Ezcümle, kent hayatı yalnızlığı; yalnızlık ise intiharı getiren bir süreçtir.

5.2. Aile Yapısında Değişimlerin Yarattığı Sorunlar

“Aile ortamı, bireyin dünyaya geldiği andan itibaren içerisinde yer aldığı, yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli bakım ve desteğin ona sunulduğu sosyal bir ortamdır” (Kaymak Özmen, 2004, s. 27). Aile toplumsallaşmanın öğrenildiği ilk kurumdur. Yeni doğan bir bebek, topluma karşı savunmasızken aynı anda topluma dair ilk verileri de ailesi vasıtası ile öğrenir. Birçok psikolog yetişkinlik sürecinde yaşanan sorunların temelinde çocukluk döneminde yaşanmış sorunların olduğu konusunda hemfikirdir. Toplum içerisinde birbirinden farklı norm, tutum, değer, zihniyet ve ideolojilere sahip çok sayıda aile bulunur. Bu bağlamda her ailede farklı toplumsallaşma süreçleri yaşanır (Zencirkıran, 2016, s. 140).

Sanayi devrimi ve ekonomik koşulların değişmesi çekirdek ailenin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Büyük kentlerde iş imkanı bulan ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanan gençlerin üzerindeki ebeveyn kontrolü azalmıştır. Bunun sonucunda, yeni evlilikler özgür irade ile yapılan tercihler olmuş ve aile şekilleri geniş ve dar aile denilen çok sayıda aile ferdi içinde barındıran yapıdan çekirdek aileye dönüşmüştür (Güler ve Ulutak, 1992, s. 51-76). Kentlerin büyümesiyle birlikte, makineleşmenin emeği sınırsız şekilde bölmesi ve ulaştırma ile iletişimden doğan hareket ve değişimle beraber aile, muhit ve yerel topluluk tarafından temsil edilen eski kontrol mekanizmaları sarsılmış ve etkileri giderek zayıflamıştır (Park vd., 2015, s. 152-153).

Sanayi devrimi sonrası kentte yaşayan ailelerin kırsal alana göre farklılıkları sadece sayı olarak geleneksel aileye göre az olmaları değildir. Aynı zamanda kentte sürediden hayatın getirdiği yeni koşullar, toplumun en küçük birimi olan ailenin fertleri arasındaki bağlarından başlayarak ekonomik yapılanmalarına kadar bir dizi değişikliğe maruz kalmasına sebep olmuştur.

Kentsel yaşam biçiminin belirgin nitelikleri olarak genellikle birincil ilişkilerin yerini ikincil ilişkilerin alması, akrabalık bağlarının zayıflaması, komşuluğun kaybolmaya başlaması ve toplumsal dayanışmanın geleneksel temelini zayıflaması gösterilmektedir. Bu olgular bir şekilde deneysel olarak da kanıtlanabilir. Bu çıkarımlar kentin, kendisini yeniden üretmesinin düşük düzeyde olması ve bu oranın giderek daha da düşmesi, çocukların yetiştirildiği ve tüm yaşamsal eylemlerinin geçtiği bir yer olarak ev yaşantısının sürdürülmesi de dahil olmak üzere, geleneksel aile hayatına imkan sağlamadığını göstermektedir (Wirth, 2002, s. 101).

Kent ailesinin kır ailesine göre temel farklılıkları şöyle özetlenebilir: Kentte yaşayan aileler, geleneksel kırsal yaşamdakinin aksine geniş değil çekirdek aile denilen, anne baba ve çocuktan oluşan, küçük çaplı birimlerdir. Kent ailelerinin bireyleri zamanlarını genel olarak birbirinden daha uzakta geçirdikleri için aile bağları gevşektir ve bireyselleşme fazladır. Anne ve babaların, çocuk üzerindeki eğitim ve öğretim görevleri azdır. Bu görevlerin bir kısmı okullara ve diğer kurumlara devredilir; bunun sonucu olarak da, aile bireyleri arası sevgi bağları gevşer. Çocuk psikolojisi üzerinde derin izler bırakabilme ihtimali olan evlilik dışı ilişkiler, ayrı yaşayan çiftler ve boşanmalar da kent içerisinde sıkça görülür. Kent ailesi sanayileşmenin getirdiği teknolojik, ekonomik, siyasi ve toplumsal değişimlerden kent ortamındaki iletişim imkanları dolayısıyla daha çabuk ve derin şekilde etkilenir (Aslan, 2002, s. 25-33).

Kentli ailenin psikolojik olarak miras bıraktığı en büyük sorun; çocuk psikolojisi konusunda geleneksel aileye göre daha başarısız olmasıdır. Kentli aile, eğitim, öğretim ve para ile elde edilebilen birtakım olanaklar konusunda çocuklarına ayrıcalık sağlama konusunda, kırsal bölgedeki ailelere göre daha bonkör olmasına karşın, söz konusu bu aile yapısında sıklıkla görülen aile içi iletişimsizlik hali, gerginlikler, kavgalar, boşanmalar gibi olumsuzluklar, geleneksel aileye kıyasla bu aile tipinin daha büyük bir tehlike ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Yeni yetişen bir çocuğun toplumla olan bağlarının gelişiminde ailevi ilişkiler oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Psikolojik gelişim açısından aile ortamındaki çocuklar anne ve babasını rol model aldığından dolayı hem temel güven duygusundaki gelişimleri açısından hem de kendilerini birey olarak görme konusundaki yeterlilikleri açısından aileleriyle, özellikle de anneleriyle kurdukları ilişkinin niteliği çok önemlidir. Ebeveynlerin çocuk yetiştirmekteki tavırları çocukların bilişsel, sosyal ve duygusal yapılarını etkilemektedir. Çatışmalı, gergin ve kavgalı bir ortamda yetişen çocukların özellikle ergenlik dönemlerinde çevreleriyle olumsuz bir sosyal ilişkiler geliştirdiği öngörülmektedir. Ergenlik döneminde kuşak farkından dolayı ailesi ile anlaşmakta zorluk çeken bireylerin ya kendilerini aileden izole ettikleri ya da uyumsuz davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Uyumsuz davranış gösteren ergenlerin çevreleri ile gergin, sürtüşmeli, kavgacı ve kural tanımayan şekilde ilişkiler kurdukları bilinmektedir. Bu tarz bozuk ilişkiler ile ilgili yapılan bir araştırmada, ergenlik çağındakilerin saldırgan davranışları ile intihar davranışları arasındaki ilişki irdelenmiş ve saldırgan özellikler gösteren ergenlerin aynı zamanda intihara eğilimli oldukları saptanmıştır (Tümkiye vd., 2010, s. 163-178).

Yukarıda anlatıldığı üzere çocukların, psikolojik olarak sağlıklı bir gelişim gösterebilmesi, aile içi ilişkilerinin kalitesi ile doğru orantılıdır. Aile içi ilişkilerin kalitesi ise iletişim açısından sağlıklı bir yol izleyebilen ebeveynlerin elindedir. Aile içi iletişim bozukluklarının en temel sebebi ise ebeveynlerin toplumla ve birbirleri ile kurdukları ilişkilerin niteliği doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Kent hayatında olabildiğince uyarıcı ile gergin psikoloji sahibi olmuş kişilerin, bu gerginliklerini, evlerinin içerisine taşımamalarını beklemek doğru olmayacaktır. Kent hayatı, kişileri stres sahibi yapan tek etken olmamakla birlikte bu konudaki payının oldukça yüksek olduğu öngörülebilir.

Özetle, aile yapısındaki değişimler ile intihar arasındaki bağlantı dolaylı bir ilişkidir. Kentte yaşayan aileleri geleneksel aileden ayrırcı kılan farklar, bu aile fertlerini bireyselleşmeye iterek ailede suni bir birlikteliğin oluşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda kentli aile, dayanışma ve birliktelik ruhundan yoksun; dışarıya karşı bir hayli savunmasız ve kırılğan olabilen böylesi bir yapı içinde aile üyelerini, olumsuz dış etkenlere karşı koruma görevini muhtemelen yerine getiremeyecektir. Psikolojik olarak daha savunmasız şekilde kalan bireylerin intihara karşı korunma ihtimalleri daha düşüktür. Ayrıca, sorunlu bir yapıya sahip aile ilişkileri ile yetişen çocukların da intihara daha fazla meyilli olduğu bilinmektedir.

5.3. Kent Hayatının Karmaşasından Kaynaklı Sorunlar

Gürültü kirliliği, hava kirliliği, suç, şiddet, toplumsal olaylar, kalabalıklar, trafik sorunu ve bu kapsamda sayılabilecek onlarca örnek, kent hayatının içerisinde sürekli olarak maruz kalınan sorunlardan bazılarıdır. Bu sorunlar büyük kentler ile öylesine bütünleşmiştir ki, günlük hayat içerisinde fark edilemez hale gelirler. Bunun sebebi, kent hayatının bir süre sonra bunları olağan hale getirmiş olmasıdır. Kentliler, yaşam çevrelerinde sıklıkla karşı karşıya kaldıkları bu olumsuzluklara karşı tepkilerini, söz konusu bu olumsuzlukları görmezden gelerek veya bu olumsuzluklara karşı duyarsız kalarak verebilmektedirler.

Simmel'e göre, metropol tipi kişiliğin ruhsal kökeninde sınırlar üzerindeki uyarıcıların yoğunluğu vardır. İç ve dış uyarıcılar hızlı ve kesintisiz değişimden kaynaklanmaktadır. İnsan, çevresindeki farklılıkları sürekli olarak kaydeden bir canlıdır. Kişinin zihni birbiri ardınca gelen anlık izlenimler ile uyarılmaktadır. Kent içerisindeki farklılıkların izlenimi sürekli olarak kişinin zihnini uyarmaktadır. Bu uyarılara karşı bilinç daha az açıklığa ihtiyaç duyar. Bunlar, metropolün yarattığı psikolojik önkoşullardır (Simmel, 2013, s. 84).

Büyük kentte yaşayanlar sürekli olarak sınırlarının uyarılması neticesinde bir süre sonra uyarıcılara karşı tepkisizleşirler. Bu tepkisizlik hali bıkkınlık, umursamazlık, duyarsızlık gibi hallerle insan karakterinin içerisinde kendisine yer bulur.

“Bıkkınlık, belki de başka hiçbir fenomen, metropolle böylesine dolaysız bir bağ taşımaz. Bıkkınlığın birincil nedeni, sınırları uyarıcıları birbirine zıt unsurların hızla değişmesi, son derece yoğun ve sıkıştırılmış halde olmasıdır... Çünkü, uyarılan sınırlar öylesine uzun bir süre boyunca bütün güçleriyle tepki vermeye zorlanırlar ki, artık hiçbir şeye tepki veremez olurlar. Aynı şekilde, çok daha zararsız izlenimler, birbirleriyle çelişecek biçimde ve büyük bir hızla değiştiklerinden, son derece değişik tepkiler vermeye ittikleri sınırları amansızca zorlayarak dayanma güçlerini sonuna kadar kullanmalarına neden olurlar. İnsan bu ortamda kalmakta ısrar ederse, güç toplamaya zaman bulamayacaktır. Böylelikle, yeni duyumlar karşısında uygun enerjiyle tepki verme noktasında bir yetersizlik ortaya çıkar. İşte bıkkınlığı meydana getiren durum da budur” (Simmel, 2013, s. 88-89).

Trafikte sıkışık kalma, ev işlerinde aksamalar, küçük karar verme süreçlerinde yaşanan tereddütler, kişilerarası çatışmalar ve benzeri günlük küçük gerginlikler stres olarak birikerek sağlık üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Bu küçük gerginliklerden doğan streslerin yanında gürültülü, kalabalık, suçluluğun yoğun olduğu bir çevrede yaşamak ise uzun vadeli olarak kişilere stres yüklemekte ve sağlık problemleri (kalp hastalığı, kanser vb.) ile psikolojik sorunlara sebep olmaktadır (Taylor vd., 2012, s. 463-464).

Bahsi geçen sorunların insan psikolojisi üzerine olumsuz etkileri zamana bağlı olarak artış göstermektedir. Olumsuz etkilerden birini örnek olarak değerlendirecek olursak gürültü kirliliği yerinde bir seçim olacaktır. Özellikle belirli büyüklüğe ulaşmış olan kentlerde yaşayanların kanıksadıkları bir sorun olan gürültü kirliliğine kentin neredeyse her yerinde yüksek oranda maruz kalınır.

İstenmeyen ve rahatsız edici ses olarak tanımlanan gürültü kirliliğinin temel kaynakları motorlu taşıtlar, inşaat makineleri, hava taşıtları, eğlence yerleri, seyyar satıcılar, müzik marketleri ve benzeri yerlerdir. Yoğun gürültüde uzun süre yaşamak zorunda kalmanın özellikle psikosomatik hastalıklara sebebiyet verdiği bilinmektedir (Erkan, 2010, s. 153-154).

Kent karmaşasının ortaya çıkardığı bir diğer sorun da suçlarda görülen çeşitlilik ve suç oranındaki artıştır. Kentleşme süreçleri ile birlikte suç oranlarında da artışlar gözlemlenmektedir. Ulaşım araçlarındaki kolaylık neticesinde, suç oranları, kimi Batılı ülkelerde kent ve kırsal eşitlenmeye doğru bir yönelim sergilese de genel anlamda trend büyük kentlerde suç oranlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Suç oranlarının büyük kentlerdeki artışına yönelik araştırmalar üç farklı kategoride ilerlemiştir. Birinci kategori, sosyal çözülme ile yakın şahsi ilişkileri sağlayan sosyal grupların tahrip olması sebebiyle toplumdaki kontrol mekanizmasının erimesine ve bunun sonucunda suçluluğun büyük kentlerde artmasına sebep olduğunu varsayar. İkinci kategori, sosyal sistemin tabiatında bulunan bazı gerilimlerin açığa çıkması ile oluşan bir kuralsızlık, anomi hali oluşması ve bu hal neticesinde suç oranlarının artması temeline dayanır. Üçüncü kategori ise suç konusunu

toplumun alt tabakalarında oluşan bir sorun olarak inceleme eğilimindedir (Dönmezer, 1986, s. 54-55).

Suç tek bir nedenle açıklanamayacak kadar karmaşık ve değişken bir yapıya sahiptir. Göç, işsizlik, toplumsal bütünleşme sorunu, toplumsal kontrol mekanizmalarındaki (aile ve din vb.) aksamalar gibi unsurları dikkate alınmadan suç ile alakalı kentleşme üzerinden sonuçlara varmak oldukça yanlış olacaktır. Ayrıca, kentleşme sürecinin ne kadar sağlıklı şekilde ilerlediği de bu mesele üzerindeki tartışmalara yön vermektedir. Çarpık kentleşme örneği gösteren bölgelerde suç oranlarının artması normal karşılanabilirken; sağlıklı bir kentleşme örneği gösteren örneklerde suç oranları ile kentleşme arasında bağ kurmak zorlaşmaktadır (Gökulu, 2010, s. 209-226).

Kentleşme ile suç oranları arasındaki ilişkinin doğrusal bir çizgide seyredeceği öngörülmemektedir. Suç, bireysel ve toplumsal yönleri ile birçok değişkeni bir arada incelemeyi gerektirirken; kentleşme süreci için ise suçun ortaya çıkmasını kolaylaştıracak, teşvik edecek veya zorunlu bıraktıracak ortamlar oluşturup oluşturmadığı konusu önem arz etmektedir. Tıpkı suç konusunda olduğu gibi kentleşme de çok değişkenli bir süreçtir. Bu değişkenliğini, farklılıkları bir araya getirme niteliğine borçludur. Birbirinden farklı kültürler, gelir grupları, meslekler, yaşam alanları gibi unsurlar kentleşme süreci ile dinamik bir yapıda birbiri ile temas ederler. Bu dinamik yapı, kentin geleneksel kontrol mekanizmalarını aşındırmasıyla birlikte suç oranlarını arttırmak için gerekli yapıyı sunma potansiyeli taşımaktadır. Her potansiyel durumun eyleme dönüşme mecburiyeti olmamakla birlikte kent hayatının getirdiği karmaşanın, bu potansiyeli harekete geçirecek noktalara temas etme ihtimali yüksektir. Kent birçok unsuru bir arada tutarken aynı zamanda suça teşvik edebilecek seçenekleri de arttırmaktadır. O halde, kent alanlarında suç oranlarının artmasını her zaman beklemek doğru olmamakla birlikte, suç çeşitlerinin ve suça meyil etme durumunun daha fazla olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Suç oranları ile kent arasındaki ilişki aynı zamanda suç ve şiddet konularının birbirleri ile bağlantılı olması sebebiyle de önem arz etmektedir. Çünkü şiddet ve kent arasında da yabancılaşma olgusu bağlamında bir ilişki söz konusudur.

Şüphesiz, her suç eylemi şiddet içermemektedir. Şiddete dayanan suçlar olabileceği gibi şiddet gerektirmeden işlenebilecek suçlar da mevcuttur. Ayrıca şiddetin tanımı da oldukça geniş bir alanda yapılabilmektedir. Şiddet toplum tarafından da aktarılan bir olgudur. Kocacık'a göre, "şiddetin içinde yer alan saldırganlık dürtüsü bireyin toplumsallaşma süreci içerisinde öğrenilebilmektedir" (Kocacık, 2001, s. 1-7).

Kocacık'ın Ergil'den yaptığı aktarıma göre, şiddete birçok açıdan bakmak mümkündür. Siyasi, psikolojik, ekonomik ve ahlaksal açılardan şiddeti inceleme imkanı vardır. Bu açıdan bakıldığında, şiddet için şunları söylemek mümkündür: Hırsızlık, cinayet, silahlı saldırı, tecavüz, soygun, soykırım gibi suç olarak kabul edilmiş şiddet örnekleri vardır. Bunları dışında kalan, yoksulluk, enflasyon, yönetimde kayırma, eğitimsizlik, beklenti ve çıkarları uğruna modern çete olarak kabul edilebilecek şekilde bir araya gelinerek bazı yöneticilerin baskı ve zorlama ile yerinden ayrılmasının sağlanması, çevre tahribi, trafik kazaları gibi suç sayılmayan şiddet şekilleri de mevcuttur. Gelişimini tamamlamamış ülkelerde iç ve dış güçler, kuralızsızlık (anomi) nedeniyle uyumsuzluklar ve sorunlar açığa çıkar. Yabancılaşma, değersizleşme duyguları ve kendini boşlukta hissetme ile beslenen toplu öfke, toplumun alt kesimlerinde şiddete dönüşebilmektedir (Kocacık, 2001, s. 1-7).

Yukarıda bahsi geçen yabancılaşma, kuralızsızlık gibi unsurlara dayandırılan şiddet olgusunun kent hayatının getirdiği sorunlar ile birebir uyuşması dikkate değerdir. Öyle ise yalın şekilde ifade edildiğinde; kent hayatının getirdiği toplumsal ve bireysel sorunlar ile şiddeti

oluşturan etmenlerden bazıları ortak konumdadır. Bu noktadan hareketle, şiddetin tanımına dair bir ek yapmakta fayda vardır. Şiddetin yapısı içerisinde genellikle karşı tarafa zarar verme eylemi olduğu kabul edilmektedir ancak bireyin kendisine zarar verdiği intihar eylemi de şiddet kapsamı içerisinde yer almaktadır. Freud'un psikanalitik teorisine atıfta bulunan Eskin'e göre; birey kızgınlığını başka birine yönlendirip onu öldürürken, intiharda kızgınlığı kendi benliğine yönlendirerek yaşamına son vermektedir (Eskin, 2012, s. 89). Çokça dile getirilen bir ifadeyle intihar 360 derece bir cinayettir ve bu intihar vakalarında kişinin içerisindeki saldırganlığı bir başkası yerine kendine yönlendirdiği görülmektedir (Eskin, 2012, s. 90) (Odağ, 1995, s. 85-86).

Bir başka intihar kuramına dikkati çeken Eskin'e göre; saldırganlık, engellenmeye karşı geliştirilen bir tepkidir. Engellenmeye karşı geliştirilen birincil tepki engellemeyi gerçekleştiren kişiye karşı saldırganlıktır. Toplum içinde güçlü dış engellerin bulunması, bireyin öfkesini diğerlerine yönlendirmesini meşru kılmaktadır. Eğer dış engeller zayıfsa, bireyin öfkesini başkasına yönlendirmesini meşrulaştırması zorlaşır. Burada birey sorumluluk yüklenir ve öfkesini kendisine yönlendirerek kendisini ortadan kaldırır. Diğer bir deyişle, intihar eder (Eskin, 2012, s. 96).

Şiddeti ortaya çıkaran kimi sebeplerle kentleşmenin ortaya çıkardığı bazı sorunların ortaklığına yukarıda değinmiştik. Şiddet eyleminin de kişilerde ne koşullarda intihara sebebiyet verdiğini buradan anlamak mümkündür. Esasında, kişiler sebepleri değişken olmakla birlikte, toplumsal sebeplerden ötürü şiddet duygusuna sahip olabilmektedirler. Bu şiddet duygusu ise bazı durumlarda yönlendirilecek özneye ulaşamaz ve kişi bu hallerde şiddeti kendisine uygulayarak intihar eylemine yönelebilir.

Kent hayatının karmaşası olarak adlandırılan bu başlık altındaki intihara yönelik açıklamaları yapılabilen en belirgin unsur suç ve şiddet meseleleridir. Gürültü kirliliği, trafik sorunu, karmaşa gibi diğer unsurların her biri psikolojik olarak kişiler üzerinde stres birikimine sebep olarak uzun vadede neticelenebilecek sorunlara yol açmaktadır. Uzun vadede birikerek kişilerin psikolojisi üzerinde sorunlara yol açan bu etmenler için intihar eylemi ile birebir bağlantı kurmak oldukça zorlama bir yoruma sebebiyet verecektir. Olumsuz hayat koşullarının oluşturduğu psikolojik sorunların kişiler üzerinde depresyona sebep olduğu; intihar vakalarının da %90 oranında depresyona bağlı sebeplerden ötürü meydana geldiği söylenen çalışmalar vardır (Jamison, 2004; Tatlıhoğlu, 2012). Ancak, bu çalışmalara karşı olarak, psikolojik otopsi üzerinden yapılan analizleri tartışmaya açan ve bu oranların (depresyonun intiharların %90'ının sebebi olması) doğruluğu konusuna şüpheli yaklaşan çalışmalar da mevcuttur (Marsh, 2017). Bu bilgilerin ışığında, bahsedilen kentleşme problemlerinin intihara yol açabileceği ya da intihar kararlarını hızlandırabileceği yönündeki varsayımımız tartışmaya açık şekilde kalmaktadır. Bu sebepten ötürü net ifadelerde bulunmak doğru olmayacaktır.

Sonuç olarak, kentleşme sürecinde ortaya çıkan suç ve şiddet vakalarının intihar eylemi ile bağlantısı yapılabilir ancak bu bölüm içerisinde değinilen diğer sorunlar hususunda sadece bir varsayım oluşturulabilmektedir. Bu varsayımların neticelendirilebilmesi için intihar üzerine yapılacak araştırmaların sonuçlarına göre hareket edilmesi gerekmektedir.

5.4. Dini Bağlılıkta Aşınma

Din olgusu hem toplumsal boyutundan ötürü sosyolojik açıdan hem de bireysel boyutundan dolayı psikolojik açıdan gerek salt intihar konusunda gerekse de bu çalışmanın temel sorunsalında önemli bir yer kaplamaktadır. Tabiatı gereği din, kişilerin ve toplumların hareketleri ve davranışları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Ritüelleri, yasakları ve yaklaşım tarzları ile dinler bireylerin ve toplumların yaşantıları içinde oldukça yoğun şekilde kendilerini hissettirmektedirler.

Dinler tarihine bakıldığında intihara olan yaklaşımların genellikle engelleyici, yasaklayıcı ve hatta cezalandırıcı yönde olduğu görülmektedir. Örneğin: Hz. İsa'nın ölümünden kısa bir süre sonra kilise intihar etmeyi yasaklamıştır (Marsh, 2017, s. 119). Roma İmparatorluğu döneminde de Katolik kilisesi intiharı yasaklamış ve teşebbüste bulunanları aforoz etmekle tehdit etmiştir. Ayrıca aynı dönemde Katolik kilisesi intihar edenlerin cenaze törenlerinin yapılmayacağını da açıklamıştır (Jamison, 2004, s. 26).

İslam dini açısından ise intihar etmek açık bir şekilde yasaklanmış olmamakla birlikte Nisa suresinde yasaklayıcı hükümler olduğu konusunda kanaat gelişmiştir. Hz. Peygamber'in doğrudan intihar konusu üzerine bir söylemde bulunduğuna dair bilgi olmazken, *insan hayatının değeri* hakkında uyarılarda bulunduğu ve *insan hayatı* olarak kastedilenin hem başkasının hem de kişinin kendi hayatı olduğu, dolayısıyla da bu ifadenin de intihara dair belirleyici bir uyarı olarak kabul edilebileceği yönünde görüşler bulunmaktadır (Ağılkaya, 2010, s. 173-202).

Yukarıdaki örneklerden görüleceği üzere dinler, intihar eylemine karşı en hafif tabir ile mesafeli bir duruş sergilemişlerdir. Yasaklama yolu ile intiharı engellemek dışında dinlerin oluşturduğu birliktelik havasının da kişilerin psikolojileri üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bireylerin inandıkları dinler, toplumsal temaslarında da önemli bir yere sahiptir. Dinlerin oluşturduğu bu toplumsal birliktelik havası da kişilerin psikolojik yıpranmalarından kaynaklı intihar eylemine sürüklenmesinde önleyici bir etkiye sahiptir.

Gerek toplu halde yapılan ibadetler gerekse de dinin zorunlu tuttuğu toplumsal yükümlülükler kişilerin sosyal çevreleri ile olan bağlantılarında önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, sadece dinin de tüm ibadet ve zorunlulukların dışında, toplumsal bir çekim merkezi halinde kendisini gösterebilmektedir. Kişiler hayatlarını belirli bir din üzerinden tanımlayarak tüm yaşantılarını bu inanışın değer yargıları üzerine kurabilirler. Bu ve benzeri birliktelik halleri ise bir topluluğa ait olma ve hayatı anlamlandırarak, önüne çıkan engellerde bireyin kendisini daha motive şekilde hazır tutmasına ortam sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, dini bağlardaki zayıflamalar bireylerin psikolojileri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacaktır.

Dini grupları birer toplum örneği olarak gören Durkheim, sosyolojik olarak din ve intihar ilişkilerini değerlendirerek bu çalışma açısından da değerli bazı yargılara varmıştır. Protestanların ve Katoliklerin dini davranışlarındaki yoğunluk ile intihar oranları üzerinden bir bağlantı kuran Durkheim, iki farklı kilise inancının toplumsal yaşamdaki farklılıklarına atıf yaparak bir kuram oluşturmuştur.

“Dinsel bir niteliğin damgasını vurduğu yani özgür sorgulamadan kaçınılmış ne kadar çok davranma ve düşünme biçimi varsa, yaşamın tüm ayrıntılarında Allah düşüncesi o kadar hazır bulunur ve bireysel istençleri tek bir amaca yöneltir. Ters şekilde, bir dinsel toplulukta bireylerin yargıları önemliyse, topluluğun tutarlılığı ve canlılığı az olur. Şu halde Protestanlığın intihar oranları bakımından Katoliklere göre daha önde olmasının nedeni Protestanların iradelerinin Katolik Kilisesine bağlı olanlar kadar güçlü olmamasındandır” (Durkheim, 2013, s.136-236).

Kıscacı, dinlerin intihar üzerindeki önleyici etkisinin kuvveti; kapsadıkları toplumsal grubun fertlerinin bu dini inanca olan bağlılıkları ile doğru orantılıdır. Kişiler dini inanışlarında zayıflama gösterirsel intihar oranlarında da artış gözlenmesi beklenir. Bu açıdan bakıldığında, modern kent hayatı dini inanışlara yönelik yıpratıcı bir etkiye sahiptir. Geleneksel otorite mekanizmalarının kent yaşantısı içerisinde zayıflamasıyla birlikte dini tutum ve davranışlar değişime uğramaktadır. Dinin etkisinin azalması ile ortaya bir boşluk çıkmaktadır. Dinin bütünlendirici yapısından geriye kalan boşluk bireylerin inisiyatifleri doğrultusunda doldurulmak zorunda kalmaktadır. Kent, dini inanışların muhtevisiyatına dair bir düzine

sorgulamayı beraberinde getirebilecek bir konumdur. Dinin sosyal hayattaki konumu, ibadethanelerde geçirilen sürenin değişkenliği, farklı dini ve kültürel inanışlarla karşılaşma, çalışma ortamından kaynaklı değişen ihtiyaçlar gibi unsurlar kent insanını din ile olan bağlantısında farklılaşmaya mecbur bırakmaktadır.

Kentli insanların günlük ibadet pratikleri açısından ibadethanelere olan ilişkilerinde kırsaldakine göre farklılaşmalar olmaktadır. İbadethanelere mesafe olarak uzak olmasalar dahi kişiler artık kırsal hayattaki gibi yoğun şekilde vakitlerini bu mekanlarda geçirme konusunda zorlanırlar. Çalışma hayatındaki uzun mesai süreleri, trafik, kentin sunduğu sosyal ortamlardaki farklı seçenekler gibi birçok zorunluluk ve/veya alternatif bireyin önündedir. İbadethanelerin kırsaldaki biricik konumu kent yaşantısında sarsılmakta ve seçeneklerden bir tanesi konumuna gerilemektedir. Ayrıca kırsaldaki hayata göre ibadethane geçiren sürelerin uzunluğu ve yoğunluğu da azalmaktadır (Ertit, 2014, s. 247-254).

Kentli insanlar mobilize olma bakımından kırsal hayattakilere oranla çok daha aktif bir hayat sürerler. Kent içerisinde, kentler arası hatta uluslararası mobilize olma hali kırsal yaşama oranla çok yüksek orandadır. Bu yer değiştirmelerin amacı iş, eğitim ve tatil başta olmak üzere birçok sebebe dayanabilmektedir. Bu hareketlilik sonucunda, kentte yaşayanlar kırsal hayattakine oranla daha fazla kişi ve toplulukla temasa geçerler. Bu temaslar, kişiler kendi inanç ve kültürleri dışında farklı inanç ve kültürlerin de olduğuna dair farkındalık oluşmasına sebep olur. Kendi dini inancı dışında başka dini inançların da kent içerisinde yer alıyor olması, kişiyi farklılıklara karşı daha radikal şekilde tutucu yapabileceği gibi sekülerleşme sürecine dair bir aşamaya da götürebilir.

Kent yaşantısında dini otoritelerin zayıflamasıyla birlikte ortaya, birliktelik kurma ihtiyacını karşılayan yeni dini yorumlamalar çıkmaktadır. Bu yeni dini ya da sözde dini hareket ve oluşumların, cemaatlerin oluşumuna da imkan sağladığı açıktır. Şüphesiz bu arayışlarda kurumsallaşmaya bağlı yabancılaşma ile insan ilişkilerine nüfuz eden soğukluk, resmîlik ve anonimlik olgularının payı oldukça fazladır. Ayrıca geleneksel algıların yeni durumlara ve ihtiyaçlara cevap vermekte yetersiz kalması da bu açıdan değerlendirilmelidir. Öte yandan kentin statü ve rollere göre ayrılmış yapısı, insanların kent imkanlarına ulaşma durumlarına göre değişkenlik gösteren değişik din anlayışlarına bağlanma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Çelik, 2001, s. 131-152).

Ezcümle, kent hayatında dini alışkanlıklar, sekülerleşmeye bağlı olarak, kentsel ihtiyaçların ve sosyalleşme seçeneklerinin arasında bir yan faktör olarak ilerlemekte ve bu yan rol, ihtiyaçların değişkenliği doğrultusunda kendisine yeni tanımlamalar ve alışkanlıklar kazandırmaktadır. Fakat bu yeni oluşan dini inanış şekilleri, geleneksel dini bağlılıklar kadar etkili olamamakta ve bireylerin toplumsal bir bağlılık kurmasında yeteri kadar rol oynayamamaktadır. Sonuç olarak ise, toplumsal açıdan ikincil ilişkilerin hakim olduğu kent ortamında kişilerin yaşayacağı psikolojik sorunların aşılması için din bir etken unsur olma konusunda geleneksel yapıdaki kadar elverişli olamamaktadır. Psikolojik yönden yaşanan sıkıntıların çözümünde önemli bir etken olan din olgusunun kent hayatında etkisini kaybetmesi ile birlikte kişilerin psikolojik sorunlardan kaynaklı intihar eylemlerinde çözüm seçeneklerinden biri de aşınmış olmaktadır.

5.5. Rekreasyon Alanlarında Düzenleme ve Zamanlama Sorunu

Kişilerin kent yaşantısından kaynaklı olarak sinir sistemlerini yıpratıcı etkilere maruz kaldığı bilinmektedir. Kentlilerinin psikolojik olarak kendilerini onarmaları için belirli zamanlara ve mekanlara ihtiyaçları vardır. Bu zamanların nerede ve nasıl değerlendirileceği ise kentleşme süreçlerinde önemli bir soruna karşılık gelmektedir. Rekreasyon meselesi boş

vakitlerin nerede ve nasıl geçirileceğini; kentlerde bu alanların ne kadar çeşitli ve ulaşılabilir olduğu sorularını gündeme getirmektedir.

“Rekreasyon zamanla ilgili bir kavramdır. Zamanın planlı ve iyi kullanılması sonucu ortaya çıkan ve bir zaman kullanım bölümü olan boş zamanın birey tarafından özgürce seçilen etkinliklerle değerlendirilmesidir” (Karaküçük ve Gürbüz, 2007, s. 16). Rekreasyon kavramı tarih süreci içerisinde çok farklı tanımlamalara karşılık gelmiştir bunun sebebi, rekreasyon teriminin boş zaman ve çalışma zamanı olarak ifade edilen iki ayrı değişken üzerinden tanımlanmasıdır. İş ve boş zaman aralıkları ile bu zamanların geçirildiği mekanlar tarih boyunca değişkenlik göstermiştir. Antik dönemin boş vakit anlayışı ile modern döneminki aynı anlamda buluşmamaktadır. Buna ek olarak, sanayi öncesi toplumun çalışma alanları ile sanayi sonrası toplumunki bir değildir. Bu açıklamalardan sonra bir tanımlama gereği hasıl olmaktadır. Karaküçük ve Başaran’a göre rekreasyon:

“Boş zaman, kişinin çalışma saatleri ve zorunlu olarak kendisine ayıracağı zamanın dışında kalan ve özgürce kullanabilmek ve seçme şansına sahip olduğu bir zaman parçasıdır. Bu zaman parçasını, kendi içinde değerli olan, kişiye zevk ve mutluluk veren, gönüllü katılımı gerçekleştirilen etkinliklerle değerlendirmeye ise rekreasyon (boş zamanları değerlendirme) denilmektedir” (Karaküçük ve Başaran, 1996, s. 58).

Rekreasyon alanlarının bir kent içerisinde yeterince yer almaması veyahut kentte yaşayanların ulaşabileceği mesafelerde olmaması kişilerin ruh sağlığını dolaylı şekilde etkileyecek bir sorundur. Kentli bireyler günlük hayatın akışı içerisinde strese sebep olacak olay ve ortamların içerisinde bulunurlar. Bunlar kimi zaman iş hayatından kaynaklı kimi zaman da kentin doğasından kaynaklı sorunlardır. Yoğun süre stresli zaman geçirenlerin bu sorunu aşmak ve zihin yorgunluklarını atarak günlük rutinlerine dönebilmeleri için boş zamanlarını değerlendirebilecekleri rekreasyon alanlarına ihtiyaç vardır. Bu alanların ulaşılabilirliği ise yine kentsel bir soruna işaret etmektedir. Rekreasyon zamanlarını ve rekreasyon alanlarının konularını değerlendiren Yörükkan’a göre;

“Serbest saatleri veya boş vakitleri üç kategoride toplamak mümkündür: Günlük haftalık ve yıllık olmak üzere. Günlük serbest saatler, konutun yakınında geçirilmelidir. Haftalık serbest saatler, şehir dışına çıkmak ve bölge içerisinde dolaşmak imkanı verirler. Yıllık boş saatler, yani tatiller, şehrin ve bölgenin dışında yapılacak gerçek yolculukları mümkün kılarlar. Problemin bu şekilde konulması, (1) konutun etrafında, (2) bölge içerisinde ve (3) bütün ülkede yeşil sahaların yaratılmasını gerektirmektedir” (Yörükkan, 2005, s. 57).

Rekreasyon alanı olarak genellikle yeşil alanların ilk olarak akla gelmesinin sebebi: kentsel alanların, yeşil alanları uzaklaştırmış ya da seyrekletirmiş olmasıdır. Aslında rekreasyon terimi sadece kır havası oluşturan yeşil alanlar ile sınırlı bir kavram değildir. Aynı zamanda kişilerin zamanlarını değerlendirdikleri diğer sosyal aktiviteleri de içermektedir. Bu açıdan kentleşme faktörü rekreasyon seçeneklerinin kent içerisinde çeşitlendirilmesini elzem hale getirmektedir.

Kentleşme açısından bireylerin en önemli göstergeleri boş zaman davranışlarındaki değişimlerdir. Geleneksel ve çoğunlukla kırsal bölgelerden kentte yerleşen aileler, ağırlıklı olarak ev içi etkinliklere yönelme eğiliminde olurlar. Ancak evrensel olarak kabul gören müzik, sinema, tiyatro gibi sanatsal ve sportif etkinlikler, kent hayatını niteleyen en belirleyici unsurlar olarak oturma alanlarının dışında vakit geçirmeyi gerektiren kentleşmenin önemli göstergelerindendirler. Bu sebeple kentler, bireylerin ekonomik yaşamları ve çalışma şartlarının ortamlarını yaratmakla kalmaz aynı zamanda kişilerin rekreasyon ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde de roller üstlenir. Kentlerin bu görevlerini yerine getirirken boş zaman hizmetlerinin

sayısı ve içeriklerinin kapsamı önemli çeşitlilik arz eder. Rekreasyonel faaliyetlere katılmak kişilerin sosyalleşmesine katkı sağlarken aynı zamanda gün içerisindeki streslerini atmalarına da faydalı olmaktadır (Karaküçük ve Gürbüz, 2007, s. 99-100).

Rekreasyon alanlarının yetersiz olduğu bir kentleşme sürecinde, gündelik yaşamını sürdürmeye çalışan kentliler günün yorgunluğunu ve sıkıntılarını üzerinden atacak kentsel olanaklara sahip olamayacaktır. Bundan sebep, stresli kent ortamında yaşamak zorunda kalan kişilerde depresyon ve benzeri ruhsal problemlerin görülme olasılığı yüksek olabilmektedir.

“Şehircilik, şehirliler için yalnızca beden sağlıklarını değil, aynı zamanda ruh sağlıklarını ve buradan ileri gelen yaşama sevinçlerini koruma imkanını verecek hayat şartlarını sağlamak için gerekli olan kuralları göz önünde bulundurmaya zorundadır. Çoğu zaman, gerek adale, gerek sinir sistemi bakımından insanın gücünü tüketen çalışma saatlerinden sonra, insanın her gün, yeterince serbest saati olmalıdır. Makineleşmenin mutlak şekilde arttıracağı bu boş saatler, tabii unsurlar içerisinde dinlendirici bir vakit geçirmeye ayrılmış olacaklardır. Serbest sahaları yaratmak veya mevcut serbest sahaları korumak, şu halde bir zorunluluktur ve insan türünün kurtuluşu buna bağlıdır. Bu, şehircilik verilerinin tamamlayıcı bir kısmını teşkil eden bir temadır ve belediyecilerin bütün dikkatlerini bu konuya vermeleri gerekir. Konut problemini çözümlenebilecek biricik formül, yapıları sahalarla serbest sahalara gereken oranlarda yer vermektir” (Yörükkan, 2005, s. 56).

*Kent hayatının karmaşasından kaynaklı sorunları incelediğimiz bölümde değinilen konular aslında rekreasyon imkanları ile etkisi azaltılabilecek veya sonlandırılabilir sorunları kapsamaktadır. Bu sorun ve çözüm maddelerini göz önünde bulundurarak şu şekilde bir sonuca varmak mümkündür: Kent hayatının karmaşasından kaynaklı olarak intihara sebebiyet verecek depresyon sorunları eğer rekreasyon imkanları ile ortadan kaldırılamaz ya da azaltılamaz ise kentliler, intihara sebebiyet verebilecek sorunlara karşı savunmasız bırakılmış olacaktır. Rekreasyon imkanlarının yetersizliğinden kaynaklı intihar sebepleri tıpkı *kent hayatının karmaşasından kaynaklı* intihar sebeplerinde olduğu gibi depresyon dolayısıyla vuku bulacaktır. Bu sebeple, intihar vakalarının %90 oranında depresyona bağlı olduğu görüşü ile buna karşı olan görüşlerin çatışması neticesinde verilecek kararlar, rekreasyon meselesinin gerçek manada ne kadar etkili olduğu konusunda bizi aydınlatacaktır. Depresyondan kaynaklı intiharların oranı ne olursa olsun, tüm intihar çalışmacılarında yadsınamayan bir gerçek vardır. O da oranı tartışmaya açık olmasına rağmen depresyonun intiharın bir tetikleyici unsuru olduğu gerçeğidir. Bundan dolayı, kentsel alanda rekreasyon çalışmaları ve bu çalışmalarda zamanlama konusu, kentleşme ve intihar kapsamında her zaman dikkate alınması gereken bir mesele olmalıdır.*

6. SONUÇ

Kentleşme süreci, toplumsal açmazları ve bireysel sorunları beraberinde getirme eğiliminde olan bir yapıyı içerisinde barındırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kentleşme, intihar eylemine sebep olan toplumsal ve bireysel sorunlarla birlikte belirtilen kesişme kümesinin bir tarafına karşılık gelmektedir. Bu kesişme kümesinin diğer tarafı ise, intihar eyleminin sosyolojik olarak irdelenmesi aşamasında tamamlanmaktadır.

Çalışma içerisinde incelenen ve dolaylı olarak dahi olsa, kişilerin intihara meyletmesine sebebiyet verdiği kanaat edilen beş kentleşme sorununun her biri için koşulların değişkenliği göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmalıdır. Örneğin: Kentleşmeye bağlı olarak, aile bağlarında ve dini değerlerde oluşan aşınmalardan kaynaklı intihara eylemlerinde, kentleşme sürecinin ne kadar sağlıklı olduğu konusu ön planda değildir. Bu tip kentleşme sorunları, kent hayatının modern kapitalizm ile yoğrulmuş halinin bir neticesi olarak, özellikle

büyük kentlerde yaşanan hayatların birer neticesi olarak değerlendirilmelidir. Bu iki örnekten azade olarak, rekreasyon alanlarının yetersizliğinden ve kentin karmaşasından kaynaklı sorunlar ise, kentleşme sürecinin kusurlu ve toplumsal yaşantının aksayan yanlarından doğmaktadır. Bu sebeple, bu sorunların üstesinden gelinmesi için yapılacak eylemlerin odak noktası ilk iki örneğe göre farklılık göstermektedir. Yalnızlıktan kaynaklı sorunlar ise, hem büyük kentlerin doğal bir sonucudur, hem de kentleşme sürecinin aksak yanlarından etkilenmeye açıktır. Örneğin, çalışma saatlerinden kaynaklı olarak yalnızlığı tercih etmekle, güvenlik sebebi ile diğer insanlardan yalıtılmış bir konut istemek farklı sorunların neticeleridir. Bu açıdan bakıldığında yalnızlık, diğer dört kentleşme sorununun ortak çıkış sebeplerinden kaynaklanmaktadır.

Kentleşme sorunlarının intihar eylemleri üzerindeki etkisini saptamak oldukça güç bir uğraştır. Üzerinde çalışılan kavramların karmaşık yapısından kaynaklı karşılaşılan zorluğa rağmen intihara giden süreç içerisinde kent hayatının ve kentleşme süreçlerinin kişiler üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, kentleşme sürecinin ortaya çıkardığı sorunlar ile intihar eylemleri arasında doğrudan bir ilişki olduğunu iddia etmek ise doğru olmayacaktır. Bu iki olgu arasındaki bağlantı, doğrudan değil dolaylı olarak kurulabilecek şekilde açıklanmalıdır. Bu dolaylı ilişki ağlarından bazıları yukarıda detaylandırmakla beraber bu çalışmanın içeriğinde yer almayan ancak intihar edimiyle dolaylı olarak ilişkilendirilebilecek çok sayıda kentleşme sorununun varlığından da söz edilebilir. Bu makale çalışması ile amaçlanan şey; kentleşme sürecinden kaynaklı bazı sorunların, intihar eylemi ile olan bağlarını bulmaya çalışmak ve bulunan bağ noktalarını detaylandırmak olarak özetlenebilir.

KAYNAKÇA

- Ağilkaya, Z. (2010). İntihar ve din: intihar girişiminde bulunanlar üzerine epidemik bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(38), 173-202.
- Aslan, K. (2002). Değişen toplumda aile ve çocuk eğitiminde sorunlar. *Ege Eğitim Dergisi*, 1(2), 25-33.
- Batıgün, A. D. (2008). İntihar olasılığı ve cinsiyet: iletişim becerileri, yaşamı sürdürme nedenleri, yalnızlık ve umutsuzluk açısından bir inceleme, sürdürme. *Türk Psikoloji Dergisi*, 23(62), 65-75.
- Camus, A. (2015). *Sisifos Söyleni*. T. Yücel (Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Çelik, C. (2001). Kentleşme sürecinde dini hayat. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(11), 131-152.
- Demir, Ö., Acar M. (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Dönmezer, S. (1986). Hızlı şehirleşme ile suç ve ceza adalet sistemi ilişkileri. *Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar*, Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, (11), 53-75.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. Z. İlkelen (Çev.) İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Ergil, D. (2001). Şiddetin kültürel kökenleri. *Bilim ve Teknik*, (399), 40- 41.
- Erkan, R. (2010). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*. Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Ertit, V. (2014). Sekülerleşmenin hızlandırıcısı olarak kentleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (41), 247-254.

- Ertürk, H., Karakurt Tosun, E. (2009). Küreselleşme sürecinde kentlerde mekansal, sosyal ve kültürel değişim: Bursa örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(16).
- Eskin, M. (2012). *İntihar "Açıklama, Değerlendirme ve Önleme"*. Ankara: HYB Yayıncılık.
- Gökulu, G. (2010). Kent güvenliği, kentleşme ve suç ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24 (1).
- Güler, D., Ulutak, N. (1992). Aile yapısının tarihsel gelişimi ve türk toplum yaşantısında aile. *Kurgu Dergisi*, (11), 51-76.
- Holton, R. J. (1999). *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*. R. Keleş (Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Jamison, K. R. (2004). *Erken Çöken Karanlık "İntiharı Anlamak"*. E. Bademci (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karaçavuş, A. (2015). Temeddünden medeniyete (civilisation): osmanlı'nın insan toplum ve devlet anlayışının değişimi üzerine bir deneme. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (37), 87-180.
- Karaküçük, S., Başaran, Z. (1996). Stresle başa çıkmada rekreasyonun önemi. *Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Meslek Yüksekokulu Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(4), 55-64.
- Karaküçük, S., Gürbüz, B. (2007). *Rekreasyon ve Kent(li)leşme*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kaymak Özmen, S. (2004). Aile içinde öfke ve saldırganlığın yansıma noktaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 27-39.
- Keleş, R. (1980). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keleş, R. (2015). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kocacık, F. (2001). Şiddet olgusu üzerine. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-7.
- Marsh, L. (2017). *İntihar "Foucault, Tarih ve Hakikat"*. Y. Aşçı Dalar (Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Odağ, C. (1995). *Özkıym "Tanım-Kuram-Sağaltım"*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilimleri Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Park, R., Burgess, E., McKenzie, R. D. (2015). *Şehir*. P. Karababa Kayalığı (Çev.) Ankara: Hereitik Yayınları.
- Simmel, G. (2013). *Modern Kültürde Çatışma "Metropol ve Tinsel Hayat"*. T. Bora, N. Kalaycı, E. Gen (Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stravynski, A., Boyer, R. (2001). Loneliness in relation to suicide ideation and parasuicide: a population -wide study. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 31(1), 32-40.
- Sümer, F. (1993). *Eski Türklerde Şehircilik*. Ankara: Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Vakfı Yayınları.
- Şahin, Y. (2015). *Kentleşme Politikası*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Tatlıoğlu, K. (2012). Sosyal bir gerçeklik olarak intihar olgusu. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 133-155.

- Taylor, S. E., Peplua, A.L., Sears, D. (2012). *Sosyal Psikoloji*. A. Dönmez (Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Tümkiye, S., Çelik, M., Aybek, B. (2010). Ergenlerin kişilerarası ilişkilerini etkileyen sosyal yaşantı değışkenlerinin incelenmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, (24), 163-178.
- Uzuner, M. E., Karagün, E. (2014). Rekreatif amaçlı spor yapan bireylerin yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 107-120.
- Wirth, L. (2012). Bir yaşam biçimi olarak kentleşme. B. Duru, A. Alkan (Ed.), *20. Yüzyıl Kenti* içinde (s. 77-107). Ankara: İmge Kitabevi.
- Yörükân, T. (2005). *İnsanca Yaşamak için Şehir ve Konut*. A. Yörükân (Çev.) Ankara: Babil Yayınları.
- Zencirkıran, M. (2016). *Davranış Bilimleri*. Bursa: Dora Yayınları.

İŞ AKIŞ KURAMI VE BEŞ FAKTÖR KİŞİLİK MODELİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Yrd. Doç. Dr. Meryem Derya YEŞİLTAS¹

Prof. Dr. Murat TÜRK²

Özet

Bu çalışma son on yıldır oldukça popüler olan iş akış deneyimi ile beş faktör kişilik özellikleri modeli arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Beş Faktör Kişilik Özellikleri modeli, dışa dönüklük, duygusal dengelilik, yumuşak başlılık (uyumluluk), sorumluluk (öz disiplin) ve deneyime açıklıktan oluşmaktadır. Bu doğrultuda Ege ve Akdeniz bölgelerinde sosyal bilimler alanında çalışan 120 akademik personelden anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Verilerin analizinde, doğrulayıcı faktör analizi, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analizleri kullanılmıştır. Analizlerin sonucunda iş akış deneyimi ile sorumluluk ve dışa dönüklük kişisel özelliklerinin pozitif yönlü anlamlı ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Yumuşak başlılık kişilik özelliği ile iş akış deneyimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı belirlenmiştir. Duygusal denge ve deneyime açıklık boyutları ise test edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: İş akış deneyimi, optimal performans duygu durumu, beş faktör kişilik özellikleri modeli, kişilik özellikleri, akademisyen

A RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE WORK FLOW THEORY AND FIVE FACTOR MODEL (FFM) OF PERSONALITY CHARACTERISTICS

Abstract

The study aims to explore the relationship between five-factor model (FFM) of personality characteristics and work flow experience which is highly popular researched area since the last decade. five-factor model (FFM) of personality characteristics includes extraversion, emotional stability, agreeableness, conscientiousness and openness to experience dimensions. In order to accomplish this research 120 surveys have been collected from academic personnel who study in social sciences from Aegean and Mediterranean Regions in Turkey. Confirmatory factor analysis, exploratory factor analysis, correlation and multiple linear regression analyzes were used for assessment the data. After the analysis, it was found that all work flow experience dimensions have significant positive relationship with conscientiousness and extraversion personality traits. But, agreeableness personality traits haven't any significant negative relationship with work flow experience. Emotional stability and openness to experience dimensions could not be analyzed.

Key words: Work flow experience, optimal performance state, five-factor model (FFM) of personality characteristics, personality traits, academicians

* Bu çalışma 18-21 Ekim 2017 tarihlerinde Alanya/Antalya'da düzenlenen II. INES Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresinde sunulmuş ve geliştirilerek makale formatına getirilmiştir.

¹Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, deryayesiltas@osmaniye.edu.tr

²Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, muratturk@osmaniye.edu.tr

1.GİRİŞ

Akış, son birkaç on yıl içinde ortaya çıkmış bir araştırma bir alanıdır. İlk olarak, spor psikolojisi literatüründe yer alan akış, 2000’li yıllara kadar o alandaki güçlü varlığını devam ettirmiştir (Jackson ve Eklund, 2006; Hefferon ve Ollis, 2006; Kee ve Wang, 2008). Akış, son on yılda spor psikolojisinin yanı sıra akademisyenler, yaratıcılık, motivasyon, video oyunları ve çevrimiçi internet kullanımı da dahil olmak üzere birçok alandaki araştırmalarda incelenmektedir (Cermakova, Moneta ve Spada, 2010; Fritz ve Avsec, 2007; Mills ve Fullagar, 2008; Jin, 2011; Lee, 2005). Son olarak akış, kişilik ve bireyin kişiliğine katkıda bulunan bireysel özellikler ile ilişkisinin incelendiği yeni bir çalışma alanı ortaya çıkmıştır (Ross ve Keizer, 2014; Ullén vd., 2012).

Akış kavramı, bir işin kişinin, herhangi bir dışsal ödül için değil içten gelen bir dürtü ile yapılmasını ifade etmektedir. Bu durum, bireyin işinden ve hayatından mutluluk ve memnuniyet duymasına neden olmaktadır. Spor, oyun, sanat ve hobiler sürekli akış deneyimi üreten bazı etkinliklere örnek olarak verilmektedir. Bu tür etkinliklerde bulunan insanların genellikle daha mutlu, daha tatmin olduklarını ve hayatlarında eksiklik hissetmediklerini bildirdikleri görülmektedir (Csikszentmihalyi, 1990). İş akış deneyimi yaşayan kişiler gerek akademik gerek mesleki ve sosyal açıdan hayatlarının her alanında iyi performans göstermeye çalışmaktadırlar. Böylece toplumsal refaha daha fazla katkıda bulunmakta ve verimli olmaktadır (Csikszentmihalyi, 1990). Bu kişiler toplumun genel refahını arttırmanın yanı sıra topluluk üyelerini olumlu sonuçlar elde etmeleri yönünde örnek olarak motive etmektedirler.

Bireylerin optimal performans seviyesine nasıl erişebileceklerini veya akış eğilimlerini en iyi şekilde anlamak için, ototelik kişilik kavramını anlamak gerekmektedir (Baumann, 2012). Her ne kadar araştırmalar ototelik kişilik ve ototelik kişiliğe sahip bireylerin sahip olabileceği özelliklerin şifresini çözmeye başlamış olsa da bazı bireylerin neden daha çok bu özellikleri gösterdikleri konusunda çok az bilgi bulunmaktadır. En önemli olasılık bireyin kişiliğini oluşturan farklı özelliklerin varlığıdır (Baumann, 2012). Beş Faktörlü Kişilik Modeli (FFM), uzun zamandan beri çok çalışılan ve desteklenen bir kişilik modeli olmuştur (McCrae ve John, 1992). Bu model duygusal dengelik/nevrotiklik, dışla dönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk olmak üzere beş faktörden oluşmaktadır. Bu faktörlerin her birinin akışla olan ilişkisini araştırmak, ototelik kişilik ve bireylerin akışı yaşama eğilimine daha fazla bakış açısı kazandırması beklenmektedir.

2. LİTERATÜR

2.1. Akış ve İş Akışı Kavramları

Akış deneyimi bireyin yapmış olduğu eyleme yoğun bir biçimde odaklanması, o işle ilgili olarak dikkatini toplaması ve o anda gerçekleştirdiği eylemin dışındaki her şeyin önemini yitirerek kendini soyutlaması olarak tanımlanmaktadır (Csikszentmihalyi, 1990, s. 4). Özel bir çaba olmaksızın kendiliğinden gelişmekte, bireye öznel kontrol hissi vermektedir. Bu sırada bireyin amaçları nettir ve performansına dair geri bildirim almaktadır. Akış durumundaki bireyin dışarıya nasıl yansıdığına ilişkin endişesi ve başkaları tarafından değerlendirilme korkusu düşüktür. Akış deneyiminde zamanın, olduğundan hızlı geçtiği hissi yaşanabilmektedir. Sonuç olarak akış, son derece keyifli bir tecrübe olup, bireyi olumlu etkilemekte ve bireye yüksek performans sağlamaktadır (Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2005).

Akışın tanımında baskın olan ve yaygın olarak kullanılan üç boyut bulunmaktadır. Bunlar; işe dalma, işten zevk alma ve içsel motivasyondur. Bu üç boyut akışla ilgili

çalışmaların temel bileşenlerini oluşturmaktadır. İşe dalma, çalışanların işlerine tamamiyle daldığı toplam konsantrasyon durumu olarak tanımlanmaktadır. Akış durumunda olan çalışanlar için zaman hızlı geçmekte ve etraflarındaki her şeyi unutmaktadırlar. İşinden 'zevk alan' ve kendini mutlu hisseden bireyler, iş hayatları hakkında pozitif yargılarda bulunmaktadır. Bu zevk veya mutluluk akış deneyiminin duygusal değerlendirilmesi ve bilişsel sonucudur. İçsel motivasyon ise işle ilgili belirli bir faaliyeti içsel keyif ve memnuniyetle yerine getirmektir (Bakker, 2007).

Araştırmalar, bireyler arasındaki büyük farklılıklara rağmen uygun koşul ve görevlerde akışın oluştuğunu; sosyoekonomik durum, yaş, kültür ve etnik köken ne olursa olsun oldukça benzer şekilde tarif edildiğini ortaya koymuştur (Asakawa, 2004, 2010; Bassi ve Delle Fave, 2004; Csikszentmihalyi ve Csikszentmihalyi, 1992; Moneta, 2004).

Csikszentmihalyi (1990), akış deneyiminde ileri düzeyde beceri ve ileri düzeyde zorluk olmak üzere iki değişkenin akış durumunu meydana getirdiğini; akışın bir denge durumu oluşturduğunu ifade etmektedir. Bunun dışında kalan durumlarda; yani becerinin ve işin zorluğunun yüksek düzeyde birbirine denk olmadığı durumlarda ise bireyin akış yerine sıkılma, ilgisizlik ve endişe gibi farklı duygular hissedeceğini belirtmektedir.

Bireyin bir işi yaparken algıladığı zorluk ve becerileri arasındaki denge durumunda oluşan akış, motivasyonel bir durumdur ve nihayetinde optimum zihinsel durum ve çalışmaktan oluşan bir keyif ile sonuçlanmaktadır. Akış deneyiminin gerçekleşmesini sağlayan yüksek seviyede beceri ve yüksek seviyede iş zorluğu ise çok hassas dengeler üzerine oturmaktadır. Bu iki değişken arasındaki denge bir takım ön koşulların oluşması sonucunda gerçekleşebilmektedir. Bu koşullar bireyin net hedef veya hedeflere sahip olması, amaçların gerçekleştirilmesi esnasında sağlıklı geri bildirim alınabilmesi, bireyin yaptığı eylemin üstünde kontrol sahibi olduğu yönünde inancının olması ve bireyin ototelik kişiliğe sahip olması şeklinde sıralanmaktadır (Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2005).

2.2. Ototelik Kişilik

Ototelik kişilik, meraklı, ısrarcı, düşük düzeyde egoya sahip ve birtakım faaliyetleri içsel olarak gerçekleştirme niyeti yüksek olan bireylerin sahip olduğu özelliklerdir. Ototelik kişilik özelliklerine sahip olan bireylerin, olmayanlara göre kendilerini harekete geçiren, gelişmelere yöneldiği ve onların faaliyette bulunmalarına imkân veren durumları seçtiği görülmektedir. Ototelik kişiliğe sahip olan bireyler akış deneyimini daha çok yaşar veya akış deneyimine olanak sağladığında bir işe kendini kaptırma eğilimi daha fazla olmaktadır (Hager, 2015). Akış deneyimi yazını incelendiğinde, birbirlerinden tamamen farklı özellikler taşıyan bireylerin tecrübe ettikleri akış deneyiminin evrensel olmasının ototelik kişilik boyutundan kaynaklandığı ifade edilmektedir (Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2005).

Farklı kültürlerde yapılan işlerin, bununla bağlantılı olarak beklentilerin ve hedeflerin de farklılaşmasına rağmen ototelik kişilik özellikleri çok fazla değişiklik göstermemektedir. Geçmiş çalışmalarda, toplulukçu ülkelerin zorluklara karşı daha ihtiyatlı davrandıkları, karşılaştıkları zorluklarda kendilerine karşı ön yargılı olmaları sebebiyle optimal performans deneyimlerinin zorluk/beceri oranı ile bireysel ülkelere göre daha az ilişkili olduğu (Moneta, 2004); toplulukçu ülkelerin bireysel ülkeler ile karşılaştırıldığında zorluklardan daha az kaçındıkları, optimum denge, akış sonuçları ve içsel motivasyon ile yüksek korelasyona sahip olduğu görülmüştür (Fong, Zaleski ve Leach, 2014). Gelecekte kişisel ve kültürel özellikler ile eğilimlere ilişkin çalışmalara ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (Fong, vd., 2014, s. 441).

Nihayetinde ototelik kişilik özelliğine sahip kişiler işin sonunda bir beklentileri olmadan yaptıkları işe odaklandıklarından akış deneyimini de daha evrensel bir noktaya

taşımaktadır. Bununla beraber; bazı bireylerin diğerlerine nazaran akış durumunu daha fazla tecrübe etmeye eğilimli olduğu görülmektedir (Csikszentmihalyi, 2003; 1990). Ototelik kişilik özellikleriyle ilgili çalışmalar tam olarak netleşmemiş olup bazı insanların diğerlerine göre nasıl ve niçin ototelik kişilik özelliklerini geliştirebildikleri hala bilinmemektedir (Baumann, 2012). Bu nedenle çalışmamızda beş kişilik özellikleri olarak bilinen, dışa dönüklük, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık ve uyumluluğun akış deneyimi ile ilişkisi incelenmiştir. Günümüze kadar gelen süreçte hem akış deneyimi hem de ototelik kişilik kavramı üzerine yapılan çalışmaların ototelik kişilik özelliklerini açıklamakta eksik kaldığı; mevcut çalışmaların daha çok sporcular, dansçılar, tiyatro oyuncuları ve cerrahlar üzerinde çalışılması sebebiyle klasik anlamda iş ortamında akış deneyiminin incelenmediği görülmektedir (Burke, 2010). Dünyada yaklaşık 40 yıldır çeşitli araştırmalara konu olan akış kuramı son yıllarda dikkat çekmeye başlamış, Türkiye’de daha çok pazarlama ve psikoloji yazınında ilgi görmüştür. Bu çalışma ile Türkiye’de çalışanların iş akış deneyiminin ve belirleyicilerinin açıklanması açısından yönetim ve organizasyon yazınına katkıda bulunulması beklenmektedir.

3. ARAŞTIRMA SORULARI

İnsanların optimum performans seviyelerini nasıl başardıklarını anlamada, onların akış deneyimi eğilimleri veya ototelik kişiliğini anlamak en önemlisidir. Ototelik kişiliğe sahip olan bireyler fırsatları kolaylıkla yakalamakta; hatta potansiyel tehditleri görerek olası tehditleri zevkli zorluklara dönüştürebilmektedir (Hager, 2015). Ototelik kişilikle ilgili pek fazla araştırma mevcut değildir, ancak çalışmaların sonuçları bazı insanların diğerlerine göre akış deneyimlemeye daha yatkın olduğunu, bu yatkınlığın ototelik kişilik özelliklerinden kaynaklanabileceği tahmin edilmektedir. Ototelik kişilik özelliğine sahip olanlar, kendi amaçlarını belirlemek ve gerçekleştirmek için kendi içlerinde motive olmakta ve çoğu zaman özgüveni yüksek kişiler olarak algılanmaktadır.

Ototelik kişilik meraklı, ısrarcı, düşük düzeyde egoya sahip, birtakım faaliyetleri içsel olarak gerçekleştirme niyeti yüksek olan bireylerin sahip olduğu özelliklerdir. Ototelik kişilik özelliklerine sahip olan bireylerin, olmayanlara göre kendilerini harekete geçiren, gelişmeye yönlendiren ve onların faaliyette bulunmalarına imkân veren durumları seçtiği görülmektedir (Abuhamdeh, 2000). Ototelik kişiliğe sahip olan bireyler akış deneyimini daha sık yaşamakta veya akış deneyimine olanak sağlayan bir işe kendini kaptırma eğilimi daha fazla olmaktadır (Hager, 2015).

Araştırma Sorusu 1. Bireylerin kişilik özellikleri ile akış deneyimi yaşamaları arasında bir ilişki var mıdır?

Farklı kişilik özelliklerinin ve ölçümlerinin tek bir çatıda bütünleşmesinin sağlanması için beş kişilik modeli oluşturulmuştur (Goldberg ve Saucier, 1996: 441). İlk defa Goldberg (1990) tarafından oluşturulan bu model literatürdeki geçerliliğini korumaktadır. Beş Faktör Kişilik Özellikleri modeli; dışa dönüklük, duygusal dengelik (nörotiklik), yumuşak başlılık (uyumluluk), sorumluluk (öz disiplin) ve deneyime açıklıktan oluşmaktadır (Ullen vd, 2012, Hager, 2015). Duygusal denge/nevrotiklik bireylerin, muhtemelen ototelik kişiliğin karşısında bulunan özelliklere sahip oldukları söylenebilir. Duygusal denge boyutu kaygılı, duygusal, şüpheli gibi kişilik özelliklere sahiptir (McCrae ve Costa, 1987; McCrae ve John, 1992); bu özellikler bireylerin akış deneyimlerine girmesini engelleyebilecek niteliktedirler.

Beş kişilik modelinin diğer boyutları ototelik kişilik özellikleri ile daha olumlu ilişkiye sahip olması beklenebilir. Dışa dönüklük genellikle dışadönüklük/içedönüklük veya oldukça yüksek seviyede olumluluk ve hareketlilik olarak bilinmektedir (Barrick ve Mount, 1991). Dışa dönük bireyler sosyal, eğlenceli, samimi ve iddialı olarak tanımlanmaktadır (McCrae ve

Costa, 1987). Bu özelliklerin birçoğu, aynı zamanda, ototelik bir karaktere sahip olan kişilerde de görülebilmektedir.

Deneyime açık bireyler; yaratıcı, cüretkâr ve özgün kişilerdir (McCrae ve Costa, 1987). Sorumluluk özelliği taşıyan bireyler problem çözme, olumlu bir etkiye sahip olmayı ve başarı elde etmeyi arzulayan kişilerdir (McCrae ve Costa, 1987; McCrae ve John, 1992).

Her iki faktörün özellikleri de ototelik karaktere sahip olan kişilerde görülebilir ve bu kişilerin davranışları Csikszentmihalyi (1990) tarafından tarif edilen davranışlar ile uyum gösterebilir.

Beş kişilik özelliklerinden yumuşak başlılık çoğunlukla uzlaşma olarak bilinmektedir. Yumuşak başlılık boyutunda belirtilmek istenen bireyin uysal, yardımsever, güvenilir özelliklere sahip olmasıdır (Costa ve McCrae 1987). Uyumluluk özelliği taşıyan bireyler, fedakâr, sıcak kanlı ve güven verici, iş birliğine yatkın, uyumlu, sevecen ve destekleyici olarak tanımlanmaktadır (McCrae ve John, 1992). Bu faktörler ototelik kişilik özelliklerine tam olarak uymamakla birlikte, ortak özelliklerin belirlenmesi ototelik kişilik özelliklerinin somutlaştırılmasında katkı sağlayabilir.

***Araştırma Sorusu 2.** Bireyin hangi kişilik özellikleri akış deneyimi yaşamasında etki sahibidir?*

Genel olarak beş faktör kişilik modelinin ve ilişkili karakteristik özelliklerin incelenmesi, ototelik kişiliğe ve bireyin akış deneyimi yaşama eğilimi olasılığı hakkında daha fazla öngörü sağlayabilir. Bu çalışma da beş faktör kişilik modeli ve akış arasındaki ilişkinin incelenmesi suretiyle ihtiyaç duyulan bu araştırma alanına katkı yapmak amaçlanmaktadır. Şu anda, akış ve kişilik özellikleri arasındaki potansiyel ilişkiyi inceleyen yalnızca birkaç çalışma bulunmaktadır (Ullén vd., 2012; Ross ve Keizer, 2014). Bu çalışmalar, bireylerin akış eğilimi ile hangi kişilik özelliklerinin ilişkili olduğu hakkında fikir vermektedir. Her bir çalışma akış eğilimi ile sorumluluk kişilik özelliğinin pozitif ve nevroitiklik kişilik özelliğinin ise negatif ilişkili olduğunu belirlemiştir. Ek olarak Ross ve Keizer (2014) çalışmalarında, uyumluluk ve dışa dönüklük kişilik özelliklerinin akış eğilimi ile arasındaki ilişkileri incelemiş olup, uyumluluk kişilik özelliği ile negatif, dışa dönüklük kişilik özelliği ile pozitif yönlü olduğunu tespit etmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın evreni, örnekleme, veri toplama araçları ile ölçeklerin faktör ve güvenilirlik analizi sonuçlarına dair bilgiler verilmektedir.

4.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye'deki üniversitelerde çalışan akademisyenler oluşturmaktadır. Yüksek eğitim seviyeleri sebebiyle akış deneyimini değerlendirebilme yetkinliğine sahip olmaları, çalışma hayatlarında birden fazla görevi aynı anda yerine getirmeleri, konsantrasyon ve verimli çalışmaya ihtiyaç duymaları nedeniyle akademisyenler seçilmiştir. Akademisyenlerin bilimsel araştırmalarda bulunma, eğitim verme, topluma karşı örnek olma ve fayda sağlayacak projeler geliştirme sorumlulukları bulunmaktadır. Akademisyenler söz konusu sorumluluklarını yerine getirebilecek yetkinliğe erişebilmeleri ve kariyer gelişimleri için sınavlara girmeye devam etmekte olmaları sebebiyle sürekli çalışmaktadırlar. Kariyerlerinin her aşamasında öğrenen ve çalışan akademisyenlerin sürekli bir öğrencilik durumunun var olması, kimi zaman aynı anda hem öğrenci hem de öğretici konumunda olmalarının yanı sıra idari görevlerini de yerine getirmek zorunda kalmaları sebebiyle optimum performans duygu durumuna ulaşmaya ihtiyaç duymaktadır.

Araştırmanın evrenini temsilen örneklem olarak Ege ve Akdeniz Bölgelerinde sosyal bilimler alanında çalışmalar gerçekleştiren akademik personellerinden veri toplanmıştır. Araştırmada kolayda örneklem metodu kullanılmış olup, bu üniversitelerde araştırmaya katılmayı kabul eden toplam 300 akademik personele anket dağıtılmış, süreç sonunda 7 geçersiz, 120 geçerli, toplam 127 anket geri dönmüştür.

4.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında, İş Akış deneyimi Bakker (2007) tarafından geliştirilen 13 ifadeden oluşan WOLF (The Work Related Flow Inventory) ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. Ölçek, akış deneyimi boyutları olan; dalma (4 madde), işten keyif alma (4 madde) ve içsel çalışma motivasyonunu (5 madde) ölçen ifadelerden oluşmaktadır. 7'li Likert ölçeği formatında hazırlanmıştır.

Kişilik özellikleri, On-Maddeli Kişilik Ölçeği ile ölçülmüştür. Gosling, Rentfrow ve Swann (2003) tarafından geliştirilen ölçek, her biri iki ifade içeren, deneyime açıklık, sorumluluk, dışa dönüklük, yumuşak başlılık ve duygusal dengelilik olmak üzere beş önemli kişilik özelliğini ölçmektedir. Araştırmada ölçeğin Atak (2013) tarafından Türk Kültürüne uyarlanmış hali uygulanmıştır. Kişilik ölçeğine ait ifadelerin ölçümünde 5'li Likert ölçeği formatı kullanılmıştır.

4.3. Faktör ve Güvenirlilik Analizleri

Çalışmada hem İş Akış ölçeğinin hem de On-Maddeli Kişilik Ölçeğinin geçerliliğini ölçmek amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliğini test etmek için ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır.

Çalışmada İş Akışı ölçeğinin faktör yapısını belirlemek amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde faktör döndürme için ise Varimax yönteminden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre ölçek 3 boyuta ayrılmıştır. İş Akış Deneyimi Ölçeğine ait Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Uygunluğu Testi sonucu 0,907 olarak elde edilmiş ve Bartlett'in Küresellik Testi de anlamlı olarak bulunmuştur ($\chi^2=1405,447$; $p<0,01$). Faktör analizi sonucunda İş Akış Deneyimi Ölçeğinde, toplam varyansın %76,968'ini açıklayan üç faktör elde edilmiş olup, bunlar; işe dalma (4 ifade; Cronbach Alpha: 0,895), işten zevk alma (4 ifade; Cronbach Alpha: 0,936) ve içe dönük motivasyon (5 ifade; Cronbach Alpha: 0,852) boyutları olmuştur. İş akışı ölçeğine ilişkin güvenilirlik değerlerinin 0,80'den büyük olması sebebiyle ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir (Kalaycı, 2010, s.405).

Tablo 2. Akış ölçeği açımlayıcı faktör analizi ve güvenilirlik değerleri

Soru sayısı	KMO	Açıklanan Varyans %	Cronbach Alpha
İş Akış	13	76,968	,926
İşe Dalma	4	56,389	,895
İşten keyif alma	4	15,100	,936
İç motivasyon	5	5,479	,852

Kişilik ölçeğinin faktör yapısını belirlemek amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Tablo 3'te görüldüğü gibi kişilik ölçeğine ait Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Uygunluğu Testi sonucu 0,612 olarak elde edilmiş ve Bartlett'in Küresellik Testi de anlamlı olarak bulunmuştur. Bu durum, her iki ölçek için de faktör analizinin gerçekleştirilebilmesi için örneklem büyüklüğünün uygun olduğunu ifade etmektedir (Kalaycı, 2010, s.327).

Tablo 3. Kişilik ölçeği açımlayıcı faktör analizi ve güvenilirlik değerleri

Boyutlar	İfadeler	Faktör Yükleri		
		Dışa Dönüklük	Sorumluluk	Yumuşak Başlılık
Dışa Dönüklük	Dışa dönük, istekli	,836	,218	,144
	Çekingen, sessiz (-)	,823	,076	-,213
Yumuşak Başlılık	Eleştirel, kavgacı (-)	-,176	-,107	,840
	Sempatik, sıcak	,480	,234	,628
Sorumluluk	Altüst olmuş, dikkatsiz (-)	,226	,712	-,031
	Güvenilir, öz disiplinli	,079	,862	,026
Açıklanan Toplam Varyans:				%70,520
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uygunluğu Testi (KMO):				,612
Bartlett'in Küresellik Testi:				$\chi^2= 105,962$ (p<0,01)
Cronbach Alpha:				,543

Kişilik Ölçeği (OMKÖ), dışa dönüklük (2 ifade; Cronbach Alpha: 0,653), sorumluluk (2 ifade; Cronbach Alpha: 0,471) ve yumuşak başlılık (2 ifade; Cronbach Alpha: 0,269) olmak üzere toplam varyansın %70,52'sini açıklayan üç boyuta ayrılmıştır. Üç boyutun Cronbach Alpha değeri 0,543 olarak belirlenmiş olup, ölçeğin düşük güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür (Kalaycı, 2010, s.327).

5. BULGULAR VE DEĞERLENDİRMELER

Bu bölümde katılımcıların demografik özelliklerine ve araştırma sorularına ilişkin bulgular yer almaktadır.

5.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde; %50,8'inin bekar, %49,2'sinin evli, %30'unun ise çocuk sahibi olduğu; %60'ının kadın, %40'ının ise erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların %65,8'i araştırma görevlisi, %5,8'i öğretim görevlisi, %20,8'i yardımcı doçent, %5,8'i doçent ve %1,7'si profesör unvanına sahiptir. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde; %5,8'i yüksek lisans ders, %9,2'si yüksek lisans tez, %23,3'ü doktora ders, %32,5'i ise doktora tez dönemi öğrencisi olup, %29,2'si doktora derecesine sahiptir. En büyük grubu doktora öğrencileri ve doktora mezunları oluşturmaktadır. Katılımcıların %30'u akademik çalışmalarının yanı sıra idari görevler de yürütmektedir. Katılımcıların çalışma sürelerine bakıldığında %11,7'si 1 ve altı, %45,8'i 2-5 yıl, %25'i 6-10 yıl, %7,5'i 11-15 yıl, %10'u ise 16 yıl ve üzeri cevabını verdikleri görülmektedir.

5.2. Araştırma Sorularına İlişkin Bulgular

Araştırma Sorusu 1. Bireylerin kişilik özellikleri ile akış deneyimi yaşamaları arasında bir ilişki var mıdır?

Korelasyon analizi ile iş akış deneyimi boyutları ile dışa dönüklük, sorumluluk ve yumuşak başlılık kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir (Bakınız Tablo 4). Araştırma sonucunda, iş akışı ve işe dalma, işten zevk alma, içsel motivasyon boyutları dışa dönüklük ve sorumluluk kişilik özellikleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu

belirlenmiştir. Sorumluluk kişilik özellikleri ile iş akışı ve iş akış boyutları arasında ilişki tespit edilememiştir. Hem iş akış deneyiminin hem de iş akışına ait üç boyutunun sorumluluk kişilik özelliği ile en yüksek korelasyona sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4. İş akış deneyimi boyutları ve kişilik özellikleri boyutları korelasyon analizi

	1	2	3	4	5	6	7
1 Akış Deneyimi	1						
2 Dalma	,744**	1					
3 İşten Keyif Alma	,903**	,481**	1				
4 İçer Dönük Motivasyon	,881**	,419**	,796**	1			
5 Dışer Dönük	,300**	,211*	,259**	,287**	1		
6 Yumuşak Başlılık	,039	,031	,044	,023	,104	1	
7 Sorumluluk	,419**	,423**	,343**	,300**	,362**	,101	1

** p<0.01 * p<0.05

Araştırma Sorusu 2. Bireyin hangi kişilik özellikleri akış deneyimi yaşamada etki sahibidir?

Korelasyon analizi sonuçları iş akışı ve beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler hakkında genel bir bilgi vermektedir. Ancak bunun daha ileri düzeyde bir analiz ile doğrulanmasının faydalı olacağı düşünülerek, bağımlı değişken ile bir veya daha çok bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kullanılan regresyon analizi yapılmıştır. Bağımsız değişken sayısının birden fazla olması nedeniyle çoklu regresyon (multiple linear regression) modeli kullanılmış olup, az sayıda bağımsız değişken olduğu için "Enter" metodu seçilmiştir (Kalaycı, 2010, s.263).

Regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır. Tabloda, R² değeri bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklayabilme oranını yüzde olarak gösterirken p değerleri ise değişkenlerin anlamlılık düzeylerini anlatmaktadır. Durbin Watson testi modelde otokorelasyon olup olmadığını göstermekte, genellikle 1,5-2,5 aralığı otokorelasyonun olmadığını ifade etmektedir. VIF (Variance Inflation Factor) değerleri bağımsız değişkenler arasındaki yüksek korelasyonun analiz açısından bir probleme neden olup olmadığını göstermektedirler (Kalaycı, 2010, s.267-269).

Tablo 5. Çoklu regresyon analizi sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: İş Akış Deneyimi							Durbin Watson
	β	t	p	R ²	Düz. R ²	F	VIF	
Model								
Dışer Dönüklük	,171	1,920	,057				1,157	
Yumuşak Başlılık	-,015	,182	,856	,201	,181	9,749	1,016	1,794
Sorumluluk	,359	4,024	,000				1,156	

Regresyon analizi sonucunda, sorumluluk kişilik özelliği modelde önemli bir değişken olarak yer alırken; yumuşak başlılık kişilik özelliği modelin dışında kalmıştır. Tablo 5'e göre bağımlı değişken olan iş akış deneyimindeki değişimin %20,1'i modele dahil edilen dışer

dönüklük ve sorumluluk kişilik özellikleri ile açıklanmaktadır. Modelin anlamlılığını gösteren p değeri de $p < 0,01$ önem derecesinde anlamlı çıkmıştır. Durbin Watson testi modelde otokorelasyonun bulunmadığını gösterirken, bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantının olmadığını ifade etmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışanların akış haline girebildiklerinde en iyi performanslarını göstermeleri hem daha verimli çalışmalarına hem de yaptıkları işten tatmin olmalarına imkân vermekte, sağladığı içsel motivasyon ile çevresini olumlu yönde etkilemektedir. Böylece çalışanın akış deneyimi yaşamaya pek çok açıdan topluma fayda sağlamaktadır (Fave ve Massimini, 2003). Bu nedenle ototelik kişiliğe sahip olanların belirlenmesi ve çeşitli derecelerde akışı yaşama potansiyeli taşıyan kişilerin desteklenmesi sadece bu kişilere değil aynı zamanda topluma da bir bütün olarak yarar sağlayacaktır (Csikszentmihalyi, 1990).

Akış teorisi ve iş akış deneyimi kavramı son yıllarda yabancı literatürde büyük ilgi görmekte ve incelenmektedir. Ancak Türkçe literatürdeki çalışmaların sayısı oldukça kısıtlıdır. Bu araştırma ile akış deneyimi ve hangi kişilik özelliklerine sahip bireylerin akış deneyimi yaşamaya daha eğilimli olduğuna ilişkin ortaya bilgi koyulabilmiştir. Kişilik ölçeğinin faktör yapısını belirlemek amacıyla yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda sorumluluk, dışa dönüklük ve yumuşak başlılık olmak üzere 3 faktör boyutu belirlenmiş, duygusal denge ve deneyime açıklık boyutları ise faktör yapısında ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle, duygusal denge ve deneyime açıklık kişilik boyutlarının iş akışı ile ilişkisine dair değerlendirmelerde bulunulamamıştır. Araştırma sonuçlarında beş faktör kişilik özelliklerinden sadece sorumluluk ve dışa dönüklük boyutlarının iş akışı kavramı ile pozitif yönde ilişkili olduğu; yumuşak başlılık boyutu ile arasında ilişki bulunmadığı belirlenmiştir. Sorumluluk boyutu ile iş akışı arasında belirlenen pozitif yönlü ilişki teori tarafından da desteklenmektedir (Ullen vd.,2012; Ross ve Keiser, 2014). Sorumluluk, bireylerin davranışlarını yönlendiren ve dürtüsellliği azaltan, bireylerin akışı yaşama kabiliyetini destekleyen bir faktördür. Sıkı çalışma, hırs, enerji ve azim sorumluluk kişilik boyutunun taşıdığı özelliklerdir. Nitekim, bu özellikler aynı zamanda, ototelik bir kişiliğe sahip ve sık akış deneyimi yaşayan bireylerde de görülmektedir (Csikszentmihalyi, 1990; McCrae ve Costa, 1987). Akış, olumlu bir duygusal deneyimdir ve belirli bir akış durumuna giren bireylere yardımcı olabilecek girişkenlik ve heyecan arama gibi dışa dönüklük özelliklerinin bir çoğunu temsil etmektedir. Akış ile dışa dönüklük arasındaki potansiyel ilişki literatürde Ross ve Keiser (2014)'in çalışması da bu yöndedir. Yumuşak başlılık kişilik boyutunun içerdiği açık geribildirim ve işte kendini kaybetme gibi bazı akış özellikleri taşıması yumuşak başlılık ile akış arasında pozitif yönlü bir ilişki olmasını işaret etmekle birlikte Ross ve Keiser (2014)'in çalışmasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Mevcut çalışmada ise iş akışı ile yumuşak başlılık kişilik özelliği arasında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

Bakker (2007)'in İş Akış ölçeği Türkiye'de daha önce bir çalışmada sosyal ve fen bilimleri alanlarında çalışan 110 akademisyenden oluşan bir örnekleme uygulanmış, açımlayıcı faktör analizi sonucunda 13 ifadeden 1 tanesi elenerek 12 ifade ve 3 boyuta ayrılmış ve bu şekilde kullanılmıştır (Yeşiltaş & Ekici, 2017, s.6). Örnekleme sosyal bilimler alanında çalışan 120 akademisyenden oluşan mevcut çalışmada ise açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin orijinal formuna uygun olarak 13 ifade ve 3 boyuta ayrıldığı belirlenmiştir. On-Maddeli Kişilik Ölçeği ile ölçülmüştür. Gosling ve arkadaşları (2003)'nın geliştirip, Atak (2013) tarafından Türk Kültürüne uyarlanan On-Maddeli Kişilik Ölçeği Yeşiltaş ve Ekici

(2017)'nin aynı araştırmasında duygusal dengeliklik, sorumluluk, dışa dönüklük ve deneyime açıklık olmak üzere 4 boyuta ayrılırken, mevcut araştırma da sorumluluk, dışa dönüklük ve yumuşak başlılık olmak üzere 3 faktör boyutuna ayrılmıştır. Gelecek araştırmalarda örneklem sayısının artırılması ve farklı sektörlerde uygulanmasının ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik bakımından sınanması yönünde katkı sağlayacaktır.

İş akış deneyiminin Türkiye bağlamında incelenmesi literatüre ve uygulamacılara katkı sağlayacak olup bu araştırma ön çalışma niteliği taşımaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, pozitif psikoloji çalışmaları arasında akış konusu özellikle ilgi çekmektedir. Pozitif psikoloji, mutluluk gibi insan deneyiminin olumlu yönlerine odaklanmaktadır. Csikszentmihalyi (1990), akışın bireylerin iç yaşamı üzerinde kontrol yoluyla hayatta mutluluğa ulaşmalarının önemli bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bireylerin akış deneyimleme alışkanlıklarını anlamaları, iç yaşantılarını kontrol altına almalarına, başarı ve motivasyon ile mutluluklarını artırmalarına daha iyi yardımcı olmalarını sağlayabilecektir. İş akışı ve kişilik arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması ile, bireylerin güçlü yönleri hakkında daha fazla bilgi elde edilecek ve daha sık akış deneyimi yaşayabilmeleri için daha fazla bilgi ve görüş elde edilebilecektir. İleriki dönemlerde örneklem sayısının artırılması ve kişilik boyutlarının incelenmesi suretiyle araştırmanın kapsamının genişletilmesi daha farklı ve detaylı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca, stresin kaynaklarına yoğunlaşarak iş akış kavramı ile arasındaki ilişkinin incelenmesinin hem literatüre hem de uygulamacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abuhamdeh, S. (2000). The autotelic personality: An exploratory investigation. Unpublished manuscript, University of Chicago.
- Atak, H. (2013). On-Maddeli Kişilik Ölçeği'nin Türk Kültürü'ne Uyarlanması, *Nöropsikiyatri Arşivi*, (50), 312-319.
- Asakawa, K. (2004). Flow experience and autotelic personality in Japanese college students: How do they experience challenges in everyday life?. *Journal of Happiness Studies*, (5), 123-154.
- Asakawa, K. (2010). Flow experience, culture, and well-being: How do autotelic Japanese college students feel, behave, and think in their daily lives?. *Journal of Happiness Studies*, (11), 205-223.
- Bakker, A. (2007). The work-related flow inventory: Construction and initial validation of the WOLF. *Journal of Vocational Behavior*, (72), 400-414.
- Barrick, M. R., ve Mount, M. K. (1991). The big five personality dimensions and job performance: a meta- analysis. *Personnel Psychology*, 44(1), 1-26.
- Bassi, M., ve Delle Fave, A. (2004). Adolescence and the changing context of optimal experience in time: Italy 1986-2000. *Journal of Happiness Studies*, (5), 155-179.
- Baumann, N. (2012). Autotelic Personality. Engeser S. (Ed.), *İçinde Advances in Flow Research*, Springer ScienceBusiness Media: 155-186.
- Burke, R.J. (2010). Flow, work satisfaction and psychological well-being at the work place. *The IUP Journal of Soft Skills*, 4(1), 37-48.

- Bye, D., Pushkar, D., ve Conway, M. (2007). Motivation, interest, and positive affect in traditional and nontraditional undergraduate students. *Adult Education Quarterly*, (57), 141-158.
- Cermakova, L., Moneta, G. B., ve Spada, M. M. (2010). Dispositional flow as a mediator of the relationships between attentional control and approaches to studying during academic examination preparation. *Educational Psychology*, 30(5), 495-511.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond Boredom and Anxiety*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. Harper Collins Modern Classics, New York.
- Csikszentmihalyi, M. (2003). *Good Business*. Viking, New York.
- Csikszentmihalyi, M., ve Csikszentmihalyi, I. (1992). *Optimal Experience: Psychological Studies of Flow in Consciousness*. Cambridge Univ Press. New York
- Csikszentmihalyi, M., ve LeFevre, J. (1989). Optimal experience in work and leisure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(5), 815-822.
- Csikszentmihalyi, M., (2005). *Akış Mutluluk Bilimi*. Çev. Sema Kunt Akbaş, HYB yayıncılık, Ankara.
- Delle Fave, A., ve Massimini, F. (2003). Optimal experience in work and leisure among teachers and physicians: Individual and bio-cultural implications. *Leisure Studies*, 22(4), 323-342.
- Fong, C. J., Zaleski, D. J., ve Leach, J. K. (2014). The challenge-skill balance and antecedents of flow: A meta-analytic investigation. *The Journal of Positive Psychology*, 1-22.
- Fritz, B. S., ve Avsec, A. (2007). The experience of flow and subjective well-being of music students. *Horizons of Psychology*, 16(2), 5-17.
- Goldberg, L., ve Saucier, G. (1996). Evidence for the Big Five in analyses of familiar English personality adjectives. *European Journal of Personality*, 10, 61-77.
- Gosling SD, Rentfrow PJ, Swann WB Jr. (2003). A very brief measure of the Big Five personality domains. *J Res in Pers*, (37), 504-528
- Hager, P.L., (2015). *Flow and Five Factor Model (FFM) of Personality Characteristics*, Dissertataion, University of Missouri, Kansas City.
- House, R.J. ve Rizzo, J.R. (1972). Role conflict and ambiguity as critical variables in model of organizational behavior. *Organizational Behavior and Human Performance*, (7), 467-505.
- Jin, S. A. A. (2011). "I feel present. Therefore, I experience flow:" A structural equation modeling approach to flow and presence in video games. *Journal of Broadcasting ve Electronic Media*, 55(1), 114-136. doi: 10.1080/08838151.2011.546248
- Kalaycı, Şeref (2010). *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. 5. Baskı, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti: Ankara
- Lazarus, R. S., Kanner, A. D., ve Folkman, S. (1980). Emotions: A cognitive-phenomenological analysis. R. Plutchnik, ve H. Kellerman (der.), *Theories of emotion. Emotion. Theory, research, and experience* İçinde, New York: Academic, (1): 189-217.

- Lee, E. (2005). The relationship of motivation and flow experience to academic procrastination in university students. *The Journal of Genetic Psychology*, 166(1), 5-14.
- McCrae, R., ve Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90.
- McCrae, R., ve John, O. (1992). An introduction to the five factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175-215.
- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamalar*. Detay Yayıncılık: Ankara.
- Mills, M. J., ve Fullagar, C. J. (2008). Motivation and flow: Toward an understanding of the dynamics of the relation in architecture students. *The Journal of psychology*, 142(5), 533-556.
- Moneta, G. (2004). The flow model of intrinsic motivation in Chinese: Cultural and personal moderators. *Journal of Happiness Studies*, (5), 181-217.
- Nakamura, J. ve Csikszentmihalyi, M. (2005). The Concept of Flow. C.R. ve Lopez, S.J. (der), *Handbook of Positive Psychology*. Snyder Oxford: Oxford University Press: 89-105.
- Peifer, C., Schulz, A., Schächinger, H., Baumann, N. ve Antoni, C.H. (2014). The relation of flow-experience and physiological arousal under stress- Can u shape it?. *Journal of Experimental Social Psychology*, (53), 62-69.
- Prescott, S., Csikszentmihalyi, M., ve Graef, R. (1981). Environmental effects on cognitive and affective states: The experiential time sampling approach. *Social Behavior and Personality*, (9), 23-32.
- Ross, S. R., ve Keiser, H. N. (2014). Autotelic personality through a five-factor lens: Individual differences in flow-propensity. *Personality and Individual Differences*, (59), 3-8.
- Ullen, F., Manzano, O., Almeida, R., Magnusson, P. K. E., Pedersen, N. L., Nakamura, J., Csikszentmihalyi, M., ve Madison, G. (2012). Proneness for psychological flow in everyday life: Associations with personality and intelligence. *Personality and Individual Differences*, (52), 167-172.
- Weimar, D. (2005). *Stress und Flow-Erleben. Eine empirische Untersuchung zur Bedeutung von Kognitionen, Emotionen und Motivation bei Lehramtsstudierenden, Referendaren und Lehrern [Stress and Flow-experience. An Empirical Investigation of The Meaning of Cognitions, Emotions and Motivation in Teachers and Teachers-in-training]*. Berlin: Logos.

DERGİ YAZIM KURALLARI

1. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne gönderilen makaleler dergi formatında 25 sayfayı geçmemelidir.
2. Makaleler A4 sayfası boyutunda olmalı, üstten 3 cm; alttan, sağ ve sol kenarlardan 2,5 cm boşluk bırakılmalıdır.
3. Dergiye gönderilen makalelerin metin kısmı, "Office Word" programında "Times New Roman" yazı tipi ile tek satır aralıklı, iki yana yaslı ve 12 punto olacak şekilde yazılmalıdır. Paragraf girintisi bir tab (1,25cm) olacak şekilde ayarlanmalı ve paragraftan sonra 6nk boşluk bırakılmalıdır.
4. Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı ortalanarak, koyu büyük harflerle, Times New Roman 12 punto yazı karakteriyle yazılmalıdır. Türkçe başlığın altında tek satır boşluk bırakılarak, 11 punto yazı karakteriyle yazarın unvanı, adı ve soyadı (soyadı büyük harflerle) sağa hizalı olacak şekilde yer almalıdır. Yazarın bağlı olduğu kurum, e-posta adresi ve sorumlu yazar bilgisi 9 punto ve tek satır aralığında dipnot olarak verilmelidir. Yazarın ad ve soyadı bilgisinin altında tek satır boşluk bırakılarak Türkçe "Özet" başlığı sola hizalı olarak yer almalıdır. Özet metni iki yana yaslı olacak şekilde tek satır aralığı ile 11 punto yazılmalıdır. Türkçe özet 150 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe özetin altında en az üç en fazla beş kelimedenden oluşan Türkçe anahtar kelimeler yer almalıdır. Türkçe anahtar kelimelerden sonra bir satır boşluk bırakılarak İngilizce başlık yazılmalıdır. İngilizce Özet (Abstract), İngilizce başlığın altında yer almalıdır. İngilizce özet metnine ilişkin yazım kuralları Türkçe özet metninde olduğu gibidir. Yazım dilinin İngilizce olması durumunda İngilizce Özetten (Abstract) sonra Türkçe özet ve anahtar kelimeler verilmelidir.
5. Makalenin giriş kısmı Türkçe ve İngilizce özeti takip eden sayfadan başlamalıdır. Makalenin metin kısmındaki ana başlık, numaralandırılarak sola hizalı (girintisiz) olacak şekilde, tamamı büyük koyu harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıklar ise bir tab boşluk bırakılarak, sola hizalı, baş harfleri büyük, koyu harflerle yazılarak, numaralandırılmalıdır. Ana, ara ve alt başlıklardan sonra 6nk boşluk bırakılmalıdır.
6. Tablolar, grafikler ve şekiller metin içerisinde ilgili alanda ve sayfa sınırlarını aşmayacak şekilde düzenlenmelidir. Tablo ve grafik numarası ile adı ilk kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla tablo üstünde Times New Roman, 12 punto ve satır aralığı tek olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır. Şekil adı ve numarası ise şeklin altında verilmelidir. Tablo, şekil ve grafiklerin tek sayfada gösterilmesi ve diğer sayfaya taşmamasına özen gösterilmelidir. Tablo, şekil ve grafik içindeki metin 8-10 punto aralığında olmalıdır.
7. Atıf ve Kaynak gösterimi, APA 6 (American Psychological Association) formatında belirlenen düzenlemelere bağlı kalınarak hazırlanmalıdır. Bu kapsamda atıflar metin içerisinde yapılmalıdır. Kaynak eserden olduğu gibi yapılan direkt (tam) alıntılar, *italik*, tırnak içinde ve paragraf girintisi bir tab (1,25cm) olacak şekilde ayarlanmalı ve paragraftan sonra 6nk boşluk bırakılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde, 9 punto olarak verilmelidir.
8. Metin içinde atıflar aşağıda belirtilen formata uygun şekilde yapılmalıdır;
Tek yazarlı yayınlara atıf: (Yazar Soyadı, Yıl, s. sayfa numarası)
İki yazarlı yayınlara atıf: (Birinci Yazarın Soyadı ve İkinci Yazarın Soyadı, Yıl, s. sayfa numarası)
Üç ve daha fazla yazarlı yayınlara atıf: (Birinci Yazarın Soyadı vd., Yıl, s. sayfa numarası)

Birden fazla kaynağa atf: (Yazar Soyadı, Yıl, s. sayfa numarası; Yazar Soyadı, Yıl, s. sayfa numarası)

Kaynağın tamamı için atf: (Yazar Soyadı, Yıl)

Yazar adı belirtilmemiş kaynaklara atf: (Kurum ismi, Yıl, s. Sayfa numarası).

9. “Kaynakça” başlığı makalenin sonuç kısmını takiben kalın ve büyük harflerle, numaralandırılmadan yazılmalıdır. Kaynakçada sadece atıfta bulunan eserler yer almalıdır. Kaynakça, ilk yazarın soy ismi ve isminin ilk harfi dikkate alınarak alfabetik olarak sıralanmalıdır. Kaynakçada alt girinti 1,25cm olarak ayarlanmalıdır. Bir yazarın birden çok eseri varsa bu eserler kronolojik sırayla yazılmalıdır. Yazarın aynı yılda birden çok eseri varsa bu eserlerin yayın yılının yanına a,b gibi harfler eklenmelidir.

9.1.Kaynakçada yer alan tek yazarlı kitaplar için,

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). *Kitabın Adı*. Basım Yeri: Yayınevi.

9.2.Kaynakçada yer alan çok yazarlı kitaplar için,

İlk Yazarın Soyadı, İlk Yazarın Adının Baş Harfleri., Diğer Yazarların Soyadları, Diğer Yazarların Adlarının Baş Harfleri ve Son Yazarın Soyadı, Son Yazarın Adının Baş Harfleri. (Yıl). *Kitabın Adı*. Basım Yeri: Yayınevi.

9.3.Kaynakçada yer alan editörlü kitaplarda bölüm için,

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Bölümün Adı. Editörün Adının Baş Harfi. Editörün Soyadı (Ed.), *Kitabın Adı* içinde (s. Bölümün Sayfa Aralığı). Basım Yeri: Yayınevi.

9.4.Kaynakçada yer alan çeviri kitaplar için,

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). *Kitabın Adı*. Çevirmenin Adının Baş Harfi. Çevirmenin Soyadı (Çev.) Basım Yeri: Yayınevi.

9.5.Kaynakçada yer alan basılı makaleler için,

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Makalenin başlığı sadece ilk harfi büyük olacak şekilde. *Derginin Adı, Cilt(Sayı), sayfa numarası aralığı*.

9.6.Kaynakçada yer alan elektronik makaleler için,

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Makalenin başlığı sadece ilk harfi büyük olacak şekilde. *Derginin Adı, Cilt(Sayı), sayfa numarası aralığı*. Erişim adresi:

9.7.Kaynakçada yer alan DOI numarası olan makaleler için,

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Makalenin başlığı sadece ilk harfi büyük olacak şekilde. *Derginin Adı, Cilt(Sayı), sayfa numarası aralığı. doi:*

9.8.Kaynakçada yer alan yazarı belli teknik ve araştırma raporları için,

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). *Çalışmanın başlığı* (Rapor No. xxx). Yer bilgisi: Yayıncı.

9.9.Kaynakçada yer alan bir kurum tarafından hazırlanmış teknik ve araştırma raporları için,

Kurum Adı. (Yıl). *Çalışmanın başlığı* (Yayın No. xxx). Erişim adresi:

9.10. Kaynakçada yer alan toplantı veya sempozyum bildirileri için,

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl, Ay). *Bildiri başlığı*. Xxxxx Sempozyumunda sunulan bildiri, Yer bilgisi. Erişim adresi:

9.11. Kaynakçada yer alan yayımlanmamış yüksek lisans ve doktora tezleri için,

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). *Doktora ya da yüksek lisans tezinin başlığı* (Yayımlanmamış doktora tezi/yüksek lisans tezi). Kurum adı, Yer bilgisi.

10. Yukarıda yer almayan kaynak gösterimleri için APA 6 formatında belirlenen düzenlemelere bağlı kalınmalıdır. APA kaynakça oluşturma formatına <http://www.apastyle.org/> linkinden ulaşılabilir.

MAKALE YAYIN İLKELERİ

1. Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki defa yayınlanmaktadır. Dergiye kabul edilecek makaleler içerik olarak iktisadi ve idari bilimler alanlarında veya bu alanlarla ilişkili konuları kapsamalıdır.
2. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir.
3. Dergiye gönderilen makaleler, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış veya değerlendirme sürecinde olmaması gerekmektedir.
4. Makalelerin, <http://dergipark.gov.tr/oskauibfd> uzantılı Dergipark sisteminden gönderilmesi gerekmektedir. Makale gönderimi için Dergipark sistemine giriş yapılarak, Hesabım \ Profilimi düzenle seçeneğinden Yazar butonu işaretlenmelidir. Yazarlar, makalenin gönderilmesinden sonra değerlendirme sürecini Dergipark sisteminden takip edebilir.
5. Dergiye gönderilen makaleler, yayın kurulu tarafından içerik ve şekil şartları açısından değerlendirildikten sonra hakemlere gönderilir. Makaleler, şekil şartlarına ve dergi içeriğine uymuyorsa hakemlere iletilmeden önce sorumlu yazara (corresponding author) geri gönderilir. Şekil şartını sağladıktan sonra hakem değerlendirme süreci başlatılır.
6. Dergiye gönderilen her makale, makalenin yazarı/yazarları, akademik unvanı ve çalışılan kurum bilgileri belirtilmeden en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerden gelen değerlendirme raporlarından birinin olumlu ve diğerinin olumsuz olması durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Nihai karar bu değerlendirme süreci sonunda verilir.
7. Dergide yayımlanan makalelerin dil, bilim, yasal ve etik olarak tüm sorumluluğu yazara ait olup, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dergisi sorumlu tutulamaz.
8. Dergide yayınlanması kabul edilen ve yayınlanan makalelerin elektronik ve yazılı ortamda tüm hakları Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne aittir. Makalelerin, <http://dergipark.gov.tr/oskauibfd> uzantılı Dergipark sisteminden gönderilmesi sırasında, sistemde yer alan telif hakkı devir formunun tüm yazarlar tarafından imzalanıp sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

Katkılarından dolayı Osmaniye Organize Sanayi Bölgesi'ne ve Yönetimi'ne teşekkür ederiz...

OSMANIYE ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ
OSMANIYE ORGANIZED INDUSTRIAL ZONE

